

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
KLİNİK PSİKOLOJİ BİLİM DALI

YETİŞKİNLERDEKİ DİNDARLIK, AHLAKİ
OLGUNLUK VE ÖLÜM KAYGISI ARASINDAKİ
İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aişe Hümevra ÇAKMAK

İstanbul
Temmuz-2021

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
KLİNİK PSİKOLOJİ BİLİM DALI

YETİŞKİNLERDEKİ DİNDARLIK, AHLAKİ OLGUNLUK VE
ÖLÜM KAYGISI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aişe Hümevra ÇAKMAK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mustafa BİLİCİ

İstanbul

Temmuz-2021

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Psikoloji Anabilim Dalı, Klinik Psikoloji Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Mustafa BİLİCİ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Yusuf BİLGE

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Yıldız BİLGE

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Klinik psikoloji alanında hazırlamış olduğum yüksek lisans tezini olarak hazırladığım **“Yetişkinlerdeki Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”** isimli çalışmamın ilk basamağı olan öneri aşaması olmak üzere diğer tüm aşamalarında bilimsel etiğe uygun biçimde hareket etmiş bulunmaktayım. Ayrıca gerekli olan tüm tez yazım kurallarına riayet ederek çalışmamı bitirmiş bulunmaktayım. Doğrudan veya dolaylı olarak yararlandığım tüm eserleri de kaynakça kısmında beyan etmiş bulunmaktayım.

Aişe Hümevra ÇAKMAK

ÖN SÖZ

Yapmış olduğum çalışmanın ilk aşamasından son aşamasına kadar yanımda olan tez danışmanım sayın Prof. Dr. Mustafa Bilici'ye, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca özverileri ve ilgilerinden dolayı sayın hocalarım Dr. Yusuf Bilge'ye ve Dr. Volkan Koç'a teşekkür ederim.

Tez yazmanın stresli bir süreç olmasından kaynaklı her anımda yanımda olan ve desteğini esirgemeyen erkek kardeşlerim Hüseyin Çakmak ve Ahmet Yasin Çakmak'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tezimi tüm hayatını bana adayan sevgili anneme ithaf ediyorum.

Aişe Hümevra ÇAKMAK

İstanbul-2021

ÖZET

YETİŞKİNLERDEKİ DINDARLIK, AHLAKİ OLGUNLUK VE ÖLÜM KAYGISI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

AİŞE HÜMEYRA ÇAKMAK

Yüksek Lisans, Klinik Psikoloji

Tez danışmanı: Prof. Dr. Mustafa BİLİCİ

Temmuz-2021, 107 + xiv Sayfa

Bu çalışmada yetişkinlerdeki dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeyleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmanın amacı katılımcıların toplam ölçek puanlarının ve ölçeklerin alt boyutlarından alınan puanların birbirleriyle olan ilişkilerinin incelenmesi ve katılımcıların dindarlık ile ahlaki olgunluk puanlarının ölüm kaygısı puanlarını yordama derecesinin belirlenmesidir. Ayrıca dindarlık ölçeğinin alt ölçeklerinden alınan puanlar ile ahlaki olgunluk puanlarının ölüm kaygısının alt ölçeklerinden alınan puanları yordama derecesinin belirlenmesi de amaçlanmıştır. Bu çalışmada nicel araştırma modellerinden biri olan korelasyon (ilişkisel)tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 18-71 yaş arası 318 yetişkin oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında Topuz (2011) tarafından geliştirilen ‘‘Dindarlık Tipolojilerini Belirleme Ölçeği’’, Şengün ve Kaya (2007) tarafından geliştirilen ‘‘Ahlaki Olgunluk Ölçeği’’, Thorson ve Powell (1992) tarafından geliştirilen ‘‘Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği’’ ve araştırmacı tarafından hazırlan ‘‘Kişisel Bilgi Formu’’ kullanılmıştır. Veriler elektronik ortamda toplanmıştır. Verilerin toplanması sonucunda elde edilen veriler SPSS-26 paket programı aracılığıyla analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın değişkenleri olan dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı puanları ve ölçeklere ait alt boyutlardan elde edilen puanlar arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı hesaplanmış ve bu değişkenlerin birbirlerini yordayıp yordamadığını test etmek amacıyla da Çoklu Regresyon Analizi tekniği kullanılmıştır. Analizler sonucunda; yetişkin bireylerdeki dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Ayrıca tüm regresyon analizleri sonucunda ölüm kaygısı alt ölçeklerinden ölümü düşünme ve tanıklık alt ölçeğini ilmi dindarlık ve zevk alınan dindarlık ölçekleri ile ahlaki olgunluk birlikte anlamlı olarak yordamaktadır. Ölüm

kaygısı alt ölçeklerinden ölümün belirsizliğini dindarlık alt ölçeklerinden inançsızlık, gösterişçi dindarlık, taklidi dindarlık alt ölçekleri ile ahlaki olgunluk birlikte anlamlı olarak yordamaktadır. Ölüm kaygısı alt ölçeklerinden acı çekme alt ölçeğini ise dindarlık alt ölçeklerinden sadece gösterişçi dindarlık ve ahlaki olgunluk birlikte anlamlı olarak yordamaktadır. Son olarak araştırmanın demografik değişkenleri ile ölçek puanları arasındaki ilişki ve farklar incelendiğinde ise araştırmanın değişkenlerinin cinsiyet, medeni durum ve eğitim durumuna göre anlamlı olarak farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Yaş değişkeni ile ise sadece ahlaki olgunluk düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Son olarak araştırmanın bulguları ilgili alan yazını ve araştırma sonuçlarına göre yorumlanmış ve tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Ahlak, Ahlaki Olgunluk, Kaygı, Ölüm Kaygısı.

ABSTRACT
ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN
RELIGIOUSNESS, MORAL MATURITY AND DEATH
ANXIETY IN ADULTS

Aişe Hümeýra ÇAKMAK
Master Thesis, Clinical Psychology
Thesis Advisor: Prof. Dr. Mustafa BİLİCİ
July-2021, 107 + xiv pages

In this study, relationships between levels of decency, moral maturity and death anxiety in adults were examined. The aim of the study is to examine the relationship between the participants' total scale scores and the scores taken from the lower dimensions of the scales and to determine the degree to which the participants' religiosity and moral maturity scores interpret the death anxiety scores. It is also aimed to determine the degree to which the scores taken from the subscales of the piety scale and the scores of moral maturity taken from the subscales of death anxiety are calculated. In this study, correlation (relational) scanning method, one of the quantitative research models, was used. The sample of the study was 318 adults aged 18-71. Topuz (2011) in the collection of data developed by 'to identify the typology of religiosity scale', Sengun and Kaya (2007) developed by the 'Moral maturity scale', Thorson and Powell (1992), developed by 'Thorson-Powell death anxiety scale and the researcher's prepare by 'personal information form' was used. Data was collected electronically. The data obtained as a result of the collection of the data were analyzed and interpreted through the SPSS-26 package program. The research variables, religiosity, moral maturity, and death anxiety Scale scores and the scores obtained from the lower dimensions of the Pearson Product Moment Correlation coefficient was calculated in order to examine the relationship between these variables in predicting each other in order to test whether yordayip and multiple regression analysis technique was used. Analysis; a statistically significant and positive relationship was observed between the scores of religiosity, moral maturity, and death anxiety in adult individuals. In addition, as a result of all regression analyses, the death anxiety subscale significantly predicts the death thinking and testimony subscale together with the scientific piety and pleasure piety scales and moral maturity. Death anxiety sub-

scales of uncertainty death sub-scales of religiosity disbelief, pretentious religiosity, imitative religiosity sub-scales and moral maturity together meaningfully predicts. Death anxiety sub-scales of suffering sub - scales of piety sub-scales of only pretentious piety and moral maturity together significantly predicts. Finally, when the relationship and differences between the demographic variables of the study and the scale scores were examined, it was found that the variables of the study did not decouple significantly according to gender, marital status and educational status. A significant relationship was found between the age variable and only the level of moral decency. Finally, the findings of the research were interpreted and discussed according to the relevant field article and the results of the research.

Keywords: Religiosity, Morality, Moral Maturity, Anxiety, Death Anxiety.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1. Tezin Temel Problem Cümlesi.....	7
1.2. Alt Problemler	7
1.3. Tezin Hipotezi/Hipotezleri.....	8
1.4. Tezin Amacı.....	8
1.5. Araştırmanın Özgül Değeri ve Önemi	9
1.6. Araştırmanın Sayıltıları	10
1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	10
1.8. Tanımlar	11

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ	12
2.1 Din ve Dindarlık.....	12
2.1.1. Din	

Kavramı.....	12
2.1.2. Dindarlık Kavramı	13
2.2 Ahlak ve Ahlaki Olgunluk.....	15
2.2.1 Ahlak Kavramı.....	16
2.2.2 Ahlak Gelişim Kuramları.....	16
2.2.2.1. Psikanalitik Kuram Açısından Ahlaki Gelişim.....	16
2.2.2.2. Davranışçı ve Sosyal Öğrenme Kuramlarına Göre Ahlaki Gelişim...17	
2.2.2.3. Bilişsel Gelişim Kuramı Açısından Ahlaki Gelişim.....	18
2.2.2.4. Kohlberg Ahlak Gelişim Kuramı.....	20
2.2.3. Ahlaki olgunluk.....	23
2.3 Ölüm ve Ölüm Kaygısı.....	25
2.3.2. Ölüm Kaygısı.....	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ.....	32
3.1.Araştırmanın Modeli	32
3.2.Evren ve Örneklem.....	32
3.3.Veri Toplam Araçları.....	32
3.3.1. Kişisel Bilgi Formu.....	33
3.3.2. Dindarlık Tipolojilerini Belirleme Ölçeği	33
3.3.3. Ahlaki Olgunluk Ölçeği	35
3.3.4. Thorson- Powel Ölüm Kaygısı Ölçeği	35
3.4. Verilerin Toplanması.....	36
3.5. Verilerin Analizi.....	37

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI	38
----------------------------------	-----------

4.1. Demografik Bilgi ve Verilerin Dağılımı.....	38
4.2. Yetişkinlerin Dindarlık Ölçeği, Ahlaki Olgunluk Ölçeği ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği Puanlarının Demografik Değişkenlerine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular.....	39
4.2.1. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Veriler.....	39
4.2.2. Yaş Değişkenine İlişkin Veriler.....	40
4.2.3. Medeni Durum Değişkenine İlişkin Veriler.....	41
4.2.4. Eğitim Durumu Değişkenine İlişkin Veriler.....	42
4.3. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Puanları Arasındaki İlişkilere Dair Bulgular.....	44

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....57

5.1. Sonuç ve Tartışma.....57

5.1.1. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkiler ve Yordayıcı Etkilerle İlgili Tartışmalar.....57

5.1.2. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkilerin Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşmasına Yönelik Sonuç ve Tartışmalar..... 61

5.1.2.1. Yetişkinlerin Dindarlık Düzeyleri ile Yaşları Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....62

5.1.2.2. Yetişkinlerin Dindarlık Düzeylerinin Cinsiyetlerine Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar63

5.1.2.3. Yetişkinlerin Dindarlık Düzeylerinin Medeni Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....64

5.1.2.4. Yetişkinlerin Dindarlık Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....66

5.1.2.5. Yetişkinlerin Ahlaki Olgunluk Düzeyleri ile Yaşları Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....67

5.1.26.	Yetişkinlerin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Cinsiyetlerine Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....	67
5.1.27.	Yetişkinlerin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Medeni Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....	68
5.1.28.	Yetişkinlerin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....	69
5.1.29.	Yetişkinlerin Ölüm Kaygısı Düzeyleri ile Yaşları Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....	70
5.1.210.	Yetişkinlerin Ölüm Kaygısı Düzeylerinin Cinsiyetlerine Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....	71
5.1.211.	Yetişkinlerin Ölüm Kaygısı Düzeylerinin Medeni Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....	72
5.1.212.	Yetişkinlerin Ölüm Kaygısı Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar.....	72
5.2.	Öneriler.....	73
KAYNAKÇA.....		75
EKLER.....		95
ÖZGEÇMİŞ.....		107

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Genel olarak ruh sağlığı ve dindarlık arasındaki ilişki.....	6
Tablo 3.1. Dindarlık tipolojileri ölçeği alt ölçeklerine ait güvenilirlik katsayıları.....	33
Tablo 3.2. Ölüm kaygısı ölçeği alt ölçeklerine ait güvenilirlik katsayıları.....	36
Tablo 4.1. Katılımcıların Demografik değişkenlerine göre dağılımları.....	38
Tablo 4.2. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumlarına Ait Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları.....	40
Tablo 4.3 Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Düzeyi ile Yaş Değişkeni Arasındaki İlişkileri İnceleyebilmek İçin Yapılan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayıları.....	41
Tablo 4.4. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Puanlarının Medeni Durumlarına Göre Farklılaşma Durumlarına Ait Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları.....	42
Tablo 4.5. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Puanlarının Eğitim Durumlarına Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları.....	43
Tablo 4.6. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Toplam Puanları ile Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişkileri İnceleyebilmek İçin Yapılan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayıları (n=318).....	45
Tablo 4.7. Yetişkinlerin Ölüm Kaygısı Alt Ölçek Puanlarının Dindarlık Alt Ölçek Puanları ve Ahlaki Olgunluk Puanları Tarafından Yordanmasına İlişkin Bulgular.....	48

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 2.1. Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı (Santrock, 2012: 428).....18
- Şekil 2.2. Kohlberg'in Ahlak Gelişimi (Aytemiz-Seymen ve Bolat, 2007: 28-29).....20

KISALTMALAR LİSTESİ

SPSS : (Statistic Packets for Social Sciencens) Sosyal Bilimler
Araştırmalarında Kullanılan İstatistiksel Program Paketi

Akt. : Aktaran

Çev. : Çeviren

Ed : Editör

ss. : Sayfa

v.d : ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsanoğlu yalnızca biyolojik ihtiyaçları için yaşamamaktadır ve yaratılmasının bir amacı vardır. İnsan, diğer canlılardan daha kompleks bir varlıktır (Öztürk, 2004: 17). İnsanı diğer canlılardan ayıran belli başlı özellikler bulunmaktadır ve bunlar arasında inanma ihtiyacı ve sahip olduğu bu ihtiyaçtan ötürü bazı davranışlarda bulunma yer almaktadır. İnsandaki bu inanma ihtiyacına tarihsel olarak bakıldığında insanlığın en başına kadar gittiği görülmektedir. İnsanlık tarihi boyunca her birey mutlaka bir inanç sistemine tabi olmuştur. Bu ihtiyacın temelinde ise kişilerin yaşadıkları hayatı anlamlandırabilme isteği yatmaktadır. İnsanlar inandıkları her ne varsa bununla birlikte hayatlarına bir amaç elde etmişlerdir ve adeta kendilerine bir yaşam haritası oluşturmuşlardır. Dinin bireylerin hayatlarına etkisine yönelik araştırmaların bazılarında dinin kişiye birçok noktada fayda sağladığı görülmüştür. Bunlara arasında kişinin psikolojik uyum konusunda daha başarılı olması, karşılaşılan problemlere, krizlere karşı baş etmede daha rahat etmesi, ölüm olgusu karşısında daha olumlu tepkiler verebilmesi bulunmaktadır (Clark, 1961: 127-128).

Horney'e (1998: 19) göre ruhsal rahatsızlıkların büyük çoğunluğunun temelinde hayatı anlamlandırmada zorlanma, güven duyamama ve kaygı yer almaktadır. Bu durum bireylerde varoluşsal anlamda krizlere yol açmakta ve kişi hayatı boyunca bu durumla baş etmeye çalışmaktadır. Çoğu insan ise yaşadığı bu durumdan dolayı hayatındaki anlamsızlık problemini çözememektedir (Bahadır, 2002: 13). Bireyde zaman zaman bilinç düzeyinde zaman zaman da farkında olamadan hayatına dair anlamsızlık hissi yaşanmaktadır. Bu duygu durumu onu strese sokmaktadır. Çünkü kişinin yaşadığı bu durumdan dolayı hayata karşı olan direnci kırılmakta ve birey boşluğa düşmektedir. Bu durumdan kurtulması ise ancak din ve maneviyat bağlamında gerçekleşmektedir. Çünkü din, bireyin hayatına anlam katmayı vaat etmekte ve onu anlamsızlıktan kurtarabileceğini iddia etmektedir. Kişi sahip olduğu inanç sayesinde hayata ve yaşadığı problemlere karşı daha dayanıklı hale gelmektedir (Giddens, 2004: 104).

Din olgusu birçok bilimsel alanda incelenmiş ve günümüzde de araştırılmaya devam etmektedir. Bu alanlar içerisinde başta felsefe, psikoloji ve din bilimleri gelmektedir. Din olgusu psikoloji alanında uzun yıllardır araştırılmakta ve tartışılmaktadır.

Psikolojinin din ile ilgilendiği kısım, dinin bireyin davranışlarına nasıl etki ettiği ve birey ile dini ilişkisidir. Din ile bireyin ilişkisi incelendiğinde çoğu zaman tartışmalara neden olmuştur. Bu araştırmalar sonucunda dinin bireyin hayatını birçok noktada etkilemekte olduğu ve kişinin mensup olduğu dinin gerekliliklerini yerine getirmesinin yaşam tarzını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Karacoşkun, 2015: 37).

Din ve ruh sağlığı arasındaki ilişki uzun yıllardır farklı farklı bilim dalları tarafından tartışılmaktadır. Eldeki verilere bakıldığında birbirinden zıt bulgular görölmektedir. MS. 490 yılında tarihin ilk ruh sağlığı hastanesi Kudüs'te açılmıştır. Bu hastaneyi açan ise dini bir mezhebin üyeleridir (Schowalter ve Murken, 2003: 138). Tarih boyunca dinin etkisi insanlar üzerinde çok farklı şekilde gerçekleşmiştir. Bu duruma en çarpıcı hikâye de Orta çağ Avrupası'na aittir. Çünkü o dönemde ruhsal hastalığı olan insanlara içinde şeytan olduğu gerekçesiyle çok çeşitli işkenceler yapılmıştır. Genel olarak ruh sağlığı ve dindarlık arasındaki ilişkinin araştırıldığı araştırmalara bakıldığında ise en çok kaynağın Amerika'ya ait olduğu görölmektedir. Sadece geçen yüzyılda bu konuda yapılan 850 adet araştırma bulunmaktadır (Koenig ve Larson, 2001: 68-69). Konuya ait ilk araştırmaların sonucu günümüzde de tartışmalara neden olmaktadır. Çünkü bu araştırmalarda geçerlik ve verilerin yorumlanması konusunda bazı sıkıntılar yer almaktadır. Ancak o zamanın şartları göz önüne alındığında bu araştırmalar alan yazını açısından önemlidir. (Schowalter ve Murken, 2003:143).

Yapılan literatür taramasında batılı kaynaklara ait oldukça geniş bir alan araştırmasının yapılmış olduğu görölmektedir. Din ve ruh sağlığı arasındaki ilişki çok boyutlu olarak incelenmiştir (Gill, Minton ve Myers, 2010; Koenig ve Larson, 2001; Hakney ve Sanders, 2003; Jones, 2004; Steffen, 2011). Batı kaynaklı yapılan araştırmalara bakıldığında özetle bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlara örnek verecek olursak şu şekildedir: Ruh sağlığı ve dindarlık arasındaki ilişkinin incelendiği 14 araştırmanın 12'si incelendiğinde dindarlık ile ruh sağlığı arasında olumlu bir ilişkinin olduğu görölmüştür. Diğer 2 çalışmada ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Bir başka yapılan araştırmada ise dindarlık ile mutluluk ve yaşam doyumu arasındaki ilişki incelenmiştir ve bu araştırmada daha dindar insanlarda daha fazla mutluluk ve ahlaki yönde bir kanaate sahip olma tespit edilmiştir. Depresyon ile dindarlığın arasındaki ilişkinin incelendiği bir başka araştırmada ise araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğunda daha az depresif belirtiler gözlenmiştir. Bununla birlikte bu sonuçlara benzer şekilde kaygı bozuklukları, suisidal düşünceler, madde bağımlılığı ile de

dindarlık arasında negatif yönde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Schowalter ve Murken, 2003: 147-148). Koenig ve Larson'a (2001: 72) göre bireydeki dini tutum ve dininin gerekliliklerini yerine getirme durumu genel olarak kişiye merhamet, cömertlik gibi özellikler kazandırmaktadır. Sahip olduğu dinin öğretilerini yerine getiren kişi, yaşamış olduğu problemlere karşı baş etme konusunda daha az sıkıntı yaşanmaktadır. Baasher'e (2001: 372-376) göre de kişinin dini gerekliliklerini yerine getirmesi ruh sağlığı ve kişilik gelişimi açısından faydalıdır. Haque (2004: 55) Amerika'da yaşayan Müslümanlar üzerinde yapmış olduğu araştırmada tövbe etmenin, namaz kılmanın, Kur'an okumanın ve zikir yapmanın kişiyi manevi olarak olumlu etkilediği ve ruh sağlığı açısından önemli olduğunu tespit etmiştir. Jones'e (2004: 319) göre ise din bireyin günlük hayatında karşısına çıkan sorunlarla baş etmesini sağlamaktadır. Allport (1950: 96) ise dindarlığın ruh sağlığına olumlu etkisi olduğunu savunanlar arasındadır ve hatta psikoterapinin bireye sağlamaya çalıştığı ilişki kurma ve sevgi ihtiyacı konusunda destek olduğunu iddia etmiştir.

Amerikalı yazar olan Glynn geçen 20 yıldan fazla süre içinde dünyada egemen olan modern seküler dünya görüşünü çürütecek bazı kanıtlar ortaya çıkarmıştır. Yapmış olduğu bilimsel araştırmalar sonucunda Freud ve onu takip edenlerin din hakkında iddia ettiklerinin aksine dinin ruh sağlığı üzerinde olumlu etkileri olduğunu tespit etmiştir (Glynn, 2004: 54). Freud'a göre ise din sadece psikolojik bir unsurdur ve Tanrı abartılan bir baba figüründen başka bir şey değildir (Furseth-Repstad, 2006: 41). Jung, Freud'u din konusundaki görüşlerinden dolayı eleştirmiş ve Freud'un dinin esas noktasını kavrayamadığını belirtmiştir. Jung'a göre dinden yoksun olmak kişide psikolojik rahatsızlıklara zemin hazırlamaktadır (Hökelekli, 2010: 143). Jung ayrıca din konusunun bireyin ruhsal alanına katkıları üzerine birçok görüş bildirmiş ve bu konu üzerinde fazlaca yoğunlaşmıştır. Jung insanın din olmadan yaşayamayacağını iddia etmektedir. Hayatta karşılaşılan sorunlar karşısında sağlam durabilmek için her insanın dine ihtiyaç duyduğunu da savunmaktadır (Jung, 1999: 60). Yaptığı terapilerde de dini konuları önemseyen Jung, birçok ruhsal rahatsızlığın altında bireyin varoluşundan itibaren sahip olduğu dini yöneliminin önemsenmemesinin yattığını belirtmiştir (Bahadır, 2007: 102).

Harvard üniversitesi bilim adamlarından Herbert Benson, dini ritüellerden olan duanın kişi üzerindeki etkilerini gösteren çok önemli araştırmalar gerçekleştirmiştir. Araştırmaları sonucunda duanın pozitif etkilerine ulaşılmış ve elde edilen veriler

birçok şirkette ve vakıfta dua ile modern tıbbi birleştirme arayışına neden olmuştur. Örneğin Sir John Templeton Vakfı bu konu ile ilgili araştırmalar yapmakta ve bu araştırmalar için yılda yaklaşık 30 milyon dolar harcamaktadır. ABD Ulusal Sağlık Enstitüsü ise konuyla ilgili 3,5 milyon dolar bir bütçe ayırmaktadır. Amerika'da yer alan Case Western Reserve Tıp Fakültesi'nde ise eğitim gören tıp öğrencileri hastaların inancı ile sağlıkları arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için bu konuda ders almaktadırlar (Gökcan, 2003; Tüzün, 2007).

Ülkemizde de dindarlık ve ruh sağlığı ile ilgili yapılan araştırmalar bulunmaktadır (Yaparel, 1987; Güven, 2008; Yapıcı,2007; Kayıklık, 2003; Uysal, 2006; Ayten, vd., 2015; Göcen, 2012 Koçanoğlu, 2005; Ekşi, 2001; Ekşioğlu, 2011; Yıldız, 2006). Bu konu hakkında yapılan araştırmalar genel olarak dindarlık ile ruh sağlığı bileşenleri arasındaki ilişkinin incelenmesi ile ilgilidir. Bu araştırmalarda iki değişken arasında bir ilişkinin olup olmadığı varsa hangi yönde bir ilişkinin olduğunun tespiti amaçlanmıştır. Genel olarak Türkiye'de bu konuda yapılan araştırmaların birkaçına bakacak olursak; Hayta (2006: 166) tarafından yapılan araştırmada üniversite öğrencilerinde günlük olarak yapılan dini eylemlerle kişinin psikososyal uyumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ve bu ilişki pozitif yönlüdür. Ekşi (2006: 20) tarafından başka bir araştırma da lise öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma iki farklı örnekleme karşılaştırmak üzerinedir ve gruplardan biri imam hatip lisesi öğrencileri iken diğer grup genel lise öğrencileridir. Bu araştırma yapılırken imam hatip lisesi öğrencilerinin diğer lise öğrencilerine göre daha dindar oldukları farz edilmiştir. Bu araştırma genel olarak iki grup lise öğrencilerinin kişilik özellikleri ile dindarlıkları karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre imam hatip lisesi öğrencilerinin diğer lise öğrencilerine göre daha uyumlu, oto-kontrol sahibi, düzenli ve sebatlı kişilik özelliklerine sahip oldukları görülmüştür. Arıcı (2006: 553) tarafından lise öğrencileri ile başka bir araştırmaya göre ise dini ritüellerden olan dua etme ile ruh sağlığını korumada önemli bir rolü olan başa çıkma tutumu arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kimter (2006: 234-243) tarafından üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen başka bir araştırmaya göre dindarlık ile umut düzeyi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Eşer (2006: 521) tarafından yine üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen başka bir araştırmaya göre ise dindarlık ile benlik saygısı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görüşmüştür.

Dindarlık ile ruh sağlığı bileşenleri arasındaki ilişkide pozitif yönlü sonuçlar elde eden araştırmaları inceledik ancak bu konuda zıt görüşler de oldukça fazladır. Bu konudaki araştırma sonuçlarına bakacak olursak; Ellis (1980: 636) bireydeki dindarlık düzeyi azaldıkça psikolojik sağlığın arttığını tespit etmiştir. Araştırma sonucuna göre ayrıca dindarlığın düşük kendiliğe, depresyona ve ileriki dönemlerde şizofreniye bile neden olabileceğini bulmuştur. Ruh sağlığı ve din arasındaki olumsuz ilişkiyi savunan Ellis dışındaki isimlerden biri de Freud'dur. Bu iki araştırmacı da yapmış oldukları araştırmalar sonucunda dindarlık ile ruh sağlığı arasında bir negatif ilişki olduğunu klinik verilerle ağıklamışlardır (Ellis, 1983; Freud, 1982).

Freud, Totem ve Tabu isimli kitabından dinle ilgili olan görüşlere oldukça fazla yer vermiştir. Freud'a (2003: 224) göre dinin çıkış noktası baskıcı ve çocuklarının kendisinden korktuğu bir babanın çocukları tarafından öldürölmesi sonucunda çocuklarının bu durumdan dolayı pişman olmalarıdır. Çocukların öldürölükleri babaları, ölümünün ardından onlar için çok kuvvetli bir varlık haline gelir ve hayattayken uyguladığı yasaklara öldükten sonra daha fazla uymaya başlarlar. Freud (2011: 33) bir başka eseri olan 'Bir Yanılsamanın Geleceği' isimli kitabında ise dinin insanlar için kendilerini güçsüz hissettikleri ve korunmaya ihtiyaç duydukları zaman sığındıkları bir baba figüründen başka bir şey değildir. Kişi kaç yaşına gelirse gelsin babası ile özdeşleştirdiği bir Tanrı figürü oluşturur ve bu figürden hem korkar hem de onu sever. Freud için dinin gerekliliklerini yerine getiren insanların mantıktan uzak olduklarını savunmaktadır. Hatta bu bireyleri saplantılı ve nevrotik olarak da nitelendirmektedir (Köse, 2005: 131).

Başka araştırmalara da bakacak olursak;

Strawbridge, vd., (1998: 124) tarafından yapılan araştırma sonucuna göre dindar olan bireylerin depresyona yatkınlıklarının yüksek olduğu ve aynı zamanda da algıladıkları stres düzeyinin de diğer bireylere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Sorenson, Grindstaff ve Turner (1995: 77) de benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Bu araştırmada ise dini eğilimi yüksek ve kendini dindar olarak tanımlayan bireylerle, kiliseye düzenli giden bireylerde depresif belirtilerin fazla olduğunu görölümüştür.

Dreger (1952: 335) tarafından yapılan başka bir araştırmaya göre ise bireydeki dindarlık düzeyi arttııkça olumsuz duygulara sahip olma düzeyinin de arttığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Bateman ve Jensen (1958: 47) tarafından öğrencilerle yapılan bir araştırmaya göre ise dindar olanların olmayanlara göre öfke duygularını dışarıya değil de kendilerine yönelttiklerini tespit etmiştir.

Aşağıda din ile ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi gösteren birçok araştırma sonucu verilmiştir.

Tablo 1.1. Genel olarak ruh sağlığı ve dindarlık arasındaki ilişki

Araştırma	Tema	Negatif	Nötr	Pozitif
Wong, Rew ve Slaikeu (2006)	Dindarlık ve Ruh Sağlığı	-	-	%90
Bergin, Masters ve Richards(1987)	Dindarlık ve Ruh Sağlığı	-	%77	-
Bergin (1983)	Dindarlık ve Ruh Sağlığı	-	-	%47
Rew ve Wong (2006)	Dindarlık ve Ruh Sağlığı	-	-	%84
Gartner (1996)	Özsaygı ile dindarlık	-	-	%54
Johnson, Tompkins & Webb (2002)	Suçluluk ile dindarlık	%78	-	-
Koenig & Larson (2001)	İçsel huzur ile dindarlık	-	-	%79
Johnson, Tompkins & Webb(2002)	İçsel huzur ile dindarlık	-	-	%81
Koenig & Larson (2001)	İntihar ve dindarlık	%84	-	-

Aşağıdaki bölümde araştırmanın temel problemi, alt problemleri, hipotezleri, amacı, özgün değeri ve önemi sayıltıları, sınırlılıkları, tanımları ve çalışmanın önemi yer almaktadır.

1.1. Tezin Temel Problem Cümlesi

Tezin temel problem cümlesi, “yetişkin bireylerdeki dindarlık düzeyi, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeyi arasında anlamlı ilişkiler var mıdır?” şeklinde yapılandırılmıştır. Bu temel problem çerçevesinde aşağıda yer alan sorulara cevap aramıştır.

1.2. Alt Problemler

- 1) Kişideki dindarlık düzeyi ile ölüm kaygısı düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 2) Kişideki ahlaki olgunluk düzeyi ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 3) Yetişkinlerin ahlaki olgunluk ve dindarlık puanları ölüm kaygısını yordamakta mıdır?
- 4) Yetişkinlerdeki dindarlık düzeyi cinsiyet, yaş, medeni duruma ve eğitim durumu gibi demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?
- 5) Yetişkinlerdeki ahlaki olgunluk düzeyi cinsiyet, yaş, medeni duruma ve eğitim durumu gibi demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?
- 6) Yetişkinlerdeki ölüm kaygısı düzeyi cinsiyet, yaş, medeni duruma ve eğitim durumu gibi demografik değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?

1.3. Tezin Hipotezi/Hipotezleri

Tezin araştırdığı sorulara bağlı olarak geliştirmiş olduğu temel hipotezleri bulunmaktadır:

1. Bireyin dindarlık düzeyi ile ölüm kaygısı düzeyi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
2. Bireyin ahlaki olgunluk düzeyi ile ölüm kaygısı düzeyi arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

3. Bireyin ahlaki olgunluk düzeyi ile dindarlık düzeyi birlikte ölüm kaygısı düzeyini istatistiksel açıdan anlamlı olarak yordamaktadır.
4. Kadınlardaki ölüm kaygısı düzeyi erkeklere göre daha fazladır.
5. Yaş arttıkça dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeyi de artmaktadır.
6. Evli bireylerdeki ölüm kaygısı düzeyi bekar bireylere göre daha azdır.
7. Yetişkin bireylerin dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeyi eğitim düzeyine göre farklılaşmamaktadır.

1.4. Tezin Amacı

Yabancı literatürde bireylerdeki dindarlık ile ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisini inceleyen Batı kaynaklı araştırmaların yanında (Jones, 2004; Hakney, Sanders, 2003; Vahia, vd., 2011; Koenig, Larson, 2001; Mann, vd., 2008; Steffen, 2009; Gill, Minton, Myers, 2010; Drumm, vd., 2014) Türk araştırmalar (Yaparel, 1987; Gürsu, 2015; Yapıcı, 2007; Uysal, 2006; Kayıklık, 2005; Ekşi, 2001; Baynal, 2015; Yıldız, 2006; Güven, 2008; Ayten, vd., 2012; Göcen, 2012) da bulunmaktadır.

Araştırmalar incelendiğinde dindarlık düzeyi hem ölüm kaygısı hem de ahlaki olgunluk arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmaya rastlanmamıştır. İlgili değişkenlerle yapılan çalışmalar Türk literatürde daha çok din bilimleri perspektifinde yapılan ampirik çalışmalardır. Bunlar arasında Kimter ve Köftegül (2017), Hökelekli (1991b), Hökelekli (1992), Hökelekli (2005), Hayta (2000), Ekşi (2001), Ayten ve Ensa (2012), Ayten (2009) örnek gösterilebilir. Yabancı literatür incelendiğinde ise psikoloji alanında dindarlık, ölüm kaygısı ve ahlaki olgunlukla ilgili araştırmalar oldukça fazladır. Ölüm kaygısı ve ahlaki olgunluk değişkenleri için bu durum beklenen bir durumdur. Yabancı literatürde psikoloji alanındaki din araştırmaları Freud ile başlamıştır. Freud ile birlikte din ruhsal bir bileşen olarak ele alınmıştır. Batıdaki araştırmalara bakıldığında karşımıza Freud (1995), Jung (1997), Fromm (1997), Yalom (1999) Jonas ve Fischer (2006), Allport ve Ross (1967), Boyer (2001), Tillich (1952), Yalom (1980), Cohen (2002), Pargament (1997), Alvarado, vd., (1995), Batson ve Stocks (2004), Gary ve Jones (1986) gibi birçok araştırmacı çıkmaktadır. Koenig ve Larson'a (2001: 67-68) göre de genel olarak ruh sağlığı ve dindarlık

arasındaki ilişkinin araştırıldığı araştırmalara bakıldığında en çok kaynağın Amerika'ya ait olduğu görölmektedir. Sadece geçen yüzyılda bu konuda yapılan 850 adet araştırma bulunmaktadır Yapılacak olan bu çalışmayla asıl amaç Türk psikoloji literatürüne özellikle dindarlık ve araştırmanın ilgili değişkenlerinin incelenmesi ile katkı sağlamaktır. Din araştırmaların psikoloji alanı özelinde batı kaynaklı olmasında dolayı yaşanabilecek kùltür farklılığı sorununa da dikkat çekilmek istenmektedir. Yapılacak olan araştırma sonucunda elde edilen bulgular ile yabancı araştırmalar karşılaştırılacak ve mevcut verilerin Türk kùltürüne uygunluk durumu değerlendirilecektir.

Araştırmanın bir diğer amacı da ruh sağlığı ile dindarlık ilişkisiyle ilgili yapılan araştırma sonuçlarının birbirinden ık zıt olmalarıdır. Bir kısım araştırmacılara göre dindarlık ile ruh sağlığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Bu araştırmalar arasında Horney (1998), Giddens (2004), Koenig ve Larson (2004), Baasher (2001), Haque (2004), Jones (2004), Allport (1950), Jung (1999) yer almaktadır. Dindarlık ile ruh sağlığı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu savunan araştırmalar da bulunmaktadır. Bunlar araştırmalardan arasında; Ellis (1980), Freud (1982), Köse (2005), Dreger (1952), Sorenson, Grindstaff ve Turner (1995), Bateman ve Jensen (1958) bulunmaktadır. Yapılacak olan bu araştırma ile bu ikililik durumu incelenmek istenmektedir ve literatüre katkı sağlama amacı bulunmaktadır.

1.5. Araştırmanın Özgùl Değeri ve Önemi

Bu araştırma dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkileri ortaya çıkarabilmek amacıyla yapılmıştır. Dindarlık olgusu bireyin ruh sağlığı açısından büyük bir öneme sahiptir. İnsanı incelerken biyopsikososyal perspektiften bakmanın yanında bir diğer boyut olan manevi boyut tarafından da bakılmalıdır. İnsanoğlu ilk zamanlarından itibaren kendisinden daha güçlü bir varlığın varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bu varlığa inanma ihtiyaına sahip insan bu ihtiyaı yerine getirilmediği zaman boşluğa düşmekte ve hayatının anlamını kaybedebilmektedir. Fıtrat olarak bu şekilde yaratılan insanın bir dine veya inanç sistemine tabi olması onun temelinden gelmektedir. Bu durum da bizim gibi ruh sağlığı alanında çalışan insanlara insanı incelerken manevi boyutu da incelemenin önemini göstermektedir. Ancak bu şekilde

karşımızdaki bireyi tam anlamıyla değerlendirmiş ve analiz etmiş olabiliriz. Ruh sağlığı alanında ülkemizde konuyla ilgili araştırmaların yetersiz olması da araştırmanın önemini göstermektedir. Ülkemizde yapılan araştırmalar daha çok felsefe ve din bilimleri perspektifinden yapıldığından bu araştırma konuya psikolojik açıdan bakması açısından son derece önemlidir. Araştırmanın bir diğer bileşenleri ise ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısıdır. Bu bileşenler ile dindarlık arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda ilgili değişkenlerin birbiriyle olan ilişkileri detaylı bir şekilde ortaya çıkarılmış olacaktır. Bu çalışma ile bu konularla ilgili yapılacak olan çalışmalara dindarlığın da katılmasını sağlama açısından önemlidir. Çünkü ahlak ve ölüm insan hayatı açısından son derece önemli konulardır. Ahlaki gelişim ve ölüm kaygısı konusunda dindarlığın öneminin olup olmadığının belirlenmesi ve buna uygun olarak da gerekli çalışmaların yapılması açısından araştırma önemlidir.

1.6. Araştırmanın Sayıltıları

Araştırmaya katılan bireylerin araştırma için sorulan sorulara içten ve samimi cevap verdikleri varsayılmaktadır.

1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu araştırma için kullanılan veriler Dindarlık Tipolojilerini Belirleme Ölçeği, Ahlaki Olgunluk ölçeği ve Ölüm Kaygısı ölçeğinin ölçtüğü niteliklerle sınırlanmıştır.
2. Araştırma İstanbul ilinde yaşayan 18-71 yaş arası yetişkinlerle sınırlıdır.
3. Araştırma katılımcılarından elde edilen araştırma sonuçları verilerin analizi sonucu elde edilen bulgularla sınırlıdır.

1.8. Tanımlar

Din: Bireylerin kutsal olarak kabul ettikleri varlığa karşı geliştirmiş oldukları tutum, uygulama ve inançlardan oluşmuş olan bir sistemdir (Durkheim, 1969: 62).

Dindarlık: Tüm canlıların ölümün farkında olması neticesinde yaşadıkları tüm problemlerle baş etmek için yaptıkları tüm şeylerdir (Paloutzian ve Park, 2013: 66).

Ahlak: Ahlak olgusunun tanımları arasında iyi tutum ve davranışlara sahip olmak yer almaktadır. Ayrıca ahlak bireyin kendine özgü ve belli bir yolu benimsemesi ve buna uygun olarak sahip olduğu içsel yapıyı tanımlamak için de kullanılmaktadır (Eyuboğlu, 2004: 15).

Ahlaki Olgunluk: Tanım gereği ahlaki olarak nitelendirilebilecek her türlü bileşenin en zenginine sahip olmaktır. Bu bileşenler arasında tutum, düşünce, duygu ve davranış yer almaktadır. Ahlaki olgunluğa sahip olan birey ahlakın en mükemmel ve en üst düzeyine sahiptir. Bu bireylerin genel özellikleri arasında sorumlu, güvenilir, saygılı, empati yapabilme yeteneğine sahip, adil gibi özellikler sayılabilir (Lickona, 1991: 51).

Ölüm: Canlıların canlılık özelliğini yitirmesi sonucunda ortaya çıkan durum veya yaşam organlarının tahribata uğraması sonucunda hayati özelliğini yitirmesidir (Karaca, 2000: 86).

Kaygı: Bireyde meydana gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı yaşanan bunalım ya da tedirgin olma halidir (Budak, 2009: 418).

Ölüm kaygısı: Ölüme yönelik olarak hissedilen kaygı ve korku durumudur (Freud, 1995: 75).

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Din ve Dindarlık

2.1.1. Din Kavramı

Din kelimesinin kökeni Arapçadan gelmektedir. Ceza, itaat, örf ve âdet gibi anlamları içermektedir. Batı dillerinde ise bu anlamlara gelen Latince kökene sahip “religio” kelimesi kullanılmaktadır. Batı dilinde din kavramı saygı, dürüstlük, sorumluluk gibi anlamları da içermektedir (Öztürk, 2015: 51). Ancak dini tanımlama konusu insanlık tarihi boyunca tartışmalara neden olmuştur ve bir görüş birliği yoktur. Bu konuda dünya üzerindeki dinlerin sayısının fazla ve çeşitli olması etken olarak sayılmaktadır (Hökelekli, 2010: 37-38).

Din bireysel perspektiflerden pek çok şekilde tanımlanmaktadır. Psikologlar ise dini tanımlarken dini, bireyin algıladığına yönelik olarak ve bireye olan etkisini temel olarak tanımlamaktadırlar. Psikologlar arasında da dine ait ortak bir tanımın olmamasının nedeni bütün psikologların bireyi ele alış şekillerindeki farklılıktır (Köse ve Ayten, 2014: 110). Din kavramı psikoloji tarihi boyunca birey ve din ilişkisi bağlamında fazlaca tartışılmıştır ve günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Yapılan çalışmaların artması sonucunda ise dinin sadece bireyin yaşamı nasıl şekillendirmediği aynı zaman kişiliğini şekillendirmede de etkili olduğu sonucuna varılmıştır (Karacoşkun, 2015: 37).

Allport, dini tanımlarken çok boyutlu olduğunu belirtmiştir. İnsanın kişiliğinde beyaz bir ışık gibi sade olduğunu ancak gerçek hayatta çok renkli olduğunu vurgulamıştır (Allport, 1950: 9). Fromm (1972: 21-22) ise dini belli bir topluluk tarafından paylaşılan ve bu bireylerde belli bir yönelişe neden olan davranış ve düşünce sistemi olarak tanımlamıştır. Durkheim’e (1969: 62) göre din bireylerin kutsal olarak kabul ettikleri varlığa karşı geliştirmiş oldukları tutum, uygulama ve inançlardan oluşmuş olan bir sistemdir. Berger (1993: 58-59) ise dini insanın yaşamını anlamlandırma ve yaşadığı dünyayı anlamlandırma konusunda kendisine destek olan bir olgu olarak

tanımlamıştır. Forsyth (2017: 172) tarafından din olgusu bireylerin kutsal olarak kabul ettikleri varlıkla ilgili öznel olarak deneyimledikleri eylemler, duygular ve tecrübeler bütünüdür.

Şimdiye kadar din kavramı ile ilgili birçok tanımlamadan bahsettik. Bu tanımlamalar dışında birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımlamalarda ortak olan nokta dinin kutsal olarak kabul edilmesidir (Köse ve Ayten, 2014: 111). Kutsal kelimesi anlam olarak Pargament 'in (2005: 282) aktardığına göre hürmete layık olan, olağan dış olarak Oxford sözlüğünde tanımlanmaktadır.

Dini tanımlarken zorlanmanın sebebi olarak iki neden ileri sürülmüştür. Bu sebeplerden ilki dinin çok boyutlu olmasıdır. İkinci sebep ise dini tanımlamaya çalışan bilim insanlarının dini kişisel olarak algıladıklarına göre tanımlamaya çalışmalarıdır (Hökelekli, 2010: 37-38). Bu durumdan dolayı da özetle herkesin kabul edebileceği bir din tanımının olmadığı söylenebilir (Yapıcı-Kayıklık, 2005: 414).

Fromm (2017: 31) dinin insan gelişimine katkı sağladığını belirtmiş ve bir grup tarafından paylaşılan ve kişiye kendine bir yön bulmasını sağlayacak bir zemin ve bir tapınma nesnesi sunan düşünceler ve eylemler sistemi şeklinde adlandırmıştır. Bu tanımlamada bireyin dine ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir. Dinin bireyin var olan ihtiyacını karşılamasıyla da toplumsal olarak düzen de sağlanmış olur. Yani din için sadece bireye fayda sağlayan bir kavram olarak değil aynı zamanda topluma da fayda sağlayan bir kavram olarak bakılmalıdır (Karacoşkun, 2012: 93). Bireyin çevresiyle olan ilişkilerini de düzenlemekte olan din, sosyal hayatta kişiye rehberlik etmektedir. Kişi eğer hayatında böyle bir rehberle sahip değilse yaşadığı hayatı anlamlandırmada sıkıntıya girecektir ve sonuç olarak da boşluğa düşmekle karşı karşıya kalacaktır. Bu durum nedeniyle de bütün toplumlarda bu amaca hizmet etmek amacıyla birbirine benzeyen dini davranışlar ve ritüeller ortaya çıkmıştır (Fromm, 2003: 221-222). Tüm bu tanımların bir özeti gibi olan tanımını Crapps (1986: 7) tarafından yapılmıştır. Ona göre din olgusu duygu ve iman, kurum ve oluşumlar, varoluş ve eylemlerden oluşan bir kavramlar bütünüdür.

2.1.2. Dindarlık Kavramı

İlk olarak 1930'lu yılların başlarında dindarlık kavramı ampirik olarak incelenmeye ve araştırılmaya başlanmıştır (Demerath, 1976: 336). Ancak Özdalga'ya (1989: 38)

göre de din kavramı bilimsel açıdan açıklanması mümkün olmayan bir kavramdır. Bunun nedeni de bilimin somut olan olguları incelemesi ve din gibi içinde birçok sır barındıran bir olguyu incelemede yetersiz olmasıdır. Ancak din konusu birçok bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalarda incelenen dinin kendisinden ziyade dinin başka kavramlar üzerinde etkisi ve sonuçlarıdır. Psikoloji biliminde din ile ilgili ilk tanımlamalara ve araştırmalara bakıldığında karşımıza Freud çıkmaktadır. Freud genel olarak dini insan ruh sağlığında olumsuz etkilere yol açan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Özdalga, 1989: 23-29).

Dindarlık kavramı birçok araştırmancının konusu olmuştur ve dindarlığa dair birçok tanım da bulunmaktadır. Genel olarak dindarlık, bireyin sahip olduğu dinin ona etki etme derecesi olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamaya göre kişi, dinin gerekliliklerine uyması ve dinine sıkı bir biçimde bağlı olması sonucunda dindar olarak nitelendirilebilir (Kurt, 2009: 2). Ayrıca dindarlık bireyin tabi olduğu herhangi bir dinin gerekliliklerini yerine getirmesi ve yaşadığı dinin sahip olduğu öğeleriyle yoğun bir şekilde meşgul olma durumudur (Ayverdi, 2008: 726). Yıldız'ın (2001: 19-42) araştırmasında dindarlığın farklı tanımları bulunmaktadır. Bunlardan birinde dindarlık bireyin diniyle ilgili olan davranışlara ve gerekliliklerle meşgul olma derecesidir. Dindarlık ile ilgili bir başka tanım ise tüm canlıların ölümün farkında olması neticesinde yaşadıkları tüm problemlerle baş etmek için yaptıkları tüm şeylerdir. (Paloutzian ve Park, 2013: 66).

Dindarlık kavramı da din kavramı gibi farklı tanımlamalara sahiptir. Tek tip bir dindarlığın olmamasının nedeni bu farklı tanımlamaların olmasından kaynaklanmaktadır (Allport, 2004: 96). Tanımlamalardaki bu farklılığın olması da dindarlığın ve dini eğilimin araştırılmasını zorlaştırmıştır. Çünkü insan sayısı kadar da dindarlığın algılanışından ve tanımlanmasından bahsedilebilir. Hökelekli (2010: 81) ve Spilka-Hood, vd., (1985: 7) aynı şekilde dünyadaki insan sayısı kadar dini tecrübenin var olduğunu savunmaktadır.

Bireyde dindarlığın var olmasında herhangi bir koşula gerek yoktur. Bu konuda Frankl toplama kamplarında yaşamlarını sürdüren insanları örnek olarak göstermiştir. Burada yaşayan insanlar çok kötü durumda olsalar bile sahip oldukları inanç ile aralarındaki bağı koparmamışlardır. Hatta bazı inandıklarını daha yoğun şekilde hissetmişlerdir. (Frankl, 2014:113- 114). Ancak Fromm'a (1997: 239) göre bireydeki dindarlığın var olup olmadığını tespit etmek zordur. Çünkü insanlar dindar olduklarını iddia ederken

iç dünyalarında bunun tam tersini yaşayabilirler. Bunu tam tersi de mümkündür. Dindar olmadığını iddia eden bir bireyde dinin yönden eğilim olabilir. Bu durumun sebebi dindarlık olgusunun sadece tanımlama zorluğundan değil aynı zamanda ölçme zorluğundan da kaynaklanmaktadır.

Gazali ayet ve hadisler ışığında tarihte psikolojik tahliller ve yorumlar yapan bir düşünürdür. Gazali'ye (1975: 33) göre insanlar bir varlığa veya güce inanma ve dini davranışta bulunma kabiliyetindedirler. Ancak bu sahip olunan bu kabiliyet sosyal çevreye göre ya gelişmekte ya da kaybolmaktadır. Çevresinde dindar insanlar olunca kişi dine yakınlaşmakta, tam tersi olunca da kişiler dinden uzaklaşmaktadırlar. Birey dindar olmayan bir sosyal çevreye sahipse kendi kişisel çabalarıyla dini araştırabilir ve dini davranışlarda bulunabilir. Ancak bu durum her kişinin elde edebileceği bir fırsat değildir. Gazali'nin tanımladığı 5 tip dindarlık tipolojisi bulunmaktadır. Bunlar; inançsızlık, gösterişçi-aldatıcı dindarlık, taklidi dindarlık, ilmi dindarlık ve zevk alınan dindarlıktır.

Gazali'ye (1998: 9) göre din dışı yaşam süren insanlar "inançsız" olarak nitelendirilir. Bu insanlar her türlü dini unsuru reddetmektedirler ve hayatlarını haz ilkesine göre sürdürmektedirler. Bu insanlar için sadece bu dünya önemlidir ve ölümden sonrasını düşünmemektedirler.

Okumuş' a (2006: 22) göre dini bir inanca sahip olduğu varsayılan bazı insanlar, inançsız insanların aksine dini öğretileri açıkça reddetmemektedirler. Bu kişiler için din, dünyevi çıkarlarını korumak için kullandıkları bir araçtır. Bu kişiler inançlı insanların yanında inançlı gibi davranmakta, inançsız kişilerin yanında ise inançsız gibi davranmaktadırlar. Çünkü bu insanlar için çevrelerindeki insanlardan elde edecekleri menfaat daha önemlidir. Bu insanları Gazali aldatıcı-gösterişçi olarak sınıflandırmaktadır.

Gazali'ye (1975: 35) göre bazı kısım insanlar ise inanç konusunda bir sıkıntı yaşamamakta ancak sahip oldukları dinin gerekliklerini yerine getirme konusunda zorlanmaktadırlar. Bu kişilerin inandıklarını davranışa dökme konusundaki eksikleri onların dini yaşayışlarının yüzeysel olduğunu göstermektedir. Bu insanlar taklidi inanç kategorisinde yer almaktadırlar. Bazı insanlar ise sahip oldukları inançlar hakkında ciddi bir sorgulama yapmakta ve sahip oldukları şüphelerinden kurtulmak için çabalamaktadırlar. Bu insanlar ise ilmi inanç kategorisinde yer almaktadırlar. İlmi

inanç boyutunu ihlas ve takva ile yaşayan bireylerde ise inanç boyutlarından zevk alınan inanç boyutu yaşanmaktadır.

2.2. Ahlak ve Ahlaki Olgunluk

2.2.1. Ahlak Kavramı

Öncelikle ahlak kavramından bahsedecek olursak; ahlak olgusunun tanımları arasında iyi tutum ve davranışlara sahip olmak yer almaktadır. Ayrıca ahlak bireyin kendine özgü ve belli bir yolu benimsemesi ve buna uygun olarak sahip olduğu içsel yapıyı tanımlamak için de kullanılmaktadır (Eyuboğlu, 2004: 15).

Terim olarak ahlak kavramı belli davranış kurallarını içermektedir. Bu davranışlar; zamana, topluma ve kültüre göre farklılık göstermeyen ve değişmeyen kurallardan oluşmaktadır (Kılıç, 2012: 1-2). Özalp'a (2017: 96) göre ise ahlak, kişinin davranışının yanında aynı zamanda tutumu, mizacı ve tabiatıdır. Kişi eğer toplumda beklenen tüm bu özelliklere sahipse mutluluğa ve huzura kavuşacaktır.

Ahlaki olarak tanımlanan davranışlar bilimsel araştırmalar ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu davranışlar tanımlanmaya ve yapısını oluşturan unsurlara cevap aranmaktadır (Akyürek, 2007: 1). Ayrıca bu davranışlar incelenirken bireyin içinde bulunduğu psikolojik süreçler ve bireyi etkileyen sosyal ortamlar da mutlaka önemsenmelidir (Güngör, 1997: 12).

Ahlak kavramı ve ahlak gelişimi konusunda birçok dönemde birbirinden farklı görüşler yer almaktadır. Psikoloji bilimi açısından 20. Yüzyılın başlarında ahlak kavramı ile ilgili ilk görüşler ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu konunun öncüleri arasında Sigmund Freud ve Jean Piaget yer almaktadır (Gürses ve Klavuz, 2016: 99).

2.2.2 Ahlak Gelişim Kuramları

2.2.2.1. Psikanalitik Kuram Açısından Ahlaki Gelişim

Psikanalitik kuram açısından öncü olan Freud, ahlak konusunda ilk görüşlere sahiptir. Ona göre hiçbir birey, tamamıyla kötü ahlaklı değildir. Toplumda kötü ahlaklı

davranışları görülen bir kişi aynı zamanda iyi davranışlar da sergiliyor olabilir (Freud, 1999: 63).

Çiftçi' ye (2003: 53) göre psikanalitik kuram, ahlak olgusunu kişideki en temel dürtüler olan cinsellik ve saldırganlık dürtüsünün utanç ve suçluluk duygular ile kontrol edilebilmesidir. Bu kontrol sürecinde süper ego yer almaktadır. Çünkü süper ego bireyde ahlaki değer ve davranışları içselleştirmeyi sağlamaktadır.

İlkel dürtülerimiz bilinçdışımızda yer almaktadır. Bilinçdışı idin de yer aldığı bir buzdağına benzemektedir. İd ilkel dürtülerimize neden olurken bir başka yapı olan ego, bilinçli düşüncelerle hareket etmektedir. Ahlaki tarafımız olan süper ego ile dürtü kaynağımız olan id arasında dengeyi sağlamanın yanında iki yapıyı da kontrol etmektedir (Lakşe, 2012: 96). İd, istek ve arzu ya da nefis kavramlarıyla özdeşleşirken, süperego ise vicdan kavramıyla özdeşleşmektedir (Cüceloğlu, 2007: 408). İnsan davranışları bu yapıların birbiriyle olan etkileşimi ve denge kurma sürecinden ibarettir. Psikanalitik kuram, bireydeki ahlak gelişimi süreçlerinin yaşamın ilk beş yılda tamamlandığı görüşünü savunmaktadır (Plotnik, 2009: 436-441).

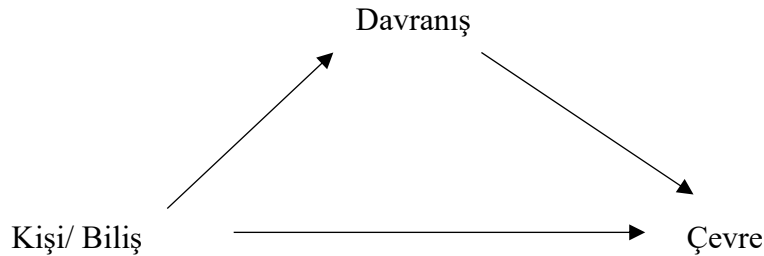
Freud, bireyin ahlak gelişim sürecinin altı yaşından sonra önemli bir değişime uğramadığını iddia etmektedir. Ancak diğer araştırmacılar bu tutumun fazla katı olduğunu düşünmüşler ve ahlak gelişiminin altı yaşından sonra da devam ettiğini savunmaktadırlar. Ayrıca Freud' tan sonra gelen kuramcılar, ahlak gelişimi için bilinçdışı etkilerin yanında sosyal çevrenin de etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Günümüzde ise psikanalitik görüş ahlaki gelişimde egonun süper egodan daha fazla etkili olduğu yönünde evrilmiştir (Akt: Kağıtçıbaşı, 1988: 249-250).

2.2.2.2. Davranışçı ve Sosyal Öğrenme Kuramlarına Göre Ahlaki Gelişim

Davranışçı ve sosyal öğrenme kuramcıları açısından ahlak davranışı öğrenilebilen bir davranış olarak görülmektedir. Bu öğrenme süreci ödül, ceza, pekiştirme, model alma ve şartlanma gibi birçok süreci de içinde barındırmaktadır (Çileli, 1981: 19). Bu yaklaşımlara göre insanlar öğrendikleri davranışların toplamından oluşmaktadırlar. Kişinin davranışı başkaları tarafından onay gördüğünde kişi tarafından doğru olarak değerlendirilmektedir. Tam tersi durumda cezalandırılan ya da hoş karşılanmayan davranışlar ise yanlış olarak değerlendirilmektedir (Gürses ve Klavuz, 2016: 99).

Davranışçı kuramın kurucusu John B. Watson'dır. Kuramın önemli temsilcileri arasında B. F. Skinner, Ivan Petrovich Pavlov, Edward L. Thorndike, Clark L. Hull ve Edwin R. Guthrie yer almaktadır. Kuramın temel öğretisi sadece gözlemlenebilen, somut, objektif ve bilimsel yöntemlerle değerlendirilebilen davranışların birey açısından dikkate alınması gerektiğidir. Gözlemlenemeyen ve bilimsel olarak değerlendirilemeyen davranışlar ise bilişsel olarak reddedilmektedir (Skinner, 1976: 24–29). Bu kuram açısından ahlaki davranışlar ise çevrenin etkisiyle ve şartlanma sonucunda öğrenilmektedir. Bu durumda ahlak gelişiminde çevrenin önemini göstermektedir. Çevre tarafından ödülle karşılanan davranış pekiştirilir, ceza ile karşılanan davranış ise sönmektedir (Skinner, 1945: 270-271).

Sosyal öğrenme kuramının kurucusu ise Albert Bandura'dır. Bu kuramın temel öğretisi ise bireyin öğrenmesi için gözlem yapmasının gerekli olduğudur. Burada ifade edilen gözlem davranışı sadece basit bir taklit etmek değildir. Çevrede yaşanan olayları bilişsel olarak kişinin zihnine işlenmesi ile gerçekleşmektedir. Süreç, kişinin çevresindeki olaya dikkat etmesi, zihninde tutması ve daha sonrasında davranışı üretme ile güdülenmesi ile gerçekleşmektedir (Senemoğlu, 2010: 218-219). Sosyal öğrenme kuramcıları bu şekilde bilişsel süreçleri vurgulamaları yönünden davranışçılardan ayrılmaktadırlar (Bandura, 2001: 2). Ayrıca ahlak gelişimi toplum tarafından belirlenen iyi ve kötü kuralların öncelikle bireyin ayırt etmesi ile gerçekleşmektedir. İyi olarak belirlenen kurallar pekiştirilir ve kişi eğer bu pekiştirme ile durumu kişiliğinin bir parçası haline getirirse ahlaki gelişim gerçekleşmektedir (Bandura, 2000:238).

Şekil 2.1. Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı (Santrock, 2012:428).

2.2.2.3. Bilişsel Gelişim Kuramı Açısından Ahlaki Gelişim

Bilişsel gelişim kuramcıları bireydeki bilişsel gelişim ile toplumsal düzeni, kişilerarası sorumlulukları ve toplum kurallarını daha güçlü bir şekilde kavramaları gerçekleşmektedir (Karakavak, 2006: 23).

Bilişsel gelişimin olabilmesi için ise bireyin yaşadığı çevre ile sürekli olarak etkileşim halinde olması gereklidir. Bu gelişim süreci çocukluktan itibaren yetişkinlik boyunca devam etmektedir. Kişi kendini geliştirerek bilişsel olarak dengeye ulaşabilmektedir (Cüceloğlu, 2007: 338). Ahlak gelişimi de bu kuramda bilişsel gelişim ile ele alınmaktadır. Ahlak gelişimi de bilişsel gelişim gibi birbirini takip eden evrelerden oluşmaktadır (Gürses ve Klavuz, 2016: 100). Bilişsel gelişim konusundaki çalışmaları ile en çok bilinen araştırmacılardan biri Jean Piaget'tir. Piaget'in ahlak gelişimi konusundaki fikri, bu durumun bir süreç olduğu yönündedir. Ahlak gelişimi ona göre aynı bilişsel gelişim gibi özellikler göstermektedir. Piaget, araştırmalarını yaparken çocukları oyun oynarken gözlemlemiştir. Bu gözlemler sonucunda araştırmalarına yön veren Piaget, çocukların oyun esnasındaki davranışlarına göre ahlak gelişim kuramını oluşturmuştur. Piaget' in bu araştırmaları sonucunda, ahlak gelişiminin birbirini izleyen evrelerle gerçekleştiğini ve bu durumun da kişinin bilişsel gelişimine paralel olarak ilerlediği sonucuna ulaşılmıştır (Çileli, 1981: 49).

Piaget'e göre çocuklar davranışları somut olarak ve sonuçlarına göre değerlendirmektedirler. Çocuk bu dönemde beş bardak kıran kişiyi bir reçel kavanozunu kıran kişiye göre daha suçlu olarak algılamaktadır. Bu durum da bize olaylara bir yetişkinden farklı olarak baktıklarını göstermektedir (Berkowitz, 1964: 44). Piaget, çocuğun ahlaki gelişimi ile bilişsel gelişimin birbiriyle bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Ona göre çocuklar iki ile beş yaşları arasında kuralları fark etmezler ve kendilerine ait kuralları da yoktur. Bu dönemlerde çocukta ahlak kavramının da olmadığını belirten Piaget, ahlak kavramının ancak 6 yaşından sonra geliştiğini iddia etmektedir. Ancak beş yaşından sonra kuralları daha çok fark etmekte ve kurallara uyma davranışı konusunda da tutarlı davranmaya başlamaktadırlar (Senemoğlu, 2012:60).

Piaget'in geliştirmiş olduğu ahlak gelişim kuramı iki dönemden oluşmaktadır. Bu dönemler:

- a. Dışsal Kurallara Bağlılık dönemi

b. Ahlaki Özerklik dönemi şeklindedir

a. Dış Kurallara Bağlılık Dönemi:

Bu dönem çocuklarda yaklaşık olarak dört ile sekiz yaş arasını kapsamaktadır. On yaşa kadar da devam edebilen bu dönem, ilk ahlaki gelişimin görüldüğü dönemdir. Çocuklar bu dönemde çevrelerinden gördükleri yönlendirme ve baskı ile şekillenmektedirler. Çocuk eğer kendisinden büyük bireylere karşı saygı duyarsa ve bu otoriteye itaat ederse ahlaki yönden geliştiği ilk basamağı geçecektir (Çağdaş ve Seçer, 2002: 113).

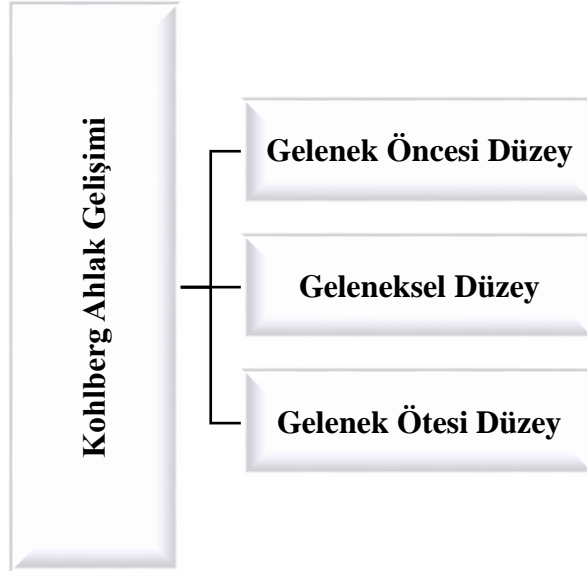
b. Ahlaki Özerklik Dönemi:

Özerk ahlak veya karşılıklılık olarak da adlandırılan bu dönemde çocuklar, karşılaştıkları durumların doğru veya yanlış olduklarını değerlendirirken on anki durumsal etkileri ve kişisel etkenleri dikkate almaktadırlar (Gander ve Gardiner, 1998: 262). Bu dönem Piaget'e göre sekiz yaşından sonra gerçekleşmektedir. Çocuk, bu dönemde zihinsel gelişimin yanında akranları ile kurduğu iletişim sayesinde gelişim göstermektedir. Çocuğun yaşlıları ile karşılıklı saygı ile bu dönemi geçirmeleri gerekmektedir. Çocuk için bu dönemde ilk döneminden farklı olarak davranışların sonuçları değil davranışı gerçekleştirirken sahip olunan niyet önemlidir. Çocuk için artık diğer insanların düşünceleri ve istekleri de önem kazanmaktadır. İlk dönemde çocuk için kurallar değişmezken bu dönem itibarıyla kurallarda bazı sapmalar olabileceğini anlamaktadır. Önemli olanın dürüstlük olduğunu idrak eden çocuk için adalet ve karşıdaki bireyin hakları önem kazanmaktadır (Aydın, 2003: 45).

2.2.2.4. Kohlberg'in Ahlak Gelişim Kuramı

Bilişsel gelişim kuramcılarında ahlaki gelişim ve ahlaki olgunluk konusunda çalışmaları ile ön plana çıkan bir diğer isim Lawrence Kohlberg'dir. Kendisinin geliştirmiş olduğu bir ahlak kuramı bulunmaktadır. Bu kurama göre ahlaki gelişimde

3 düzey bulunmaktadır ve bu düzeyler gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek ötesi olarak 3'e ayrılmaktadır (Kohlberg ve Hersh, 1977: 54-55). Kohlberg'in Piaget' in görüşlerini savunmaktadır ve oluşturmuş olduğu bu evreler sistematik olarak ve belli bir düzende ilerlemektedir (Kohlberg, 1980: 91-93).

Şekil 2.2. Kohlberg' in Ahlak Gelişimi (Aytemiz-Seymen ve Bolat,2007:28-29).

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi Kohlberg'in ahlak gelişim kuramına göre 3 temel düzey bulunmakta ve bu düzeylerin özelliklerini bakacak olursak;

1) Gelenek Öncesi Düzey:

Bu gelişim basamağında bireyin yapmış olduğu ahlaki olay ve durumları fiziksel sonuçlarına göre değerlendirme söz konusudur. Bu fiziksel sonuçlar da ceza ve ödüldür. Bu gelişim basamağında bir davranışın ahlaki olarak değerlendirilmesi sonucunda bireye ödül verilirken, ahlaki olmayan davranış sonucu olarak da bireye ceza verilir. Yani bu düzeyde kontrol dışsal kaynaklardadır ve dış otorite baskındır (Kohlberg ve Hersh, 1977, 54-55).

Çocuk için bu dönemde kendi ihtiyaçları ön plandadır. Çevresindeki insanları onun ihtiyaçlarını karşılamak için bir araç olarak görmektedir. Bu dönemdeki amaç, ihtiyaçlarının karşılanması ile tatmine ulaşmaktır. Gerçekleştirmiş olduklarını davranışlarının sonuçlarının farkında olsalar da bu dönem çocuğu bencildir (White, 1999: 462).

Gelenek öncesi dönemdeki çocuk, hayatında karşılaştığı iyi-kötü veya doğru-yanlış davranışlara yönelik tutumunu belirlemede çevresindeki insanları kendisine referans almaktadır. Etkilendiği bu insanlar ise ebeveynleri başta olmak üzere diğer otorite kaynağı olarak gördükleri yetişkinlerdir (Güngör, 1997: 106).

2) Geleneksel Düzey:

Bu düzeyde toplumun normları çok önemlidir. Bir davranışın ahlaki olarak nitelendirilebilmesi için toplumun kurallarına ve değerlerine uygun olması gerekmektedir. Aynı zamanda bireyin toplumsal düzeni desteklemesi, koruması ve sürdürmesi de gerekmektedir (Kohlberg ve Hersh, 1977, 54-55). Geleneksel düzeydeki çocuklar için çevresindeki insanlar tarafından takdir edilen, benimsenen ve kabul edilen davranışlar iyi ve doğru davranışlardır (Çileli 1986: 65). İlk düzeyde bencilce bir bakış açısına sahip olan birey, bu dönem itibariyle çevresindeki insanların da değerlerine ve kurallarına adapte olmaya başlamaktadır. Bu sayede daha iyi bir iletişim kurmaya başlamaktadır (Ersoy, 1997: 81)

Geleneksel düzeyde kişinin diğerleri ile kurduğu ilişkiler, mensup olduğu gruba bağlanması ve iyi niyete sahip olması da tek başına yeterli olan faktörler değildir. Yasaların varlığını tanınması da bu dönemde gerçekleşir ve yasaların kendi huzuru için olduğu bilincindedir. Uygulanan her yasanın kişi fark etmeksizin herkes için geçerli olduğu kanaatindedir. Bu sayede eşitlik ilkesine sahip olma yolundaki temelini de atmış olmaktadır (Kulaksızoğlu, 2001: 73).

3) Gelenek Ötesi Düzey:

Bu gelişim düzeyi ahlak gelişim düzeylerinin en üstüdür. İkinci düzeyde olduğu gibi toplumun değerlerini desteklemek, korumak ve sürdürmek önemlidir. Ancak bu gelişim basamağında bireyin vicdanı ön plana çıkmakta ve toplumsal değerlerin yanı sıra evrensel değerler de benimsenmektedir (Kohlberg ve Hersh, 1977, 54-55).

Gelenek ötesi düzeyde birey için insan hayatı kutsaldır ve bu durum her birey için geçerlidir. Bu durumun evrensel olduğu bilincine ulaşan birey için bu dönem itibariyle artık evrensel değerlerin varlığı benimsenmeye başlamaktadır. Ahlaki olarak otonomiye geliştiren birey, diğerlerinin de doğruları olabileceğini bilir ve buna uygun davranmaya başlar (White, 1999: 465).

Bu evre ile bireyde diğer evrelerden farklı olarak sadece sosyal düzen ve yasalara göre hareket etmenin yanında kendi vicdanıyla hareket etme durumu görülmektedir. Kişinin kendine ait oluşturmuş olduğu ahlaki ilkeleri vardır ve buna uygun olarak davranmaktadır. Bu ilkeler somut ilkeler değil, soyut ilkelerdir. İlkelerin içeriğine baktığımızda ise karşımıza evrensel eşitlik ve adalet, insan haklarına saygı karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar bir araçtan görülmez ve bir amaç olarak görülmeye başlanır (Kağıtçıbaşı, 1996: 50, Kulaksızoğlu, 2001: 76).

Kohlberg'in geliştirmiş olduğu ahlaki gelişim kuramının özetini yapacak olursak; birinci düzey olan gelenek öncesi düzeyde gerçek manada bir ahlaktan bahsedilmemektedir. Çocuk bencildir ve ihtiyaçlarını karşılamak ve doyuma ulaşmaktan başka bir amaca sahip değildir. Otoriteye saygı gösterir ancak insanları ihtiyaçlarını karşılayan bir araç olarak görmektedir. İkinci düzey olan geleneksel düzeyde ise çocuk için iyi çocuk olmak kavramı vurgulanmaktadır. Çocuk artık bu devreyle bencil olmanın yanında diğer insanları da önemsemeye başlamaktadır. Üçüncü düzey olan gelenek ötesi düzeyde ise bu iki evreden daha fazladır ve birey için artık evrensel ahlak ilkeleri geçerlidir (Morgan, 1991: 21).

Ahlaki olgunluk ise bu düzeylerden geleneksel düzeyde bulunmaktadır. Ahlaki olgunluğa sahip çoğu birey ikinci düzeyde yer alırken, çok az bir kısmı ise en yüksek ahlaki olgunluğa sahip olup üçüncü düzey olan gelenek ötesine geçebilmektedirler (Habermas, 1990:150).

2.2.3. Ahlaki olgunluk

Tanım gereği ahlaki olarak nitelendirilebilecek her türlü bileşenin en zenginine sahip olmaktır. Bu bileşenler arasında tutum, düşünce, duygu ve davranış yer almaktadır. Ahlaki olgunluğa sahip olan birey ahlakın en mükemmel ve en üst düzeyine sahiptir. Bu bireylerin genel özellikleri arasında sorumlu, güvenilir, saygılı, empati yapabilme yeteneğine sahip, adil gibi özellikler sayılabilir (Lickona, 1991: 51).

Ahlaki gelişim ve sonucunda ahlaki olgunluğa ulaşma durumu doğumla başlayan bir süreçtir ve hayat boyu devam etmektedir. Bu sebepten ötürü birey, öncelikle ailesinden daha sonrasında da çevresinden görerek ve gözlemleyerek edindiği tutum, yargı ve davranışları tecrübe ederek ahlaki gelişimi gerçekleştirmektedir (Şengün, 2008: 38).

Ahlaki olgunluk aynı zamanda mükemmel bir karakter özelliğidir. Ahlaki olgunluğa sahip olan kişi, ahlaki değerleri içselleştirebilmiş ve tüm bu değerleri vicdanında hissedebilmiştir. Özetle bireyin her daim vicdanının sesini dinleyebilmesidir. Ayrıca bireyin tüm bu değerlerini içselleştirmesi tek başına yeterli değildir. Günlük hayatında davranışlarına ve tutumlarına yansıtılabilmelidir (Şengün, 2008: 37; Fukuyama, 1998: 59; Aydın ve Kaya, 2011: 18). Bu bireylerin sahip olduğu bir başka özellik de kendi istekleri ve arzuları ile sergiledikleri davranışların uyumlu olmasıdır. Fakat şu nokta önemlidir ve karıştırılmaması gerekir. Her istek ve arzularını dizginleyebilen birey ahlaklı olarak nitelendirilse de ahlaki olgunluğa sahip değildir. Çünkü tek başına istek ve arzularını kontrol altında tutmaya çalışmak bireyde içsel bir çatışmanın ötesine geçemez (Aydın, 1991: 212).

Konuyla ilgili literatürde yapılmış olan araştırmalara bakacak olursak karşımıza birçok araştırma çıkmaktadır. Bu kapsamda Türk literatüründe yapılan araştırmalara bakacak olursak; ülkemizde konuyla ilgili ilk sayılabilecek araştırma Dilmaç (1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türk literatüründe ahlaki olgunlukla ilgili karşımıza çıkan bir başka araştırma ise Şengün'e (2008) aittir. İki araştırma ahlaki olgunlukla birbirinden farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Ahlaki olgunlukla ilgili yapılan literatür çalışması sonucunda araştırmaların daha çok batı kaynaklı olduğu görüşmüştür. Bunlardan bazıları Colby ve Kohlberg (1987), Kohlberg (1973), Nardi ve Tsujimoto (1979), Holland (1976), Habermas (1982), Hedstrand (2007), Reimer, Goude-lock ve Walker (2009), Hardy (2011), Falkenberg (2010) 'dur.

Araştırmamızın değişkenlerinden olan dindarlık ile ahlak ve ahlaki olgunlukla ilgili birçok görüş ve araştırma bulunmaktadır. Aydın'a (2011: 8) göre din içerisinde ahlak kurallarını barındıran bir sistemdir. Bu sisteme tabi olan bireyler bundan etkilemekte ve hayatlarının bir yol haritası haline getirmektedirler. Bu durum dünya üzerindeki tüm dinlerde bulunmakta ve her dinin sahip olduğu belli ahlaki öğretiler bulunmaktadır.

Ahlak, tüm dinlerin merkezinde yer almakta ve daima ön planda tutulmaktadır. Toplum tarafından kabul göremeyen ve ahlaksızlık olarak davranışlarına bakıldığında tüm bu davranışların dinlere göre de haram ve yasak olduğu karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde toplum tarafından iyi olarak nitelendirilen davranışlara da bakıldığında bu davranışların dinin emrettiği davranışlar olduğu görülmektedir (Aydın, 1991: 203).

Temel olarak konuya bakıldığından dinin 3 boyutlu bir yapısının olduğu görülmektedir. Bu boyutlar; inanç, ibadet ve ahlaktır. Ahlak diğer boyutlarla farklı bir kategoride yer alsada onlardan bağımsız değildir (Cürcani, 1987: 64). Ahlaki boyutla inanç boyutunun bu şekilde birbirinden bağımsız olmaması sonucunda birey açısından sevap ve günah olarak bildiği davranışların ahlaki açıdan da iyi ve kötü olarak olması birbirini tamamlamaktadır. Bu tamamlanma inançlı bireylerin ahlaki değerlere daha fazla bağlı olmasını sağlamaktadır (Hökelekli, 1996: 103). Bu durumu Aydın (1991: 203) bir örnekle açıklamaktadır. Örneğin; ahlaki olarak adam öldürme davranışı kötü bir eylem iken inanç boyutuna göre de bu durum kabul görmemektedir. Din ayrıca bu duruma gerekçe olarak öğretilerinde insan hayatının kutsallığını öne çıkarır. Başka bir ifadeyle birey karşılaştığı durumu önce sahip olduğu inanç sisteminde yorumlar ve ona uygun olarak davranır.

Dinde ahlak olgusunu araştıran araştırmacılar, ahlak ve din ile ilgili araştırmalarında dinin ahlakın bir yaptırımcı olduğunu görmüşlerdir. Bu nedenle dini esaslar ahlaki davranışların esasını ve dayanağını oluşturmaktadır (Hüsameddin, 2003: 94). Bunun sonucunda da ahlak kişiye doğru yolu seçmesinde yardımcıyken, din ise kişiye seçtiği yola tüm kalbiyle inanmasını sağlamaktadır (Şengün, 2008: 70-71). Hökelekli 'ye (1993: 103) göre ise dini inanç kişiye aynı zamanda sahip olduğu diğer bir boyut olan ahlaki boyuta anlam kazandırmakta ve yapacağı ahlaki eylemlerde motivasyon kaynağı olmaktadır.

2.3. Ölüm ve Ölüm Kaygısı

2.3.1. Ölüm

Ölüm, hiçbir insanın kaçamayacağı bir gerçekliktir. İlk insanla beraber ortaya çıkan bu olgu, birçok disiplinin araştırmasına konu olmuştur. Ölüm olgusu kimi bireyler için kaçmanın mümkün olmadığı bir durumken, kimileri için ise hayata anlam kazandıran en gerçekçi durumdur (Tomer ve Eliason, 2007: 11-14).

Ölüm olgusu sadece din araştırmacılarının değil diğer bilim dallarının da araştırmalarına konu olmuştur. Ölüm; yok olma, son bulma gibi anlamlar içermektedir. (Yıldız, 2014: 2). Farklı toplumlarda birçok değişkene göre ölüm tanımı da birbirinden farklıdır (Tanhan ve Arı, 2006: 45). İmam Gazali'ye göre insanlar rüya

esnasında görmüş oldukları birçok şeyin gerçekte olduğuna inanmaktadırlar. Rüya sırasında gördüklerinden şüphe etmemektedirler. Ancak rüyadan uyanıp gerçek hayata döndüklerinde görülenin aslı olmadığını anlarlar. Dünya hayatı da bu örneğe benzemektedir. Bu dünyada yaşananlar rüya gibidir ve insan uyku halindedir. Ancak öldüğünde bu uykudan uyanmaktadır (Gazali, 1970: 16-17).

Karaca'ya (2000: 86) göre ölüm kelimesinin anlamı canlıların canlılık özelliğini yitirmesi sonucunda ortaya çıkan durum veya yaşam organlarının tahribata uğraması sonucunda hayati özelliğini yitirmesidir.

Hayat kavramı insanlar için ne kadar önemliyse ölüm de aynı şekilde önemlidir. Bu konuda Freud, ölüm olgusu için bireyin tüm hayatının asıl amacı olduğunu iddia etmiştir. Çünkü insanda yaşama karşı olan yoğun bir güdünün yanında yoğun bir ölüm güdüsü de bulunmaktadır (Schultz ve Schultz, 2007: 607).

2.3.2. Ölüm Kaygısı:

Kaygı kavramı XIX. Yüzyıl başlarından itibaren psikoloji alanında incelenmeye başlanmıştır (Thorson, 1998: 148).

Kaygı kelimesi kaynağını Antik Yunandan alır ve anlam olarak korku, tedirginlik, bunalma gibi anlamları içermektedir. Geniş bir anlamı olan kaygı, bireyde fiziksel belirtilerin yanında psikolojik belirtilere de neden olmaktadır (Kartopu, 2012: 149).

En genel anlamıyla kaygı bireyde meydana gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı yaşanan bunalım ya da tedirgin olma halidir (Budak, 2009: 418). Kaygı, insanın yaşadığı en temel duygulardan biridir. Çünkü her bireyde kaygı durumu mutlaka yaşanmaktadır. Çünkü her insan herhangi bir durumu tehlikeli olarak algırsa bu durum karşısında kaygılanmaktadır. Kaygı türleri anlık ve sürekli olmak üzere iki şekildedir. Anlık kaygılar kısa süreli ve geçicidirler. Sürekli kaygılar ise belli bir durum veya nesneye karşı yaşam boyu süren kaygılardır. Ölüm bu kategoride yer almaktadır (Öner, 1998: 1-2). Koenig'e (1998:149) göre ölüm kaygısı, her bireyde olmakla birlikte ilk olarak hayatın ilk yıllarında ortaya çıkmakta ve yaşam boyu sürmektedir. Bu yönüyle evrensel ve doğal bir durumdur.

Ölüm kaygısına neden olanlardan ilki kişinin ölüm anında acı çekeceğini düşünmesidir. Bu düşüncenin altında yatan sebep de birçok ölümün insan vücudunda oluşan zararlardan, hastalıklardan ve diğer sebeplerden kaynaklanmasıdır. Ayrıca bu düşüncenin oluşmasında ikincil neden de dini literatürde ölüm anındaki azaptan ve can çekişmesinden ayrıntılı olarak bahsedilmesidir (Canan,1988:230-231).

Ölüm kaygısı, bireyde bilinçli ve bilinçsiz bir şekilde de ortaya çıkabilir. Her birey ölüm kaygısını az veya çok deneyimlemektedir. Bu kaygı türü normal yaşam döngüsünde ölümü hatırlatacak herhangi bir durumda yaşanabilmektedir. Örnek olarak kişinin bir cenazenin geçişine şahit olması veya sala sesi duyması verilebilir (Yıldız, 2014: 65-66). Ancak ölüm kaygısı bireyde sadece bilinçsiz bir şekilde var olmaktadır ve bilincin derinliklerinde bulunmaktadır. İnsanlar ölümle ilgili tutum ve davranışlarında çevrelerindeki ölüm olaylarının etkisi oldukça fazladır. Birey ölüm deneyimini öncesinde tecrübe edemediği için çevresindeki ölüm olaylarından yola çıkarak ölüme yönelik düşünceler geliştirir (Gibbs ve Achterberg, 1998: 563-569).

Ölüm kaygısının psikolojinin konusu olması 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşmiştir. Konu ile ilgili ilk fikir belirten ise Sigmund Freud' tur. Freud'a göre kişinin ölüme yönelik hissettiği kaygı ölümün kendisiyle ilgili değildir. Bu duruma bilinçaltının ölümü kabul etmemesi ve kendisini ölümsüz olarak görmesi neden olmaktadır (Freud, 1995: 75). Ayrıca psikoloji alanında ölüm kaygısı konusunda özellikle varoluşçu psikoterapistler tarafından birçok araştırma yapılmıştır. Bu konuda bir varoluşçu terapist olan Yalom, ölüm kaygısını insanda hayat boyu devam eden ve insana yerleşmiş bir kiracı gibi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre insanların asıl korktukları ölüm değil, ölüm düşüncesiyle hayatları boyunca nasıl baş edecekleridir (Crusalis, 2010: 211). Irvin Yalom ayrıca ölüm kaygısının insan için son derece önemli olduğunu belirtmektedir. İnsanoğlu yaşamı boyunca ölümü unutmaya çalışır ve inkâr eder. Her insan biyolojik olarak var olmayı ister ve öldükten sonra da yaşamayı arzular. Yalom için insanın yaşamı boyunca bir iz bırakmaya çalışması ölümünden sonra bile yaşamayı arzuladığının bir tezahürüdür. Bireyin yaşamış olduğu bu kaygıyla yüzleşmesi ve hayatını anlamlandırabilmek için nasıl baş edeceğini öğrenmesi gerekmektedir (Yalom, 2000: 647).

Frankl'a (1973: 62-63) göre ise ölümün bir anlamı bulunmaktadır ve kişi için hayatını tamamlayan bir unsurdur. Ölüme karşı yaşanan bu kaygı ve korku durumu dindar olmayan bireylere kıyasla dindar bireylerde hiçbir zaman tam anlamıyla ortadan

kalkmamaktadır. Dindar bireylerde ölüm korkusu her daim bilinç düzeyinde yaşanmakta ve sürekli olarak canlıdır. Bu durum birçok araştırmayla desteklenmiş ve dindar bireylerin hayatları boyunca ölümle oldukça fazla meşgul oldukları görülmüştür. Ancak sadece bu araştırma sonuçlarına bakılarak dindar bireylerde yaşanan bu durumun hastalık derecesinde olduğu çıkarımı yapılmamalıdır (Hökelekli, 2008: 131-132).

Din verdiği öğütlerle dini gerekliliklerini yapanlar için ölümün ve sonraki yaşamın olumlu olduğundan bahsetmektedir. Ancak bu bireyler dindar olsa da en temelde insan olmanın gereği olan kaygının önüne geçememektedirler. Yalom 'un tabiriyle ölüm insanlar için hayatlarını anlamlandırmada çok önemlidir. Çünkü yaşamı zenginleştirir ve önemsiz olaylar veya durumlara önem vermektense hayatı daha anlamlı ve otantik yaşamasını sağlamaktadır. Tüm bu olumlu yanlarının yanında birincil kaygı kaynağıdır. Ancak tam farkında bulunduğu zaman bireyin gelişmesine yardımcıdır (Yalom, 2000: 90-91, 94). Karaca'ya (2000: 152-153) göre de ölüm kaygısı oldukça normal bir durumdur ve içgüdüselidir. Yaşanan kaygı ve korku ölümün ne zaman ve nasıl deneyimleneceğinin belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır.

Ölüm kaygısı konusunda literatürde yapılan araştırmalara bakacak olursak; ölüm kaygısına yönelik psikiyatri alanında çalışmalar 1930'lu yılların başında yapılmıştır. Konuyla ilgili ilk bilimsel çalışmalar bu tarihten itibaren hız kazanmıştır (Yaparel, 1998: 198-204). Yapılan araştırmalarda amaç genel olarak dindarlık tipolojileri ve demografik özellikler ile ölüme yönelik olan kaygı düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemeye yöneliktir. Günümüze yaklaştıkça ise araştırmalarda daha çok ölüme yönelik olan kaygıyı anlamaya çalışma ve bunun sonucunda da bu kaygıyı azaltmak için nelerin yapılması gerektiğini belirleyebilme öne çıkmaktadır (Abdel-Khalek, 2009: 39-50).

Yapılan çalışmalarda her kültürde ölüme karşı bakış açısının farklı olduğu görülmüştür. Ölüm kaygısına yönelik olarak da kültüre özgü farklı savunma mekanizmaları bulunmaktadır (Schumaker, Barraclough ve Vagg, 1988: 41-47).

Ayrıca günümüze kadar yapılan araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde ölümün insanın ruh sağlığı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Heidegger, 2004: 51).

Ülkemizde ölüm kavramına yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde, bu araştırmaların daha çok ölüm kaygısına odaklandığı görülmüştür (Yıldız, 1996; Turgay, 2003; Hökeleli, 2008; Koçanoğlu, 2005; Ayten, 2009; Karaca, 2000; şenol, 1989). Türkiye’deki ilgili literatüre bakıldığında ölüm kaygısına yönelik çalışmaların sınırlı olduğu görülmüş ve konuyu psikoloji perspektifinde ele alan ilk araştırmacı Ünver olmuştur. Bu araştırmada bireylerin ölüme karşı olan tutumları ve duyguları incelenmiştir. Araştırma sonucunda göre Türk kültüründeki ölüme olan yaklaşımın olumlu olduğu bulunmuştur (Ünver, 1938: 317). Bu araştırmanın konusuyla ilgili Türk literatüründe yapılan araştırmalardan biri olan Tanhan’ın (2007: 192) araştırması bulunmaktadır. Bu araştırmaya göre dindar bireylerdeki ölüm kaygısı dindar olamayan bireylerdekine kıyasla daha düşüktür.

Sabwah ve Abdel Khalek’ in (2006: 371) çalışması Mısır’ da yaşamakta olan bireyler ile gerçeleştirilmiştir ve araştırma sonucunda dindarlık düzeyi arttıka ölüm kaygısının azaldığı sonucuna varılmıştır. Ancak aynı değişkenlerle yapılan bir başka araştırma olan Yıldız’ın (2006) araştırması tam tersi bir sonuca sahiptir. Bu araştırmaya göre ise dindarlık düzeyi arttıka ölüm kaygısı da artmakta ve dindar bireyler ölüme karşı diğer bireylere kıyasla daha fazla kaygı hissetmektedirler (Yıldız, 2006: 181).

Kula (2001: 106) da bu araştırma sonucuna benzer bir sonuç elde etmiştir. Bu araştırma ergenler üzerinde yapılmıştır. Ergenler arasında dinin gerekliliklerini yerine getiren ve inanç düzeyi daha yüksek olanlarda ölüme yönelik daha yoğun düşünceler olduğu görülmüştür. Ölüme daha çok düşünmeleri sonucunda da ölüme yönelik kaygı düzeylerinin de daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde bir sonuca ulaşan bir başka araştırma da Ka-Yh, Bond ve Wing (1979: 207) araştırmasıdır. Bu araştırmada ölümsüzlüğu ve ölümden sonraki yaşam vaadi olan dinlere mensup bireylerde ölüme yönelik kaygı düzeyinin daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Çünkü bu bireyler yok olmayacaklarını ve öldükten sonra da ödüllendirileceklerini düşündüklerinden ölüme karşı olumlu bir tutum geliştirirler. Bu araştırma sonuçlarından çok farklı bir araştırma sonucu da Hökeleli’ ye (1991a: 90) aittir. Çünkü daha önceki araştırmalar pozitif veya negatif yönlü olsa da dindarlık ile ölüm kaygısı arasında bir ilişki bulmuştur. Ancak Hökeleli’nin araştırma sonucuna göre bu 2 iki değişken arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Swanson ve Byrd (1998:266) yapmış olukları araştırmada da dini yönelim ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Ancak bu araştırmada bireyde ölüm kaygısına sebep olan durumun öldükten sonra cezalandırılacağına inanması olduğu görölmüştür. Dindarlık ve ölüm kaygısı değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok araştırmada iki değişken arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Karaca (2000: 334) yapmış olduğu araştırmada bu şekilde bir sonuç tespit etmiş ve araştırmasının sonucuna göre ölüm kaygısı ile dindarlık arasında negatif bir ilişki olduğu görölmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalardan diğer bir araştırmada da aynı sonuç tespit edilmiştir. Bu araştırma sonucuna göre ölüm kaygısı ile dindarlık arasında negatif bir ilişki görölmüştür (Harding vd., 2005: 257). Başka bir ifade ile dindarlık düzeyi daha yüksek olanların daha az olanlara göre ölüm kaygı düzeyleri daha düşüktür. Yabancı literatürde yapılan araştırmalardan biri olan başka bir araştırma ise Pakistan’da gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma sonucunda da aynı sonuç tespit edilmiştir (Suhail ve Arkam, 2002: 47).

Ölüm kaygısını etkileyen başka değişkenler de bulunmakta ve bu değişkenlerin etkisini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Bu değişkenlerin başında yaş ve cinsiyet gelmektedir. Yaş değişkeniyle ölüm arasındaki ilişkiyle ilgili araştırmalardan bahsedecek olursak; Şenol (1989) tarafından yapılan huzurevlerinde yapılan araştırmaya göre 60 ile 64 yaş aralığında ölüm kaygı düzeyi en yüksektir. Ancak 70 yaş ve üzeri yaşlılarda daha düşük kaygı düzeyi ölçölmüştür. Yaşlı bireylerde birçok sevdiğinin kaybına şahit olunması durumu ölüme kendini hazırlama olarak da görölebilmektedir. Özetle yaşlı bireylerde ölüme yönelik olumlu veya olumsuz tutum olabilmektedir. Ancak her iki durumda da bir hazırlanma süreci görölmektedir (Onur, 1991: 161; Kayıklık, 2003: 54-65; Saygılı, 2011: 29). İnsanlar hayatları boyunca hücrel olarak ölümlerini yaşamaktadırlar. Bu hücrel ölüm sonucu da yaşlanmaktadırlar. Bu durum göz önüne alındığında yaş gruplarına göre ölüm kaygısı düzeyinin de farklı olması beklendik bir durumdur. Bu nedenle genç bireylerle yaşlı bireyler arasında ölüm kaygısı düzeyi açısından farklılık bulunmaktadır. Genç bireylerde yapılan birçok araştırmaya göre gençlerdeki kaygı düzeyi daha yüksek bulunmuştur (Gençtan, 1990; Yıldız, 2014; Arı, Üre ve Yılmaz, 1998; Egemen, 1963; Dickstein ve Blatt, 1966). Bunun nedeni de Onur’a (1991: 137) göre yaşlı bireylerin genç bireylere göre ölüme karşı daha fazla kabullenici bir tutuma sahip olmalarıdır.

Cinsiyet ve ölüm kaygısı değişkeni arasındaki ilişkiye bakıldığında literatürde birçok sonuç bulunmaktadır. Cinsiyet olgusu sadece genlerle belirlenen biyolojik bir mekanizmanın bir ürünü değildir. Bireyin kendini belirlemede pek çok alanda belirleyici bir faktördür (Lupton, 2002: 158).

Cinsiyet ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara bakıldığında istisnaların dışında benzer sonuçların olduğunu görülmüştür. Örneğin Lester, Templer ve Abdel Khalek (2007) araştırması sonucunda kadınlardaki ölüm kaygısının erkeklerdeki ölüm kaygısına oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı şekilde Karaca (2000), Russac, vd., (2007), Akça, Figen ve Köse (2008), Harding, vd., (2005) de araştırmalarında aynı sonuca ulaşmışlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın yöntem kısmı yer almaktadır. Araştırma modeli, araştırmanın örnekleme, veri toplama araçları ve verilerin çözümleme teknikleriyle ilgili bilgilere yere verilecektir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma İstanbul ilinde yaşayan 18-71 yaş arası yetişkinlerdeki dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Çalışmada Nicel Araştırma yöntem tekniklerinden olan ilişkisel (korelasyonel) tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli çok sayıda elemanın bulunduğu bir evrende, bu evren hakkında genel bir kaniya varmak amacıyla evrenden seçilen bir grup ile yapılan araştırma modelidir. Tarama modelinin araştırmada yer alan değişkenleri birlikte incelediği türü ise ilişkisel tarama modelidir (Karasar, 2012: 79).

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 18-71 yaş arasında olan yetişkin bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 36,23'tür Araştırmaya katılım için gönüllülük ilkesi esas alınmıştır. Araştırmaya 184 kadın (%57,9) ve 134 erkek (%42,1) katılmıştır. Katılımcıların 172'si evli (%54,1) ve 146'sı bekar (%45,9) bireylerdir.. Ayrıca katılımcıların 58'i (%18,2) ilkokul-ortaokul mezunu, 98'i (%30,8) lise mezunu, 85'i (%26,7) üniversite mezunu, 77'si (%24,2) lisansüstü mezunudur.

3.3. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Topuz (2011) tarafından geliştirilen ‘‘Dindarlık Tipolojilerini Belirleme Ölçeği’’ Şengün ve Kaya (2007) tarafından geliştirilen ‘‘Ahlaki Olgunluk

Ölçeği’’ ve Thorson ve Powell (1992) tarafından geliştirilen ve Türkçe geçerlik güvenilirlik çalışması Karaca ve Yıldız (2001) tarafından yapılan ‘’Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeği’’ ve araştırmacı tarafından hazırlan ‘’Kişisel Bilgi Formu’’ kullanılmıştır.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından oluşturulan 4 soruluk kişisel bir bilgi formu oluşturulmuştur. Bu sorular katılımcının medeni durum, eğitim durumu, cinsiyet ve yaşına dair olan sorulardır.

3.3.2. Dindarlık Tipolojilerini Belirleme Ölçeği

Topuz (2011) tarafından geliştirilen ‘’Dindarlık Tipolojilerini Belirleme Ölçeği’’ 55 maddeden oluşmakta ve 5’li Likert biçimindedir. Ölçek maddeleri; "Kesinlikle katılıyorum (5)", "Katılıyorum (4)", "Kararsızım (3)", "Katılmıyorum (2)" ve "Kesinlikle katılmıyorum (1)" şeklinde cevaplanmaktadır. Ölçek, Gazali’nin düşünceleri esas alınarak dini davranış tipolojilerini belirlemek amacıyla Türkiye standartlarına göre oluşturulmuştur. Ölçek 5 farklı alt boyuta sahiptir. Bu boyutlar; İnançsızlık, Gösterişçi/ Aldatıcı Dindarlık, Taklidi Dindarlık, İlmi Dindarlık, Zevk Alınan Dindarlık şeklindedir. Ölçeğin güvenilirliğinin tespiti amacıyla yapılan analizler sonucunda Cronbach alfa değeri .80 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin beş alt boyutu için de Cronbach alfa değerleri hesaplanmış ve aşağıdaki analiz sonuçları elde edilmiştir.

Tablo.3.1. Dindarlık tipolojileri ölçeği alt ölçeklerine ait güvenilirlik katsayıları

Boyut	Cronbach Alpha Korelasyon Değeri
İnançsızlık Boyutu	0,88

Gösterişçi/ Aldatıcı Dindarlık Boyutu	0,76
Taklidi Dindarlık Boyutu	0,85
İlmi Dindarlık Boyutu	0,87
Zevk Alınan Dindarlık Boyutu	0,91

Ölçeğin her bir alt boyutunda 11 madde yer almakta ve bu maddelerden 4, 7, 14, 17, 24, 27, 34, 37, 44, 47 ve 54 maddeleri ölçeğin inançsızlık alt boyutuna, 2, 9, 12, 19, 22, 29, 32, 39, 42, 49 ve 52. maddeleri gösterişçi/ aldatıcı dindarlık boyutuna , 5, 6, 15, 16, 25, 26, 35, 36, 45, 46 ve 55. maddeleri taklidi dindarlık boyutuna, 1,10, 11, 20, 21, 30, 31, 40, 41, 50 ve 51. maddeleri ilmi dindarlık boyutuna ve 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43, 48 ve 53. maddeleri ise de zevk alınan dindarlık boyutuna ait maddelerdir ve bu boyutları ölçmeye yöneliktir. Ölçeğin her bir alt boyutundan alınabilecek en düşük puan 11, en yüksek puan ise 55'tir. Alt boyutlarda alınan puanlar bu boyutlara ilişkin tutumun derecesini belirlemektedir. Ölçek formunu cevaplayan kişinin ölçek boyutlarından aldığı en yüksek puanın ait olduğu boyut kişinin o boyutun özelliklerini yaşam biçimi olarak benimsediği varsayılmaktadır.

Ölçekteki maddeler, kişinin bireyin dine olan bakış açısını belirleme ve dini tutumları hakkında bilgi sahibi olma amacı taşımaktadır. Başka bir ifade ile bu ölçek bir sınıflandırma ölçeği değil, yukarıdaki amaçları belirlemeye yönelik bir ölçektir. Ölçeğin alt boyutlarına bakıldığında inançsızlık boyutu kişinin dine yönelik sahip olduğu olumsuz tutumları belirlemeye yöneliktir. Aldatıcı-Gösterişçi dindarlık alt boyutu, kişinin dini değerleri kendi çıkarı için kullanıp kullanmadığını belirlemeye yöneliktir. Taklidi dindarlık alt boyutu, bireyin dini tutum, inanç ve değerleri taklit edip etmediğini ölçmeye yöneliktir. İlmi dindarlık alt boyutu, kişinin sahip olduğu dini inancın gereklikleri ve özellikleri hakkında araştırma yapıp yapmadığı ile ilgilidir. Son olarak zevk alınan dindarlık boyutu ise kişinin dini tutumlarında ve dini davranışlarında bilinçli bir şekilde davranıp davranmadığını ve ideal derecede bu tutumlara sahip olup olmadığını belirlemeye yöneliktir.

Ölçeğin maddelerinin iç tutarlılıklarını belirlemek amacıyla yapılan güvenilirlik analizine göre Cronbach alfa katsayısı .83 olarak hesaplanmıştır ve bu da ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Ölçeğin alt ölçeklerine ait güvenilirlik korelasyon analizleri ise; inançsızlık için .88, aldatıcı-gösterişçi dindarlık için .76, taklidi dindarlık için .85, ilmi dindarlık için .87 ve zevk alınan dindarlık için .91'dir.

1.3.3. Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Ahlaki olgunluk ölçeği, Şengün ve Kaya (2007) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek bireylerin ahlaki olgunluk düzeylerini ölçmek amacıyla tasarlanmıştır. Ölçek 66 sorudan oluşmakta ve 5'li Likert tipindedir. Sorulara verilecek cevaplar “evet, her zaman”, “çoğu zaman”, “ara sıra”, “çok nadir”, “hayır, hiçbir zaman” şeklindedir. Bu tercihlere ise sırasıyla 5, 4, 3, 2, 1 şeklinde puan verilmektedir. Ölçekte yer alan olumsuz maddeler ise tersinden puanlanmaktadır. Ölçekte 52 olumlu madde, 14 olumsuz madde bulunmaktadır. Olumsuz maddeler için puanlama tersten yapılmaktadır. 4, 7, 15, 16, 17, 18, 29, 33, 37, 38, 45, 62, 65 ve 66. maddeler olumsuz maddelerdir ve tersten puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 66 iken, alınabilecek en yüksek puan ise 330'dur. Ölçekten alınan puan yükseldikçe ahlaki olgunluk düzeyi de artmaktadır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması 830 kişilik bir çalışma grubuyla gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğinin tespiti için yapılan analizlerle Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısının .93 olduğu, test-yarı test güvenilirlik katsayısının .89 ve test-tekrar test güvenilirlik katsayısının .84 olduğu görülmüştür. A Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ise .93, test-yarı test güvenilirlik katsayısı .89 ve test-tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .84 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan madde analizi sonucunda maddelerin toplam korelasyon katsayıları anlamlı olarak bulunmuştur. Tüm bu elde edilen sonuçlara bakıldığında ölçeğin geçerli ve güvenli olduğu söylenebilir.

1.3.4. Thorson-Powel Ölüm Kaygısı Ölçeği (TPÖKÖ)

Thorson ve Powel Ölüm Kaygısı Ölçeği, Thorson ve Powel (1992) tarafından geliştirilmiş olup ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Karaca ve Yıldız'a (2011) aittir. Ölçek bireylerdeki ölüm kaygısını ölçmeye yönelik geliştirilmiştir.

Ölçek 25 maddeden oluşmakta ve 5'li Likert tipindedir. Ölçek cevaplanırken 5- Her Zaman, 4- Sık Sık, 3-Ara Sıra, 2-Nadiren ve 1-Hiçbir Zaman olarak cevaplanmaktadır (Sarıkaya, 2013). Ölçeğin 17 maddesi olumlu yapıdaki cümlelerden (1-2-3-5-6-7-8-9-12-14-15-16-18-19-20-22-24), 8 maddesi ise olumsuz yapıdaki cümlelerden (4-10-11-13-17-21-23-25) oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 0, en yüksek puan ise 100'dür (Karaca ve Yıldız, 2001; Tanhan, 2007). Ölçekten alınan puan hesaplanırken olumsuz yapıdaki maddeler ters çevrilmektedir.

Ölçekten alınan puanlar arttıkça ölüm kaygısı düzeyi de aynı oranda artmaktadır. Ancak, dikkat edilmesi gereken nokta çok düşük ölüm kaygısı puanlarının da ölüm kaygısına işaret etmesidir.

Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucuna Cronbach alfa değeri .84 olarak hesaplanmıştır. Ancak bu ölçekte dini ve kültürel farklılıklardan dolayı birtakım değişiklikler yapılmıştır. Ölçeğin kültürümüze ve ülkemize uyarlaması Sarıkaya (2013) tarafından yapılmış ve ölçek 3 boyut altında toplanmıştır. Bu boyutlar; ölümün belirsizliği, ölümü düşünme ve tanıklık ve acı çekme olarak belirlenmiştir (Sarıkaya, 2013)

Tablo.3.2. Ölüm kaygısı ölçeği alt ölçeklerine ait güvenilirlik katsayıları

Boyut	Cronbach Alpha Korelasyon Değeri
Ölümün Belirsizliği	0,94
Ölümü Düşünme ve Tanıklık	0,92
Acı Çekme	0,76

1.4. Verilerin Toplanması

Araştırmada kullanılan ölçekler uygun örnekleme yöntemi seçimi sonrasında katılımcılara uygulanmıştır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi seçilmiş ve ölçekler

elektronik ortamda uygulanmıştır. Ölçeklerin hazırlanması Google Form aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin uygulanmasından önce katılımcılarla araştırmanın amacı ve ölçek formunun nasıl uygulanacağı ile ilgili bir bilgilendirme metni paylaşılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin uygulanmasında tamamen gönüllülük esası gözetilmiştir. Ölçeklerin uygulanma süresi yaklaşık olarak 10-15 dakika arası sürmektedir. Ölçeğin uygulanmasının sonucunda katılımcılara araştırmaya olan katılımlarından dolayı teşekkür edilmiştir.

1.5. Verilerin Analizi

Katılımcılara uygulanan ölçeklerden elde edilen veriler sayısal olarak kodlanmıştır. Bu şekilde kodlanma sonucunda veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Veriler Spss programı aracılığıyla veriler analiz edilmiştir. Öncelikle katılımcıların demografik bilgileri yüzde ve frekans dağılımlarına göre sıralanmıştır. Ölçeklerden alınan puanların analizine başlamadan önce değişkenlerin normal dağılıp dağılmadığı belirlenmiş ve tüm değişkenlerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Katılımcılardan elde edilen ölçek puanları olan Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı puanlarının arasındaki ilişkiyi ve ölçeklerin alt boyutları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon tekniği bu puanların ve alt ölçeklerden alınan puanların birbirlerini yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla ise Çoklu Regresyon analizi tekniği uygulanmıştır. Tüm bu analiz sonuçları kolay yorumlanmaları amacıyla tablo haline getirilmiş ve bu sonuçlar ayrıca tartışma bölümünde de yorumlanmıştır.

Daha sonrasında araştırmanın demografik değişkenler ile ölçek puanları arasında analizler yapılmıştır. İki kategorili değişken olan cinsiyet ve medeni durum için Bağımsız Gruplar t testi, üç kategorili değişken olan eğitim durumu için Tek yönlü varyans analizi (Anova) tekniği uygulanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde araştırma bulguları verilmiştir. Öncelikle katılımcıların demografik değişkenlerle ilgili bilgiler verilmiş, daha sonra da analiz sonuçları tablolar ile verilmiştir.

4.1. Demografik Bilgi ve Verilerin Dağılımı

Araştırmanın bu kısmında katılımcıların yaş, cinsiyet ve medeni durum, eğitim durumlarına ait verilere ait; yüzde (%) ve frekans (*f*) değerleri verilmiştir.

Tablo 4.1. Katılımcıların Demografik Değişkenlerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	f	%
K (Kadın)	184	57,9
E (Erkek)	134	42,1
Toplam	318	100,0

Yaş	f	%
18-25 yaş	128	40,2
25-35 yaş	85	26,7
35-45 yaş	55	17,2
45-55 yaş	21	6,6
55-65 yaş	22	6,9
65 yaş üstü	7	2,2
Toplam	318	100,0

Medeni Durum	f	%
Evli	172	54,1
Bekar	146	45,9
Toplam	318	100,0

Eğitim Durumu	f	%
İlkokul-Ortaokul	58	18,2
Lise	98	30,8
Lisans	85	26,7
Lisansüstü	77	24,2

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, katılımcıların 184'ü (57,9) kadın, 134'ü (%42,1) erkektir. 128'inin (%40,2) 18-25 yaş aralığında, 85'inin (%26,7) 25-35 yaş aralığında, 55'inin (%17,2) 35-45 yaş aralığında 21'inin (%6,6) 45-55 yaş aralığında, 22'sinin (%6,9) yaş aralığında, 55-65 yaş aralığında, 7'sinin (%4,7) ise 65 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir. 172 (%54,1) evli, 146'sınının (%45,9) bekâr olduğu görülmektedir. 58'inin (%18,2) ilkokul-ortaokul mezunu, 98'inin (%30,8) lise mezunu, 85'inin (%26,7) üniversite mezunu, 77'sininin(%24,2) lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir.

4.2. Yetişkinlerin Dindarlık Ölçeği, Ahlaki Olgunluk Ölçeği ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği Puanlarının Demografik Değişkenlerine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu kısmında yetişkin bireylerin dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı puanlarının cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim durumu değişkenlerine göre değişme durumlarına ait bulgular yer almaktadır

4.2.1. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Veriler

Araştırmanın bu kısmında yetişkin bireylerin dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı puanlarının ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına ait bulgular yer

almaktadır.

Tablo 4.2. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumlarına Ait Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Cinsiyet	n	x	SS	t	P
Dindarlık	Kadın	184	233,02	21,22	-1,767	,078
	Erkek	134	237,22	20,52		
Ahlaki Olgunluk	Kadın	184	243,86	14,49	-1,803	,072
	Erkek	134	246,90	15,30		
Ölüm Kaygısı	Kadın	184	46,54	8,51	,739	,196
	Erkek	134	47,70	6,89		

Yukarıdaki tabloda katılımcıların dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılan Bağımsız Gruplar t testi sonucuna göre; katılımcıların dindarlık düzeyleri cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır ($t= -1,767$; $p> 0,05$). Katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri de cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır ($t= -1,803$; $p> 0,05$). Son olarak katılımcıların ölüm kaygısı düzeyleri de cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır ($t= -1,297$; $p> 0,05$).

4.2.2. Yaş Değişkenine İlişkin Veriler

Araştırmanın bu kısmında katılımcıların dindarlık puanları, ahlaki olgunluk puanları ve ölüm kaygısı puanları ile yaş değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayısı puanları yer almaktadır.

Tablo 4.3. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Düzeyi ile

Yaş Değişkeni Arasındaki İlişkileri İnceleyebilmek İçin Yapılan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	Dindarlık	Yaş
Dindarlık	1	,110
Yaş	,110	1

Değişkenler	Ahlaki Olgunluk	Yaş
Ahlaki Olgunluk	1	,125*
Yaş	,125*	1

Değişkenler	Ölüm Kaygısı	Yaş
Ölüm Kaygısı	1	,009
Yaş	,009	1

Yukarıdaki tabloda yetişkin bireylerin dindarlık puanları ile yaşları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($r=,110$; $p >0,05$).

Tabloya göre yetişkin bireylerin ahlaki olgunluk puanları ile yaşları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r=,125$; $p <0,05$). Bir başka ifadeyle katılımcıların yaşları arttıkça ahlaki olgunluk düzeyleri de artmaktadır. Yetişkin bireylerin ölüm kaygısı puanları ile yaşları arasında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($r=,009$; $p >0,05$).

4.2.3. Medeni Durum Değişkenine İlişkin Veriler

Araştırmanın bu kısmında katılımcıların dindarlık puanları, ahlaki olgunluk puanları ve ölüm kaygısı puanlarının medeni durum değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadıklarını belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 4.4. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı

Puanlarının Medeni Durumlarına Göre Farklılaşma Durumlarına Ait Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

Puan	Medeni Durum	n	x	SS	t	P
Dindarlık	Evli	184	234,97	20,20	,164	,870
	Bekar	134	234,58	21,97		
Ahlaki Olgunluk	Evli	184	245,23	14,94	,114	,909
	Bekar	134	245,04	14,88		
Ölüm Kaygısı	Evli	184	46,93	7,79	-,264	,792
	Bekar	134	47,16	8,01		

Yukarıdaki tabloda katılımcıların dindarlık düzeyleri medeni durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaşmamaktadır ($t=,164$; $p> 0,05$). Tabloya göre katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri de medeni durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaşmamaktadır ($t=,114$; $p> 0,05$) Son olarak katılımcıların ölüm kaygısı düzeyleri de medeni durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaşmamaktadır ($t=-,264$; $p> 0,05$).

4.2.4. Eğitim Durumu Değişkenine İlişkin Veriler

Araştırmanın bu kısmında katılımcıların dindarlık puanları, ahlaki olgunluk puanları ve ölüm kaygısı puanlarının eğitim durumu değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadıklarını belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 4.5. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Puanlarının Eğitim Durumlarına Göre Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Dindarlık Eğitim	<i>N</i>	<i>x</i>	<i>ss</i>	Var. K.	<i>KT</i>	<i>Sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
İlkokul-Ortaokul	58	232,31	21,88	G.Arası	596,771	4	198,924	,449	,719
Lise	98	234,81	20,72	G. İçi	16869693,383	314	38035,310		
Üniversite	85	236,47	21,27	Toplam	17670408,00	318			
Lisansüstü	77	234,77	20,61						
Toplam	318	234,79	21,00						

Ahlaki Olgunluk Eğitim	<i>N</i>	<i>x</i>	<i>ss</i>	Var. K.	<i>KT</i>	<i>Sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
İlkokul-Ortaokul	58	242,00	15,71	G. Arası	1512,729	4	504,093	2,300	,077
Lise	98	244,04	13,40	G. İçi	184021395,797	314	70343,346		
Üniversite	85	245,64	14,83	Toplam	19180840,00	318			
Lisansüstü	77	284,36	15,73						
Toplam	318	245,14	14,89						

Ölüm Kaygısı

Eğitim	<i>N</i>	<i>x</i>	<i>ss</i>	Var. K.	<i>KT</i>	<i>Sd</i>	<i>KO</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
İlkokul-Ortaokul	58	47,94	8,02	G.Arası	138,769	4	324,442	,742	,528

Lise	98	46,2 6	8,31	G. İçi	6815 50,72 4	314	412,45 5
Üniversite	85	46,7 7	7,57	Toplam	7232 96,00 0	318	
Lisansüstü	77	47,6 2	7,58				
Toplam	318	47,0 3	7,88				

Yukarıdaki tabloya bakıldığında ilkokul-ortaokul mezunlarının ($Ort.= 233,31$, $ss= 21,88$), lise mezunlarının ($Ort.= 234,81$, $ss= 20,72$), üniversite mezunlarının ($Ort.= 236,47$, $ss= 21,27$) ve lisansüstü mezunlarının ($Ort.= 234,79$, $ss= 21,88$) dindarlık puanlarının eğitim durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşmadığı ($F=,449$; $p>0,05$) tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle yetişkin bireylerin dindarlık puanları eğitim durumlarına göre değişiklik göstermemektedir. İlkokul-ortaokul mezunlarının ($Ort.= 242,00$ $ss= 15,71$), lise mezunlarının ($Ort.= 244,04$, $ss= 13,40$), üniversite mezunlarının ($Ort.= 245,64$, $ss= 14,83$) ve lisansüstü mezunlarının ($Ort.= 284,36$, $ss= 15,73$) da ahlaki olgunluk puanlarının <eğitim durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşmadığı ($F=2,300$; $p> 0,05$) tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle yetişkin bireylerin ahlaki olgunluk puanları eğitim durumlarına göre değişiklik göstermemektedir. Son olarak ilkokul-ortaokul mezunlarının ($Ort.= 47,94$, $ss= 8,02$), lise mezunlarının ($Ort.= 46,26$ $ss= 8,31$), üniversite mezunlarının ($Ort.= 46,77$, $ss= 7,57$) ve lisansüstü mezunlarının ($Ort.= 47,62$, $ss= 7,58$) da ölüm kaygısı puanlarının eğitim durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşmadığı ($F=,742$; $p> 0,05$) tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle yetişkin bireylerin ölüm kaygısı puanları eğitim durumlarına göre değişiklik göstermemektedir.

4.3. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Puanları Arasındaki İlişkilere Dair Bulgular

Bu başlık altında öncelikle araştırmaya katılan yetişkinlerin dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı toplam puanları arasındaki ilişkilere ve dindarlık alt ölçekler ile ölüm

kaygısı alt ölçeklerinden alınan puanlar ile ahlaki olgunluk toplam puanları arasındaki ilişkilere dair bulgular verilmiştir. Ardından yetişkinlerin ahlaki olgunluk ve dindarlık toplam puanlarının ölüm kaygısı puanlarını yordamasına ve dindarlık alt ölçeklerinden elde edilen puanların ve ahlaki olgunluk toplam puanlarının ölüm kaygısı alt ölçek puanlarını yordamasına dair bulgular aktarılmıştır.

Tablo 4.6. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Toplam Puanları ile Alt Ölçek Puanları Arasındaki İlişkileri İnceleyebilmek İçin Yapılan Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayıları (n=318)

Değişkenler	Dindarlık	Ahlaki Olgunluk	Ölüm Kaygısı
Dindarlık	1	,627**	,300*
Ahlaki Olgunluk	,627**	1	,211*
Ölüm Kaygısı	,300*	,211*	1

Dindarlık Alt Ölçek Puanları	Ahlaki Olgunluk Toplam Puanları	Ölüm Kaygısı Toplam Puanları	Ölümün Belirsizliği	Ölümü Düşünme ve Tanıklık	Acı Çekme
İnançsızlık	-,315**	,234**	,207*	,317**	,291**
Gösterişçi/ Aldatıcı Dindarlık	-,210**	,281**	,394**	,389**	,307**

Taklidi Dindarlık	,593**	,482**	,306*	,416**	,359**
İlmi Dindarlık	,587**	,454**	-,260*	,462**	-,583**
Zevk Alınan Dindarlık	,607**	,505**	-,594*	,479**	-,575**
Ölüm Kaygısı Ölçeği Alt Puanları		Ahlaki Olgunluk Toplam Puanları		Dindarlık Toplam Puanları	
Ölümün Belirsizliği		,334		,368**	
Ölümü Düşünme ve Tanıklık		,203**		,440**	
Acı Çekme		-,336**		-,589**	

*** $p < .05$

Yukarıdaki tabloda yetişkin bireylerin dindarlık puanları ile ahlaki olgunluk puanları pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = .627$; $p < 0,05$). Dindarlık puanları ile ölüm kaygısı puanları arasında da pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = .300$; $p < 0,05$). Ahlaki olgunluk puanları ile ölüm kaygısı puanları arasında da aynı şekilde pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ($r = .211$; $p < 0,05$).

Elde edilen bulgulara göre dindarlık puanları arttıkça ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı puanları da anlamlı düzeyde artmaktadır. Ahlaki olgunluk puanları arttıkça da ölüm kaygısı puanları da anlamlı düzeyde artmaktadır.

Yukarıdaki tabloya göre dindarlık ölçeği alt boyutları puanları ile ahlaki olgunluk ölçeği toplam puanları ile ölüm kaygısı toplam puanları arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla analizler yapılmıştır. Tablodaki sonuçlara göre;

Dindarlık ölçeği alt ölçeklerinden inançsızlık ile ahlaki olgunluk arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=-,315$; $p<0,05$). İnançsızlık alt ölçeği puanı ile ölüm kaygısı toplam puanı ile arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r=,234$; $p<0,05$). İnançsızlık alt ölçeği ile ölüm kaygısı alt ölçeklerinden ölümün belirsizliği arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,207$; $p<0,05$). İnançsızlık alt ölçeği ile ölümü düşünme ve tanıklık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,317$; $p<0,05$). Son olarak inançsızlık alt ölçek puanı ile acı çekme alt ölçek puanı ile de pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,291$; $p<0,05$).

Dindarlık ölçeği alt ölçeklerinden gösterişçi/aldatıcı dindarlık ile ahlaki olgunluk arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r= -,210$; $p<0,05$). Gösterişçi/aldatıcı dindarlık ile ölüm kaygısı arasında ise pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,281$; $p<0,05$). Gösterişçi/aldatıcı dindarlık ile ölümün belirsizliği arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,394$; $p<0,05$). Gösterişçi/aldatıcı dindarlık alt ölçeği ile ölüm kaygısı alt ölçeklerinden ölümü düşünme ve tanıklık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,389$; $p<0,05$). Son olarak acı çekme alt ölçeği ile de pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,307$; $p<0,05$).

Dindarlık ölçeği alt ölçeklerinden taklidi dindarlık ile ahlaki olgunluk arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,593$; $p<0,05$). Bu alt ölçek ile ölüm kaygısı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,482$; $P-p<0,05$). Taklidi dindarlık ile ölümün belirsizliği arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,306$; $p<0,05$). Taklidi dindarlık ile ölüm kaygısı alt ölçeklerinden ölümü düşünme ve tanıklık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,416$; $p<0,05$). Son olarak acı çekme alt ölçeği ile de pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,359$; $p<0,05$).

Dindarlık ölçeği alt ölçeklerinden ilmi dindarlık ile ahlaki olgunluk arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,587$; $p<0,05$). Bu alt ölçek ile ölüm kaygısı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,454$; $p<0,05$). İlmi dindarlık ile ölümün belirsizliği arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki

bulunmuştur ($r = -.260$; $p < 0,05$). İlmî dindarlık ile ölüm kaygısı alt ölçeklerinden ölümü düşünme ve tanıklık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .462$; $p < 0,05$). Acı çekme alt ölçeği ile ise negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -.583$; $p < 0,05$).

Dindarlık ölçeği alt ölçeklerinden zevk alınan dindarlık ile ahlaki olgunluk arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .607$; $p < 0,05$). Bu alt ölçek ile ölüm kaygısı arasında ise pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .505$; $p < 0,05$). Zevk alınan dindarlık ile ölümün belirsizliği arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -.594$; $p < 0,05$). Zevk alınan dindarlık ile ölüm kaygısı alt ölçeklerinden ölümü düşünme ve tanıklık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .479$; $p < 0,05$). Acı çekme alt ölçeği ile ise negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -.575$; $p < 0,05$).

Son olarak yukarıdaki analiz sonuçlarına bakıldığında; ölüm kaygısı ölçeği alt ölçeklerinden ölüm belirsizliği ile ahlaki olgunluk arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r = .334$; $p < 0,05$). Ölüm belirsizliği ile dindarlık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r = .368$; $p < 0,05$).

Ölüm kaygısı ölçeği alt ölçeklerinden ölümü düşünme ve tanıklık ile ahlaki olgunluk arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir ($r = .203$; $p > 0,05$). Ölümü düşünme ve tanıklık ile dindarlık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r = .440$; $p < 0,05$).

Acı çekme ile ahlaki olgunluk arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r = .336$; $p < 0,05$). Acı çekme ile dindarlık arasında da negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r = -.589$; $p < 0,05$).

Tablo 4.7. Yetişkinlerin Ölüm Kaygısı Alt Ölçek Puanlarının Dindarlık Alt Ölçek Puanları ve Ahlaki Olgunluk Puanları Tarafından Yordanmasına İlişkin Bulgular

Ölümü Düşünme ve Tanıklık Alt Boyutu

Yordayıcı Değişkenler	R	R²	Düz.R²	F	β	t
	,538	,290	,276	21,31		
İnançsızlık					-,032	-,511
Gösterişçi Dindarlık					,225	- 2,217
Taklidi Dindarlık					,359	1,521
İlmi Dindarlık					,141	1,626
Zevk Alınan Dindarlık					-,147	2,044
Ahlaki Olgunluk					,032	,513

*** $p < .05$

Ölümü Belirsizliği Alt Boyutu

Yordayıcı Değişkenler	R	R²	Düz.R²	F	β	t
	,568	,322	,309	24,64		
İnançsızlık					-,235	1,816
Gösterişçi Dindarlık					,225	3,217
Taklidi Dindarlık					,326	3,070
İlmi Dindarlık					,097	-1,003
Zevk Alınan Dindarlık					-,044	-,318
Ahlaki Olgunluk					,088	1,426

*** $p < .05$

Acı Çekme Alt Boyutu

Yordayıcı Değişkenler	R	R²	Düz.R²	F	β	t
	,764	,584	,576	72,797		
İnançsızlık					-,404	,687
Gösterişçi Dindarlık					-,674	8,663
Taklidi Dindarlık					,937	2,006
İlmi Dindarlık					-,186	-2,454
Zevk Alınan Dindarlık					,462	-4,279
Ahlaki Olgunluk					,005	-,112

*** $p < .05$

Yukarıdaki tabloda dindarlık alt ölçek puanları ile ahlaki olgunluk puanlarının ölüm kaygısı alt ölçek puanlarını yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi sonucu bulunmaktadır. Yapılan analiz sonucuna göre dindarlık alt ölçekleri puanları ile ahlaki olgunluk puanları ölüm kaygısı alt ölçek puanlarından ölümü düşünme ve tanıklık alt ölçek puanlarını anlamlı düzeyde yordamaktadır ($F_{6,318}=21,31$; $p < 0,05$). Yetişkin bireylerin ölüm kaygısı alt ölçeklerinden ölümü düşünme ve tanıklık alt ölçek puanlarına ait varyansın %29'unu ahlaki olgunluk ve dindarlık alt ölçek puanları birlikte açıklamaktadır. Alt ölçekler arasında taklidi dindarlık, ilmi dindarlık ve zevk alınan dindarlığın bu yordama düzeyine etkisi diğer alt boyutlara göre daha fazladır ve ölümü düşünme ve tanıklığı pozitif güçte yordamaktadırlar. Başka bir deyişle ölümü düşünme ve tanıklık alt ölçeğinin toplam varyansını taklidi dindarlık ve ilmi dindarlık ve zevk alınan dindarlık alt ölçekleri inançsızlık ve gösterişçi dindarlık alt ölçeklerine göre daha fazla açıklamaktadır.

Dindarlık alt ölçekleri puanları ile ahlaki olgunluk puanları ölüm kaygısı alt ölçek puanlarından ölümün belirsizliği alt ölçek puanlarını anlamlı düzeyde yordamaktadır ($F_{6,318}=24,64$; $p < 0,05$). Ölüm kaygısı alt ölçeklerinden ölümün belirsizliği alt ölçek puanlarına ait varyansın %30'unu ahlaki olgunluk ve dindarlık alt ölçek puanları birlikte açıklamaktadır. Alt ölçekler arasında inançsızlık, gösterişçi dindarlık ve taklidi dindarlığın bu yordama düzeyine etkisi diğer alt ölçeklere göre daha fazladır ve ölümün belirsizliğini pozitif güçte yordamaktadırlar. Başka bir deyişle ölümün belirsizliği alt ölçeğinin toplam varyansını inançsızlık, gösterişçi dindarlık ve taklidi

dindarlık alt ölçekleri ilmi dindarlık ve zevk alınan dindarlık alt ölçeklerine göre daha fazla açıklamaktadırlar.

Dindarlık alt ölçekleri puanları ile ahlaki olgunluk puanları ölüm kaygısı alt ölçek puanlarından acı çekme alt ölçek puanını anlamlı düzeyde yordamaktadır ($F_{6,318}=72,79; p<0,05$). Ölüm kaygısı alt ölçeklerinden acı çekme alt ölçek puanlarına ait varyansın %57'sini ahlaki olgunluk ve dindarlık alt ölçek puanları birlikte açıklamaktadır. Alt ölçekler arasında inançsızlık, gösterişçi dindarlık ve taklidi dindarlığın bu yordama düzeyine etkisi diğer alt ölçeklere göre daha fazladır ve ölümün belirsizliğini pozitif güçte yordamaktadırlar. Başka bir deyişle acı çekme alt ölçeğinin toplam varyansını inançsızlık, gösterişçi dindarlık ve taklidi dindarlık alt ölçekleri ilmi dindarlık ve zevk alınan dindarlık alt ölçeklerine göre daha fazla açıklamaktadırlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde yetişkin bireylerdeki dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkilere ait elde edilen sonuçlara yer verilmiş ve tartışma sonucunda bazı önerilerde bulunulmuştur.

5.3. Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın bu kısmında araştırmadan elde edilen analiz sonuçlarına, tartışmalara ve yorumlara yer verilmiştir.

5.3.1. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkiler ve Yordayıcı Etkilerle İlgili Tartışmalar

Yapılan analizler sonucunda yetişkin bireylerdeki dindarlık ve ahlaki olgunluk puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Aynı şekilde yetişkin bireylerin dindarlık puanları ile ölüm kaygısı puanları arasında da pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Başka bir ifade ile yetişkinlerde dindarlık düzeyi arttıkça ahlaki olgunluk düzeyi ve ölüm kaygısı düzeyi de artmaktadır.

Araştırmanın alt ölçekleri ile yapılan analizler sonucunda ise; dindarlık alt ölçeklerinden olan inançsızlık ve gösterişçi dindarlık ile ahlaki olgunluk arasında negatif ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Diğer dindarlık alt ölçekler ile ise pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Bu durum da inançsızlık ve gösterişçi dindarlık tipolojisine sahip bireylerin dindar olarak nitelendirilemeyeceği durumundan kaynaklanıyor olabilir. Çünkü araştırma sonucu dindarlık toplam puanı ile ahlaki olgunluk toplam puanı arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Ölüm kaygısı alt ölçekleri ile dindarlık alt ölçekleri arasında yapılan analizler sonucunda ise ölümün belirsizliğine yönelik kaygı düzeyi ile inançsızlık, gösterişçi

dindarlık ve taklidi dindarlık arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit edilirken diğer alt ölçekler ile negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. İلمي dindarlık ve zevk alınan dindarlık gibi yüksek dindarlık düzeyine sahip bireylerde ölümün belirsizliğine karşı yaşanan kaygı düzeyi daha düşüktür yorumu yapılabilir.

Ölümü düşünme ve tanıklık alt ölçeği ile dindarlık alt ölçek puanlarının tümü arasında ise pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Ancak dindarlık düzeyi arttıkça yani inançsızlık alt boyutundan zevk alınan boyuta doğru gidildikçe korelasyon katsayısı artmaktadır. Burada birey dindar bir yaşantı yaşamasa da ölümü düşünmektedir ve kaygı hissetmektedir. Bu durum da Hökelekli (2008) araştırma sonucu uygundur ve bu araştırma sonucu dindar bireylerin hayatları boyunca ölümü daha çok düşündükleri ve daha fazla meşgul oldukları şeklindedir.

Yapılan analiz sonucunda acı çekme alt ölçeği ile ise dindarlık alt ölçeklerinden inançsızlık, gösterişçi dindarlık ve taklidi dindarlık ile pozitif ilişki; ilmi ve zevk alınan dindarlık ile negatif ilişki tespit edilmiştir. Bu durum da bireyde dindarlık düzeyi artıkça acı çekileceğine dair daha az kaygı hissedilmektedir yorumu yapılabilir.

Ölüm kaygısı toplam puanları ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise her dindarlık düzeyi puanı ile ölüm kaygısı arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Ancak dindarlık durumu arttıkça yani taklidi, ilmi ve zevk alınan dindarlıkta daha güçlü ilişkiler tespit edilmiştir. Bu durum da bize daha dindar bireylerde daha yoğun bir ölüm kaygısı olabileceği yorumunu yaptırmaktadır. Yıldız (2006) araştırması araştırmamızı desteklemekte ve aynı sonuca sahiptir. Aynı şekilde Hökelekli'nin (2008) araştırması da dindarlık ile ölüm kaygısı arasında pozitif bir ilişkinin varlığından bahsetmektedir. Ancak literatürde araştırma sonucumuzun tam tersi sonuca sahip araştırmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmalardan biri Ka-Yh, Bond ve Wing (1979) araştırmasıdır. Bu araştırmada ölümsüzlüğü ve ölümden sonraki yaşam vaadi olan dinlere mensup bireylerde ölüme yönelik kaygı düzeyinin daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Çünkü bu bireyler yok olmayacaklarını ve öldükten sonra da ödüllendirileceklerini düşündüklerinden ölüme karşı olumlu bir tutum geliştirirler. Aynı sonuca sahip Tanhan'ın (2007) araştırması da bulunmaktadır. Bu araştırmaya göre dindar bireylerde ölüm kaygısı diğer bireylere kıyasla daha düşüktür Sabwah ve Abdel Khalek 'in, (2006) çalışması Mısır' da yaşamakta olan bireyler ile gerçekleştirilmiştir ve araştırma sonucunda dindarlık düzeyi arttıkça ölüm kaygısının azaldığı sonucuna varılmıştır.

Dindarlık alt ölçekleri ile ahlaki olgunluk arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre ise; dindarlık alt boyutlarının tümünde pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Ancak burada şu noktaya dikkat edilmelidir: bireyin dindarlık tipolojisi inançsızlıktan zevk alınan dindarlığa gidildikçe ahlaki olgunlukla olan ilişki katsayısı artmaktadır. Bu durumda da daha dindar bireylerde ahlaki olgunluk düzeyi daha fazladır yorumu yapılabilir. Bu konuda Şengün' ün (2008) araştırmasında da dindarlık ile ahlaki olgunluk arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir ve araştırma sonucumuzu desteklemektedir.

Dinin 3 boyutundan biri olan ahlak olgusu, dindar bireylerdeki ahlaki olgunluk düzeyinin yüksek çıkmasını açıklayabilir. Çünkü dünya üzerinde ortalama dört binin üzerinde din yer almaktadır ve neredeyse her dinde ahlaki öğretilerin olduğu bilinmektedir. Dinler insanlara ibadet ve inanç kısmının yanında iyi bir insan olma yönünde de öğütlerde bulunmaktadır. Bu öğütlere uymak birey için bir zorunluluk duygusuna sebep olmuş olabilir. Çünkü dinin emir ve yasaklarına uymak dindar bireyler için oldukça önemlidir. Bu emir ve yasakları özümsemekle birlikte toplumda da kabul görmek bu bireyleri motive etmiş olabilir. Toplum, iyi davranışlarda bulunan ve ahlaki değerleri yüksek bireyleri her zaman desteklemiş ve takdir etmiştir. Bu durum da doğal olarak bu bireyleri motive etmiş olabilir. Ayrıca dinin insana öğretilerine uyması ve buna uygun olarak davranması sonucunda vaat ettikleri de bulunmaktadır. Bu vaatlerden bazıları öldükten sonra çok iyi bir hayat yaşamaları yönündeyken bazıları ise ölümden öncesi için iyi bir hayat veya öldükten sonra daha iyi bir yaşamla reenkarne olmayı vaat etmektedir. Bu da bireylerdeki ikinci bir motivasyon kaynağı olarak sayılabilir. Ahlaki gelişimle ilgili bir diğer durum da bireylerin ahlaki davranışlarda bulunmasının süper egodan kaynaklanması durumudur.

Kişiliğin yapılarından biri olan süperego, bireyin vicdani ve ahlaki yönünü temsil etmekte ve davranışların şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Kişi ahlaki değerlere uygun davranışlarda bulunduğu takdir görmesi onun süper egosunu tatmin etmesi açısından önemlidir. Bu şekilde kendini rahatlatan birey, kendini motive ederek ahlaki davranışlarını sürdürüyor olabilir. Kişiliğin diğer yapılarından olan idin isteklerini ahlaki açıdan değerlendiren süperego, dini sistemlerdeki inanç, nefis ve şeytan üçlüsüne benzetilebilir. Bireylerin kişilik yapısından da kaynaklanan bu durum ahlaki davranışlarda bulunmasını sağlıyor olabilir. Bu durum da bize dindar bireylerdeki ahlaki olgunluk puanlarının yüksek çıkması sonucunun beklendiği bir

sonuç olduğunu göstermektedir.

Ahlaki olgunluk ile dindarlık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin görülmesi de araştırmanın hipotezini desteklemiştir. Aydın'a (2011: 3) göre din içerisinde ahlak kurallarını barındıran bir sistemdir. Bu sisteme tabi olan bireyler dinden etkilemekte ve dini hayatlarının bir yol haritası haline getirmektedirler. Bu durum dünya üzerindeki tüm dinlerde bulunmakta ve her dinin sahip olduğu belli ahlaki öğretiler bulunmaktadır Hatta ahlak tüm dinlerin merkezinde yer almakta ve daima ön planda tutulmaktadır. Toplum tarafından kabul görmeyen ve ahlaksızlık olarak davranışlarına bakıldığında tüm bu davranışların dinlere göre de haram olduğu karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde toplum tarafından iyi olarak nitelendirilen davranışlara da bakıldığında bu davranışların dinin emrettiği davranışlar olduğu görülür (Aydın, 1991: 203). Bu duruma bağlı olarak dindeki emir ve yasaklar, insanı ahlaki açıdan her an canlı tutmakta ve kişinin sürekli iyi yönde hareket etmesini sağlayan önemli bir güç haline gelmektedir. Ahlâkî olarak iyinin yapılması konusunda din, teşvik edici bir unsur olacağından, dindar birey, ahlâk-inanç bütünleşmesini bütün davranışlarında gerçekleştirebilmektedir. Ancak şu noktaya da dikkat edilmelidir; bireylerin dine yönelimleri bakımından farklılıklar göstermelerine göre Allah ile veya inandıkları her ne varsa onunla kuracakları ilişki biçimi ahlaki hayatlarını etkilemektedir. Birbirinden farklı yönde davranışlarda bulunmalarına sebep olabilmektedir. Bireyin hayatını düzenleyen en üst değer yaratıcıyı sevmek ve onun sevdiklerini sevmek olduğundan dine karşı içsel olarak yönlenmiş olan bireyde çevresiyle kurduğu iletişim de buna bağlıdır.

Dindarlık alt ölçekleri ile ahlaki olgunluk toplam puanlarının ölüm kaygısı alt ölçeklerini yordayıp yordamadığını tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre ise; ölüm kaygısı alt ölçekleri ahlaki olgunluk ile birlikte ölümü düşünme ve tanıklık alt ölçeğini anlamlı olarak yordamaktadır. Ancak alt ölçekler arasında bu yordama düzeyine olan etkisi en fazla olanlar taklidi dindarlık, ilmi dindarlık ve zevk alınan dindarlıktır. Bu noktada daha dindar bireylerin ölümü daha çok düşündükleri ve bu durumdan dolayı da kaygı deneyimledikleri yorumu yapılabilir. İlmi dindarlık ile zevk alınan dindarlık arasında ölümü düşünme ve tanıklığın en büyük yordayıcısı ilmi dindarlıktır. Burada da ilmi dindarlık boyutuna sahip bireylerin en çok araştıran kişiler olmasından dolayı ölümün öncesi ve sonrası ile çok meşgul olmaları bu duruma sebep olarak gösterilebilir. Dindarlığın diğer alt ölçekleri ise ölümü düşünme ve tanıklığı

anlamli olarak yordamamaktadır.

Ölüm kaygısı alt ölçeklerinden ölümün belirsizliğini dindarlık alt ölçekleri ahlaki olgunluk ile birlikte anlamli olarak yordamaktadır. Ancak alt ölçekler arasında bu yordama düzeyine olan etkisi en fazla olanlar inançsızlık, gösterişçi dindarlık, taklidi dindarlık alt ölçekleridir. İnançsızlık, gösterişçi dindarlık ve taklidi dindarlık arasında ise ahlaki olgunluk ile birlikte en büyük yordayıcı ise gösterişçi dindarlıktır. Bu durum da bize dindarlık düzeyinin en düşük olduğu boyutlar olan inançsızlık ve gösterişçi dindarlık boyutlarının ölümü daha çok belirsiz olarak algıladıklarını göstermektedir. Diğer düzeylerde ise ölümün belirsizliğinden çok ölümü düşünme ölüm kaygısına neden oluyor yorumu yapılabilir. Bu boyutlara sahip bireyler, ölümün insana ne zaman geleceği konusunu içselleştirmiş ve kabullenmiş olabilirler. Ölümün belirsizliği konusunda da bilgi sahibi olmak ve sahip oldukları inanç onları bu konuda daha metanetli yapmış olabilir.

Ölüm kaygısı alt ölçeklerinden acı çekme alt ölçeğini dindarlığın alt ölçekleri ahlaki olgunluk ile birlikte anlamli olarak yordamaktadır. Ancak alt ölçekler arasında bu yordama düzeyine olan etkisi en fazla olanlar inançsızlık, gösterişçi dindarlık, taklidi dindarlık alt ölçekleridir. İnançsızlık, gösterişçi dindarlık ve taklidi dindarlık arasında ise ahlaki olgunluk ile birlikte en büyük yordayıcı ise gösterişçi dindarlıktır. Bu durum da gösterişçi dindar boyuta sahip bireylerin Okumuş' a (2006: 22) göre hayatlarında en büyük önceliğin çıkarlarının olması ve konfor alanlarının bozulmasını istememelerine örnek olarak gösterilebilir. Çünkü bu tip bir birey için ölüm anında veya sonrasında acı çekme fikri büyük bir kaygıya neden olması muhtemeldir

5.3.2. Yetişkinlerin Dindarlık, Ahlaki Olgunluk ve Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişkilerin Demografik Değişkenlere Göre Farklaşmasına Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Bu başlık altında, yetişkin bireylerin dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeylerinin yaşa, cinsiyete ve medeni durum değişkenine göre farklılaşma durumuna ilişkin sonuç ve tartışmalara yer verilmiştir

5321. Yetişkinlerin Dindarlık Düzeyleri ile Yaşları Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Araştırmaya katılanların dindarlık düzeyleri ile yaşları arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucunda katılımcıların dindarlık düzeyleri ile yaşları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Başka bir ifade ile kişinin yaşının az veya fazla olması onu daha fazla veya daha az dindar yapmamaktadır. Genç bireyler yaşlı bireylerden daha fazla dindar olabilirler ya da bunun tam tersi de gerçekleşebilir.

Araştırmamızda ise yetişkinlik dönemi temel alınmıştır ve bu dönem insan yaşamının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Yetişkinlik dönemi 3 dönemden oluşmakta ve bu dönemler ilk yetişkinlik, orta yetişkinlik ve yaşlılıktır. Bu dönemler ergenlik yıllarının sonundan yaşam sonuna kadar sürmektedir (Hökelekli, 1993: 281).

Yaşlı bireylerde de araştırma sonucumuza benzer durum geçerlidir. Kimi yaşlı bireyler genç bireylere göre daha fazla dindar olabilirken, kimi yaşlı bireylerde ise bu durumun tam tersi görülebilir. Dindarlık, toplumda daha çok yaş olarak daha olgun bireylerde daha çok görülmesi beklenen bir durumken, araştırmamızda böyle bir ilişkiye rastlanmamıştır. Konuyla ilgili araştırma sonuçlarına baktığımızda; Taplamacıoğlu (1962) tarafından yapılan bir araştırmaya göre dini gereklilikleri yerine getiren ve ibadet konusunda düzenli davranışlar sergileyen kişilerin oranı yaş ilerledikçe artmaktadır. 50 yaş üzeri bir bireylerin bu davranışlarda bulunma oranı 16-30 yaş arası bireyin oranına göre neredeyse 2 kat fazladır. Araştırmalar, gençlerin zihin karmaşasından ancak ileri yaşlarda kurtulduğunu ve yaşlılık sürecinde de zihinsel olarak bir sabitlik ve istikrar kazandıklarını belirtmektedir. Çelebi'ye (1990: 70) göre ise dini gereklilikleri yerine getirmek geleneksel rollere ilgilidir ve gençler de bu rolleri daha az yaşamaktadırlar. Aynı şekilde Kızıılgeçit (2011), Uysal (2006), Mehmedoğlu (2004), Tiliouine, Cummins ve Davern (2009), Köktaş (1993) gibi araştırmacılar da yaşın artması ile dindarlık düzeyinin de arttığını belirtmektedirler. Ancak Karaca'ya (2015) göre sadece araştırma sonuçlarına bakılarak bu tür bir genelleme yapılması doğru değildir. Çünkü her bireyi etkileyen çevresel ve bireysel faktörler bulunmaktadır. Bunların göz ardı edilmesi konuya dar bir bakış açısıyla bakmaktır.

Her bireyin birbirinden farklı özelliklere sahip olması bu tür genellemelerin yapılması açısından uygun değildir (Karaca, 2015:104) Batı kaynaklı yapılan birçok araştırmaya göre ise; yaş ilerledikçe ise dindarlık oranı azalmaktadır. Bu araştırmalarda ise tam tersi bir sonuç görülmektedir. Yaşın ilerlemesiyle artan fiziksel sorunlar bu durumun sebepleri arasında sayılabilir. Ya da sosyal yönden yaşanan yalnızlık ve ölüme karşı hissedilen kaygı düzeylerindeki artış da yaşları ruhsal yönden etkilemekte ve dini tutumlarında azalmaya sebep oluyor olabilir. Hayatı yolunda gitmeyen dindar bir yaşlı hayatı boyunca ibadetlerini yerine getirdiyse ve şu an içinde bulunduğu durum kendisini tatmin etmiyorsa dini davranışlarını terk edebilir. Çünkü artık dine karşı olan sempatisini kaybeden yaşlı birey, dinin ona vaat ettiklerini yerine getirmediğini düşünerek gerekli olan motivasyonunu kaybetmiş olabilir. Geleneksel bakış açısı dışından bakıldığında bireylerdeki fiziksel veya sosyal gelişim nasıl birbirinden farklıysa dini gelişim de birbirinden farklı olabilmektedir. Bu durum da bize bir bireyin dini olarak gelişim göstermesinin farklı etkenlerin etkisinin olduğu dinamik bir sürecin olduğunu göstermektedir.

Yapmış olduğumuz araştırmada yaş ile dindarlık arasındaki ilişki sonucunu destekleyen araştırma Ayten (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada da yaş ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca Göcen'in (2012) araştırması da araştırma sonucumuzu desteklemekte ve dindarlık ve yaş ile anlamlı bir ilişkinin olmadığını belirtmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgu ile araştırmanın hipotezi olan 'Bireyin yaşı ilerledikçe dindarlık düzeyi artmaktadır' hipotezi desteklenememiştir.

5.3.2.2 Yetişkinlerin Dindarlık Düzeylerinin Cinsiyetlerine Göre Farklaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Yetişkin bireylerdeki dindarlık düzeyinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre iki değişken arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Literatüre bakıldığında yapılan çalışmalarda kadınlardaki dindarlık düzeyinin erkeklere oranla daha fazla olduğunu görülmektedir. Konuyla ilgili Cirhinlioğlu ve Ok'un (2011) yapmış olduğu meta-analiz çalışmasında dini eğilimin kadınlarda daha fazla olduğu görülmüştür. Bu araştırma sonucunu

destekleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar arasında; Lazar ve Bjorck (2016), Yapıcı (2012), Yapıcı ve Zengin (2003) ve Kaya ve Uysal (2015) yer almaktadır. Özer(2018) bu araştırma sonuçlarına neden olarak toplumsal etkileri görmüştür. Çünkü toplum bir bireye çocukluğundan itibaren cinsiyetine uygun olarak bazı roller yüklemektedir. Bu roller birbirinden oldukça farklı yapıdır ve kişinin davranışlarını etkilemektedir.

Toplum, kadına erkeğe göre daha boyun eğici, edilgen ve uysal bir rol yüklerken; erkeğe tam tersi şekilde özgür ve etken bir rol yüklemektedir. Bu durum sonucunda da erkekler hayatın her kısmında daha sorgulayıcı ve eleştirel davranırken, kadın tam tersi boyun eğici bir tutum sergilemektedir. Bu durum dini yaşantılarında da kendisini göstermektedir. Sonuç olarak da kadın bireylerin dini eğilim düzeyleri erkek bireylere göre daha fazla olmaktadır. Ayten'e (2009: 90) göre ise bu farklılık kadın ve erkeklerin birbirinden çok farklı şekilde yetiştirilmelerinden kaynaklanmaktadır. Kadınların daha itaatkâr olmaları yönünde eğitilmeleri nedeniyle dine karşı daha olumlu bir tutum geliştirmelerine neden olmaktadır. Bunlara ek olarak Levitt' e (1995) göre ise toplumda kadınlar, çocuklarının dini eğitimlerinden sorumlu birinci kişi olarak görülmektedirler. Bu durumdan dolayı da aileler erkek çocuklarına göre kız çocuklarına daha fazla dini eğitim vermektedirler. Bu durum da kadınlardaki dini eğilimin erkeklere göre daha fazla olduğunu açıklamaktadır. Ancak Raudvere (2003: 70) için kadınlar kesin analitik kategorilere ayrılabilen olgular değillerdir. Çünkü her kadın kendine özgü kişisel ilişkilere, aile bağlarına ve sosyal yapılara sahiptir. Bu şekilde farklı görüşler yer almaktadır ve bu durum da araştırmamızın cinsiyetle dindarlık arasında bir fark olmaması sonucunu açıklayabilir. Cinsiyet ile dindarlık düzeyi arasındaki ilişkinin incelendiği farklı bulgulara sahip araştırmalar bireyin sahip olduğu dini yaşamanın tek boyutlu olmadığını göstermektedir. Ayrıca yapılan çalışma sınırlılıkları ve ölçme araçlarından kaynaklı farklı sonuçlar elde edilmiş olma durumu da ihmal edilmemelidir.

5323. Yetişkinlerin Dindarlık Düzeylerinin Medeni Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Araştırmamızda dindarlık düzeyinin medeni duruma göre farklılaşıp farklılaşmadığı

ile ilgili yapılan analiz sonucunda dindarlık medeni duruma göre farklılaşmamaktadır. Başka bir ifade ile iki değişken arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Din bireyin hayatının birçok noktasına anlam katmaktadır ve bireylerin ilişkilerini düzenlemede önemlidir. Evli bireylerde de ilişki en önemli etken olduğundan dinin evli bireylerdeki etkisi fazladır (Bahadır, 2012: 57). Konuyla ilgili literatür incelendiğinde Call ve Heaton (1997: 382) araştırmasında dinin ve aile yapısının birbirine benzeyen yapılara sahip olduğunu belirtmiştir. Araştırma sonucuna göre de evlilik ile medeni durum arasında anlamlı bir fark bulunmakta ve evli bireylerde dindarlık düzeyi daha yüksek bulunmuştur.

Yıldız (2006) da yapmış olduğu araştırma sonucunda dindarlığın tüm boyutlarında evli bireylerin puanları bekâr bireylerden daha fazla bulunmuştur. Mehmedoğlu (2011), Uysal (2006) ve Ayten (2009) da evli bireylerde dindarlık düzeylerin yüksek olduğu bulunmuştur. Aynı şekilde araştırma sonuçlarından olan Kayıklık (2003), Karaca (2001) ve Günay (1999) araştırmaları Türkiye’deki evli bireylerin bekar bireylerden daha dindar olduklarını tespit etmiştir. Ancak Batıda yapılan araştırma sonuçları Türkiye’de yapılan araştırma sonuçlarından farklı sonuçlara sahiptir. Birçok araştırma evli ve bekar bireylerdeki dindarlık düzeyi farkının anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bulunan fark ise evlilerin lehinedir ancak bu fark çok küçük bir farktır (Beit-Hallahmi ve Argyle ,1975). Bu şekilde araştırma sonuçları arasındaki farklılık medeni durum değişkeni ile dindarlık düzeyi arasında gerçekten anlamlı bir fark olmadığı sonucunu akla getirmektedir. Çünkü evli bireylerde dindarlık düzeyinin daha fazla çıktığı durumda genellikle evli bireylerin bekar bireylerden yaşça daha büyük olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü önceki kısımlarda bahsedildiği gibi birçok araştırma yaş ilerledikçe dindarlık düzeyinin arttığını belirtmektedir. Yaş bu durumda araştırmalar için dikkat edilmesi gereken bir değişkendir.

Özetle bireyin medeni durumu dışında bir değişken araştırma sonuçlarının bu şekilde çıkmasına zemin hazırlamış olabilir. Ayrıca cinsiyet değişkeninde de olduğu gibi yapılan çalışma sınırlılıkları ve ölçme araçlarından kaynaklı farklı sonuçlar elde edilmiş olma durumu da ihmal edilmemelidir.

5324. Yetişkinlerin Dindarlık Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Farklaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Katılımcıların dindarlık düzeyi puanlarının eğitim durumu değişkenine farklılaşma durumunu tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre; katılımcıların dindarlık puanlarının aritmetik ortalamaları ile eğitim durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle yetişkin bireylerin dindarlık puanları eğitim durumlarına göre değişiklik göstermemektedir. Konuyla ilgili olarak yapılan araştırmaya bakıldığında Çelik'e (2003) göre Türk toplumunda ilgili değişkenlerle yapılan araştırmalara göre bireyin eğitim durumu arttıkça dini yaşamada ve dinin gerekliklerini yerine getirmede azalma olduğu görülmüştür. Aynı şekilde Taplamacıoğlu (1962) araştırması dini eğilimin fazla olduğu kesimin daha çok okur-yazar olmayanlardan oluştuğu sonucuna ulaşmıştır. Günay (1999) araştırma sonucunda da araştırmaya katılan tüm okur-yazar olmayan kişilerin namaz kılma ibadetlerini yerine getirdiği ancak üniversite mezunu bireylerin büyük bir kısmında namaz kılma davranışının görülmediği tespit edilmiştir. Köktaş'ın (1993) araştırması sonucunda göre de bireyin eğitim düzeyindeki yükselme sonucunda dini yöneliminde azalmanın olduğu hatta inanma tutumunda da bir eksilme durumu görülmüştür. Yapıcı'ya (2007:264-265) göre yetişkin bireylerde alınan eğitim sonucunda akademik bir bilgi birikimi olmaktadır. Bu durum sonucunda ise bireydeki rasyonel olmayan bir düşünce yapısı rasyonel bir düşünce yapısı formuna dönüşmektedir. Bu da eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerdeki dindarlık eğiliminin azaldığı yönündeki araştırma sonuçlarını destekleyebilir.

Bu araştırma sonuçlarının tam tersine sahip araştırma sonuçları da bulunmaktadır. Bu araştırmalar arasında Karaşahin (2007), Yapıcı (2007), Mehmedoğlu (2004), Akdoğan (2002) bulunmaktadır. Batı literatüründe yapılan çalışmalar ise birbirinden farklı sonuçlara sahiptir. Bir kısım araştırma sonucu eğitim düzeyinin dindarlığı olumlu yönde etkilediğini savunurken, diğer kısım araştırma sonuçları ise tam tersi yöndedir (Hallahmi ve Argyle,1975).

Araştırmamızın sonucuna göre hipotezlerimizden dindarlık ile eğitim durumu bağlamında geliştirilen hipotez olan "dindarlık düzeyi eğitim durumuna göre farklılaşmamaktadır" hipotezi desteklenmiştir.

5325. Yetişkinlerin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Yaşlarına Göre Farklılaşma

Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Araştırmamızın sonucuna göre yetişkin bireylerin ahlaki olgunluk puanları ile yaşları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bir başka ifadeyle katılımcıların yaşları arttıkça ahlaki olgunluk düzeyleri de artmaktadır. Kuramsal açıdan bakıldığında bireyin gelişimi yaşla birlikte gerçekleşmektedir. Bu gelişim süreci zihinsel ve ahlaki düzeyde de gerçekleşmektedir. Bireyin yaşı arttıkça bilişsel fonksiyonlarındaki artış ahlaki olgunluğa sebep olabilmektedir (Atkinson, Atkinson ve Hilgard, 1995: 523). Güngör'e (1997: 29) göre birey doğduğunda ahlaki davranışların neler olduğunu, iyi ve kötünün neler olduğunu bilmemektedir. Ancak yaşı ilerledikçe bu davranışları öğrenir ve bu yönde tutum geliştirebilir.

Literatürde araştırma sonucumuzu destekleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Bunlar arasında; Piaget (1965), Kohlberg ve Lawrence (1958), Kohlberg ve Hersh (1977), Kohlberg ve Wasserman (1980) yer almaktadır. Ayrıca Türk literatürde de aynı sonuca sahip araştırmalar da bulunmaktadır. Akyürek (2007) araştırma sonucuna göre de bireyin bilişsel gelişimi sonucunda ahlaki olarak da geliştiği tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmamızın hipotezlerinden olan "Yetişkin bireylerde yaş arttıkça ahlaki olgunluk düzeyi de artar" hipotezi de araştırma bulgularına göre desteklenmiştir.

5326. Yetişkinlerin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Cinsiyetlerine Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Araştırmamızın katılımcıların ahlaki olgunluk puanlarının cinsiyete göre değişip değişmediğini tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre; katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyi ile cinsiyet arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Başka deyişle cinsiyet ahlaki olgunluk düzeyi açısından önemli bir değişken değildir. Kadınlarda veya erkeklerde ahlaki olgunluk düzeyi daha yüksek gibi bir ifade de bulunmak araştırma sonucumuza göre uygun değildir.

Cinsiyet ile ahlaki olgunluk arasında yapılan literatür araştırmalarını incelediğimizde karşımıza birbirinden çok farklı araştırma sonuçları çıkmaktadır. Ahlaki olgunluğun cinsiyete göre farklılaştığı sonucuna sahip araştırmalar arasında; Çelebi (2014),

Kardaş (2013), Alkal (2016), Bakioğlu (2013) ve Aktaş ve Kartopu (2011) yer almaktadır. Bu araştırmalar incelendiğinde kadınlardaki ahlaki olgunluk düzeyinin erkeklerden daha fazla olduğu araştırmaların daha fazla görülmüştür. Bu araştırmalara ise örnek olarak ise Kaya (1993), Çiftçi (2001), Saylağ (2001) araştırmaları verilebilir. Bu duruma neden olarak da Şengün'e (2008:126) göre bu farklılığın nedeni toplumsal hayatta kadına yüklenen rollerden kaynaklanmaktadır. Kulaksızoğlu (1998: 45) ise kadınların erkeklere göre bazı özellikler açısından farklılaştığını belirtmiştir. Bu özellikler arasında daha duyarlı ve özgeci olma bulunmaktadır. Bu durum da onlardaki ahlaki olgunluk düzeyinin erkeklerden daha fazla çıkması açısından beklendik bir sonuçtur. Ancak bu araştırmaların dışında araştırmamızla aynı bulgulara sahip araştırma sonuçları da yer almaktadır. Yeşilkayalı (2014), Ünal (2006), Demirci (2014) ve Seyrek (2014) araştırmamızla aynı bulgulara sahiptir ve araştırmamızın sonucunu desteklemektedirler.

5327. Yetişkinlerin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Medeni Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Araştırmamızın katılımcıların ahlaki olgunluk puanlarının medeni durumlarına göre değişip değişmediğini tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre; katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyi ile medeni durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmaktadır. Başka bir ifade ile bireyin medeni durumuna bağlı olarak ahlaki olgunluk düzeyinde bir artma ve azalma durumu söz konusu değildir. Bu duruma sebep olarak medeni durum dışındaki faktörlerin ahlaki olgunluğa etkisi düşünülebilir. Örneğin araştırmamızda yaş değişkeni ile ahlaki olgunluk düzeyi arasında bir ilişki olduğunu tespit ettik. Birey yaşla beraber zaten belli bir ahlaki olgunluk seviyesine ulaşmaktadır. Evli veya bekar olması onun var olan ahlaki durumunu etkilemeyecektir yorumu yapılabilir. Ayrıca bulgulara bakıldığında medeni durum değişkeninin tek başına yeterli bir değişken olmadığı ve ancak başka değişkenlerin varlığı ile anlam kazandığı iddia edilebilir. Araştırma sonucumuzu destekleyen araştırmalara örnek olarak ise Demirci (2014) araştırması verilebilir. Bu araştırmada da katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyleri medeni durumlarına göre anlamlı bir fark göstermemiştir.

5328. Yetişkinlerin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Araştırmamızın katılımcıların ahlaki olgunluk puanlarının eğitim durumlarına göre değişip değişmediğini tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre; katılımcıların ahlaki olgunluk düzeyi ile eğitim durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır. Başka bir ifade ile bireyin ahlaki olgunluk puanları eğitim durumuna göre değişiklik göstermemektedir.

Literatüre bakıldığında Kaya ve Aydın'a (2011 :30) göre üniversite eğitimi bireyin ahlaki olgunluk düzeyini etkileyebileceğini belirtmiştir. Ancak Hatunoğlu (2003) araştırması sonucunda üniversite öğrencilerinde saldırgan düşüncelerin varlığı ile ilgili bulgular elde etmiştir. İki araştırmaya bakarak eğitim düzeyi değişkeninin ahlaki olgunluk değişkeni üzerinde nasıl bir etkisi olduğu hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Bu da akla eğitim durumunun ahlaki gelişim açısından önemli bir faktör olmadığını getirmektedir. Bir başka deyişle bireyin okuduğu okul onu ne daha fazla ahlaklı ne de daha az ahlaklı yapmaktadır şeklinde yorum yapılabilir. Ahlaki gelişim için bireyin yaşamında karşılaştığı başka değişkenlerin önemi araştırma sonucumuz açısından daha fazla görünmektedir.

Araştırmamızın sonucuna göre araştırma hipotezlerimizden eğitim durumu ile ahlaki olgunluğun farklılaşmadığı yönündeki hipotez de desteklenmiştir.

5329. Yetişkinlerin Ölüm Kaygısı Düzeyleri ile Yaşları Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Araştırmamızda yetişkin bireylerin ölüm kaygısı puanları ile yaşları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan analiz sonucunda iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Literatür incelendiğinde çalışmaların çoğunda yaşlılardaki ölüm kaygısı gençlere göre daha fazla bulunmuştur. Bu araştırmalara örnek olarak Erdoğan (2007) araştırması verilebilir. Bu araştırmada 60 yaş üstü bireylerde ölüm kaygısı düzeyi diğer yaş gruplarına göre daha yüksek bulunmuştur. Galt ve Hayslip (1998) araştırması da gençlerdeki ölüm kaygısı düzeyini daha düşük bulmuştur. Collet ve

Lester (1969) araştırma sonucuna göre de gençlerdeki ölüm kaygısı düzeyi daha düşük bulunmuştur.

Pakistan’da Suhail ve Arkam (2002) tarafından yürütülen araştırma sonucuna göre ise ölüm kaygısı yaşlılarda daha yüksek bulunmuştur. Galt ve Hayslip (1998) araştırması da bu araştırmalarla aynı sonuca sahiptir. Ancak bu araştırma sonucuna zıt araştırma sonuçları da bulunmaktadır. Singh, Singh ve Nizamie, (2003) araştırma sonucu ise yaşlılarda ölüm kaygısı düzeyinin daha az olduğu yönündedir. Aynı şekilde Nelson (1979), Keller, Sherry ve Piotrowski (1984) araştırması da Steven, Cooper ve Thomas (1980) araştırması da bireylerdeki yaşın artmasına paralel olarak ölüm kaygısı düzeyinin azaldığını belirtmişlerdir.

Araştırma sonuçlarına yorum olarak yaşlı bireylerde yaşın ilerlemesi ile sağlık problemlerinin artması, sosyal hayatta yalnız kalma ve yalıtım gibi nedenlerle aslında yaşama dair korku ve kaygının ölüm kaygısından daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Tüm bu araştırmalara bakıldığında bireyin yaşındaki değişimin ölüm kaygısını nasıl etkilediği konusunda bir görüş birliği yoktur.

Araştırmamıza göre ölüm kaygısı ile yaşın arasında ilişki olmadığını destekleyen araştırma sonuçları da bulunmaktadır. Fortner ve Neimeyer (1999) ölüm kaygısı ile farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yapılan 49 araştırmayı kapsayan 49 meta analiz çalışmasında ölüm kaygısı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmamızın sonucu bu araştırma ile desteklenmektedir.

Araştırmamızın sonucuna göre araştırmamızın hipotezlerinden olan ‘‘Yaş arttıkça ölüm kaygısı düzeyi artar’’ hipotezi desteklenememiştir.

5.3.2.10. Yetişkinlerin Ölüm Kaygısı Düzeylerinin Cinsiyetlerine Göre Farklaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Araştırmamızda katılımcıların ölüm kaygısı puanlarının cinsiyete göre değişip değişmediğini tespit etmek amacıyla yapmış olduğumuz analiz sonucuna göre ölüm kaygısı düzeyinin cinsiyete göre farklılaşmadığı görülmüştür.

İlgili literatür incelendiğinde ölüm kaygısının kadınlarda daha yüksek olduğunu belirten araştırmaların yanında tam tersi bulgulara sahip araştırmalar da

bulunmaktadır. Madnawat ve Kachhawa (2007) araştırmasında kadınlarda ölüm kaygısı düzeyinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde Abdel ve Kuwait(2005) araştırma sonucuna göre de kadınlardaki ölüm kaygısı düzeyi erkeklerden daha fazla bulunmuştur. Keller, Sherry ve Piotrowski (1984) araştırması da bu bulguları desteklemektedir. Literatürde cinsiyet ile ölüm kaygısı arasında bir farklılaşma olup olmadığına yönelik araştırmalarda genellikle kadınlarda ölüm kaygısı düzeyi daha yüksek bulunmuştur. Bu duruma sebep olarak kadınların özellikle de annelerin öldükten sonra kendilerinden sonraki insanları düşünmeleri, erkeklere göre kadınların duygularını daha rahat ifade etmeleri ve bu sayede ölüme karşı hissettikleri kaygıyı dile getirmeleri gösterilebilir. Ayrıca erkek bireylere toplum tarafından güç ve korkusuz olma gibi bir misyon yüklenmesi de ölüme karşı olan duygularını bastırmalarına sebep olmuş olabilir.

Araştırmamız ise ölüm kaygısı üzerinde cinsiyet faktörünün önemli olmadığını tespit etmiştir. Bu durumla ilgili literatürde araştırmamızı destekleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Depola ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilen araştırma sonucunda ölüm kaygısının cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde Conte, Weiner ve Plutchik (1998) araştırmasına göre bir fark tespit edilememiştir. Fortner ve Neimeyer (1999) çalışması da araştırmamızın sonucunu desteklemektedir.

Araştırmamızın sonucuna göre araştırmamızın hipotezlerinden ‘‘Kadınlarda ölüm kaygısı düzeyi erkeklerden daha fazladır’’ hipotezi desteklenememiştir.

53211. Yetişkinlerin Ölüm Kaygısı Düzeylerinin Medeni Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Araştırmamızda katılımcıların ölüm kaygısı puanlarının medeni duruma göre değişip değişmediğini tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre; katılımcıların ahlaki olgunluk ile medeni durum arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Literatür incelendiğinde bir kısım araştırmalar da iki değişken arasında istatistiksel bir fark tespit edilirken diğer bir kısım araştırmalarda ise herhangi bir fark tespit edilmemiştir. Ancak literatürde kısıtlı araştırmalar bulunmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Erdoğdu ve Özkan (2007) araştırmasında evli bireylerde bekar bireylere göre ölüm kaygısı düzeyi daha fazla bulunmuştur. Aynı şekilde Turgay (2003) araştırması da evli bireylerde daha yüksek kaygı tespit etmiştir. Diğer kısım araştırmalar ise iki değişken arasında herhangi bir farkın tespit edilemediği araştırmalardır. Bu araştırmalara örnek olarak Yıldız (1998) araştırması verilebilir. Aynı şekilde Özen'in (2008) araştırma sonucu da aynı şekildedir ve iki değişken arasında herhangi bir fark bulunamamıştır. Öngider ve Eyüpoğlu (2012) ve Suhail ve Akram (2002) araştırmaları da araştırmamızın bulgularını desteklemektedir.

Araştırmamızın sonucuna göre araştırmamızın hipotezlerinden olan "Evli bireylerdeki ölüm kaygısı düzeyi bekar bireylerden daha fazladır" şeklindeki hipotezi araştırmamızın bulguları göz önüne alındığında desteklenememiştir.

53212. Yetişkinlerin Ölüm Kaygısı Düzeylerinin Eğitim Durumlarına Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Sonuç ve Tartışmalar

Araştırmamızda katılımcıların ölüm kaygısı puanlarının eğitim durumu değişkenine farklılaşma durumunu tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre; katılımcıların ölüm kaygısı puanlarının aritmetik ortalamaları ile eğitim durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle yetişkin bireylerin ölüm kaygısı puanları eğitim durumlarına göre değişiklik göstermemektedir.

Literatür incelendiğinde birbirinden farklı araştırma sonuçları bulunmaktadır. Erdoğdu ve Özkan (2007) araştırmasında araştırmaya katılanların eğitim seviyesi yükseldikçe ölüm kaygısının azaldığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde Arpacı, Tokyürek ve Bilgili (2011) araştırması, Öztürk, Karakuş ve Tamam (2011) araştırması ile İçli (2010) araştırması da eğitim seviyesi yükseldikçe ölüm kaygısı düzeyinin azaldığını tespit etmişlerdir. Bu duruma sebep olarak eğitim seviyesi yüksek olan bireylerin eğitim seviyesi düşük insanlara göre genellikle daha fazla iş hayatında olduklarını varsayarsak, iş hayatlarındaki yoğunluk nedeniyle ölüme karşı kaygı duymayı erteliyor olabildikleri düşünülebilir. Bu insanlar üreten insanlar olduklarından hayatlarına yönelik hedeflerinin olması ve eğitim seviyesinin yükselmesi de kişisel gelişimlerine önem gösterdiklerini düşündürebilir. Kendini geliştirmekle meşgul olan

bireyler ise hayata daha umutlu bakmaktadırlar. Bu durum sonucunda da ölümden daha az korkmakta olabilirler.

Ölüm kaygısı ile eğitim durumu arasında bir farklılaşma olduğunu tespit eden araştırmaların yanında tam tersi araştırma bulgularına sahip olan araştırmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmalar araştırmamızın ilgili bulgularını desteklemektedir. Bu araştırmalar arasında; Eyüpoğlu (2009) araştırması ölüm kaygısı ile eğitim durumu arasında anlamlı bir fark bulamamıştır. Aynı şekilde Üstüner-Top, Saraç ve Yaşar (2010) tarafından huzurevinde yapılan araştırması da anlamlı bir fark tespit edememiştir. Benzer şekilde Yıldız (1998) ve Şenol (1989) araştırmaları da aynı bulgulara sahip araştırmalardandır. Kurt-Magrebi ve Akçay (2019) araştırması da eğitim durumu ile ölüm kaygısı arasında bir farklılık bulamayan araştırmalardandır. Tüm bu araştırma bulgularına göre eğitim durumunun bireyin ölüme karşı hissettiği kaygı düzeyi üzerinde bir etkisi olmadığı yorumu yapılabilir.

Araştırmamızın sonucuna göre araştırmamızın hipotezlerinden olan dindarlık düzeyi bireyin eğitim durumuna göre farklılaşmamaktadır, şeklinde kurulan hipotezi araştırmamızın bulguları ile desteklenmiştir.

5.2. Öneriler

Araştırmanın bu başlığı altında araştırmaya ait bulguların çerçevesinde yer alan diğer araştırmaların araştırmacılarına yönelik olarak hazırlanmış öneriler yer almaktadır.

1. Araştırmamızın bulguları incelendiğinde, yetişkin bireylerin dindarlık ile ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı düzeyleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilerin varlığı görülmektedir. Bu bulguların neticesinde bireydeki ahlaki olgunluğun ve ahlaki değerlerin özümsemesi konusunda dindarlığın geliştirmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Ölüm kaygısı ve ahlaki olgunluk birer ruh sağlığı bileşeni olduğundan manevi eğitime ağırlık verilerek özellikle de önleyici ruh sağlığı çalışmaları içerisine katılabilir. Manevi eğitimin özellikle de aile eğitimi çalışmaları ile desteklenmesinin yararlı olabileceği önerilebilir.
2. Ahlak eğitimi konusunda çocukluk dönemi özellikle de 0-6 yaş arasının oldukça önemli olduğu bilinmektedir. Bu nedenle de ahlak eğitimi konusunda öncelikle ailelere daha sonrasında da eğitimcilere büyük görev düşmektedir. Ailelere anne

baba öncesinde belli eğitimler vermek, çocuklarını yetiştirirken de eğitimlere devam etmek ve eğitimcilerin belli eğitimlerden geçmesi yararlı olacaktır. Ayrıca okul öncesi dönemde çocuğa dini eğitim ve değerler eğitimi adı altında çocuğun yaşına ve gelişimine uygun olarak eğitimlerin önemsenmesi önerilmektedir.

3. Literatür incelendiğinde araştırmanın değişkenleri ile ilgili özellikle de psikoloji alanında sınırlı araştırmaların olduğu görülmüştür. Konuyla ilgili derinlemesine ve geniş kitlelerle yapılan araştırmalar ilgili alan yazını zenginleştirecektir.
4. Varoluşçu psikoloji açısından klinik psikoloji özelinde bireyde hayatında yaşadığı anlamsızlık durumu incelenmelidir. Birçok varoluş terapistine göre manevi yönden eksikliği olan bireylerde hayatı anlamlandırmada yaşanan zorluk neticesinde bazı rahatsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Bu durum terapistler tarafından danışana iletilmeli ve farkındalık kazandırılmaya çalışılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdel-Khalek A.M., Lester D., Maltby J. & Tomas-Sabado J. (2009). *The Arabic Scale of Death Anxiety: Some Results From East and West. Omega. 59;39-50.*
- Abdel-Khalek M.A. & Kuwait A. (2005). Death Anxiety: *In Clinical And Non-Clinical Group; 29: 251- 259.*
- Akdoğan A. (2002). *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat.* İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Akça, F. ve Köse, İ. A. (2008). Ölüm Kaygısı Ölçeğinin Uyarlanması. *Klinik Psikiyatri Dergisi. 11, 7-16. (14).*
- Aktaş, H. ve Kartopu, S. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Eğilimlerine Göre Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(35): 121-143.*
- Akyürek, P. G. (2007). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinin Öğrencilerin Ahlaki Gelişimine Etkisi: Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramı açısından bir değerlendirme.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alkal, A. (2016). *Ahlaki Olgunluğun Yordanmasında Kişilik Özelliklerinin ve Bazı Değişkenlerin Etkisinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi).* Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Allport, G. W. (1950). *The Individual and His Religion, A Psychological Interpretation.* London, Colliermacmillan Ltd.
- (2004). Birey ve Dini / The Individual and His Religion. (B. Sambur, Çev.). Ankara: Elis Yayınları.
- Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology, 5, 432-443.*
- Alvarado, K. A., Templer, D. I., Bresler, C., & Dobson, S. T. (1995). The Relationship Of Religious Variables To Death Depression and Death Anxiety. *Journal Of Clinical Psychology, 51, 202-204.*
- Arı, R., Üre, Ö. ve Yılmaz, H. (1998). Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, Konya:

Mikro Basım Yayın Dağıtım.

- Arıcı, A. (2006). *Ergenlerde Dini Başa çıkma Yöntemi Olarak Dua*. (H. Hökelekli, Ed.). Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, Değerler Eğitimi İstanbul: Mermezi Yayınları.
- Arpacı, F., Tokyürek, Ş. ve Bilgili, N. (2015). Huzur Evinde Yaşayan Yaşlı Bireylerde Yaşam Kalitesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 8(1).
- Atkinson, R.L. Atkinson, R.C. and. Hilgard. E.R. (1995). Psikolojiye Giriş II, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aydın, C. ve Kaya, M. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç ile Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*. 30, (15-42).
- Aydın, İ. B. (2011). Seküler Ahlâk Bağlamında Din-Ahlâk İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35,1-23.
- Aydın M. S. (1991). Tanrı-Ahlâk İlişkisi. Ankara: TDV Yayınları.
- Aydın, M., Z. (2003). *Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Aytemiz-Seymen, O. ve Bolat T. (2007). Kohlberg'in Bilişsel Ahlâkî Gelişim Modelinden Yararlanan Etiksel Karar Verme Modellerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (13) 24-61.
- Ayten, A. (2009). Üniversite Öğrencilerinde Ölüm kaygısı: Türk ve Ürdünlü Öğrenciler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(4), 85-108.
- (2015). Dinî Bağlılık ve Dinî Kimliğin Ruh Sağlığına Katkısı Nedir? Din Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma. A. Ayten içinde, Din, Erdem ve Sağlık İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Ayten, A. ve Ensa, G. (2012). Dini Başa Çıkma, Şükür ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi: Hastalar, Hasta Yakınları ve Hastane Çalışanları Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(2), 45-79.
- Ayverdi, İ. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Baasher, T. A. (2001). Islam and Mental Health. *Eastern Mediterranean Health*

Journal, 7 (3), 372- 376.

Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.

----- (2007). *Jung ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.

----- (2012). *Aile Psikolojisi ve Din*. Konya: İdeal Usta Fot. Bas. Yay. Dağıtım.

Bakioğlu, F. (2013). *Kültürler Arası Tolerans ile Ahlaki Olgunluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi).

Bandura, A. (2000). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W. H. Freeman and Company.

----- (2001). Social Cognitive Theory: An Agentic Perspective. *Annual Review of Psychology*.52.1-26.

Bateman, M. M. Jensen, J.S. (1958), The Effect Of Religious Background On Modes of Handling Anger, *In: Journal Of Social Psychology*, 47:133-141.

Batson, Daniel C., and Eric. L. Stocks. 2004. Religion: Its core psychological functions. In *Handbook of Experimental Existential Psychology*. Edited by Jeff Greenberg, Sander L. Koole and Tom. Pyszczynski. New York: Guilford, pp. 141–55.

Baynal, F. (2015). Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(1), 206-231.

Beit-Hallahmi, B. B., & Argyle, M. (1975). *The Social Psychology of Religion*. London: Routledge & Kegan Paul.

----- (1997). *The Psychology Of Religious Behaviour, Belief and Experience*. London and New York: Routledge.

----- (1997). Yaş ve Din. (A. Kurt, Çev.), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 319-331.

Berger, L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. (Çev. A. Coşkun), İstanbul: İnsan Yayınları.

Bergin, A. E. (1983). Religiosity And Mental Health: A Critical Reevaluation and Meta-Analysis. *Professional Psychology: Research And Practice* 14 (2), 170-184.

- Bergin, A. E. Masters, K. S. & Richards, P. S. (1987). Religiousness And Mental Health Reconsidered: A Study Of An İntrinsically Religious Sample. *Journal Of Counseling Psychology* 34 (2), 197-204.
- Berkovitz, L. (1964). *The Development Of Motives And Values In The Child*, New York: Basic Books.
- Boyer, P. (2001). *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. New York: Basic Books.
- Budak, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Call, V. R. A. and Heaton, T. B. (1997). Religious İnfluence On Marital Stability. *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 36 (3),382-392.
- Canan, İ. (1988). *Kütüb-İ Sitte: Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (I-XII)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cohen, A. B. (2002). Yahudilerin ve Hıristiyanların Esenliğinde Maneviyatın Önemi. *Mutluluk Araştırmaları Dergisi*, 3: 287 – 310.
- Colby, A. & Kohlberg L. (1987). *The Measurement of Moral Judgment*. Vol. I: Theoretical Foundations and Research Validation. Cambridge University Press. New York.
- Celaleddin, Ç. (2003). Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dinî Hayatın İncelenmesi, *Bilimname*,1-171.
- Clark, W. H. (1961). *The Psychology of Religion* (3rd Ed.), MacMillan, New York.
- Cirhinlioğlu, Z., Ok, Ü., ve Cirhinlioğlu, F. G. (2013). *Modernite, Dindarlık ve Ruh Sağlığı*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Collet, L J.Lester, D. (1969) The fear of death and the fear of Dying. The *Journal of Genetic Psychology*, 72:179-181.
- Conte, H. R., Weiner M. B., Plutchik R. (1998). Measuring death anxiety: Conceptual psychometric and factor analytic aspects. *Journal of Personality and Social Psychology*; 43:775-785.
- Crapps, R. W. (1986). *An Introduction To Psychology Of Religion*. Georgia, Mercer University Press.
- Crusalis, B. S. (2010). *Death Anxiety*. In Encyclopedia Of Psychology And Religion

- (Eds. David A. Leeming and K. Madden). New York: Springer Science.
- Cüceloğlu, D. (2007). *İnsan ve Davranışı* (16. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çürcânî, S. Ş. (2015). *Şerhu'l-Mevâkıf*. (Çev. Ö. Türker). 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Çağdaş, A. ve Seçer, Z. (2002). *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çiftçi, N. (2001). *Almanya ve Türkiye'deki Öğrencilerin Ahlaki Yargı Yeteneklerinin Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Çileli, (1986). *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*. Ankara: V Yayıncılık.
- Çelebi, Ç. D. (2014). *Lise Öğrencilerinin Öznel İyi Oluşları ile Ahlaki Olgunluk Seviyeleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, İstanbul.
- Çelebi, N. (1990). *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*. Doçentlik Tezi, Sebat Ofset, Konya.
- (2003). Kohlberg" İn Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: *Ahlak ve Demokrasi Eğitimi*. *Değerler Eğitimi Merkezi*. 1 (1), 43-77.
- Çileli, M. (1981). *14-18 Yaşları Arasındaki Öğrencilerde Ahlaki Yargının Zihinsel Gelişim Psikolojisi Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Demerath, N.J. (1998). *Religion and Social Class in America*. Sociology of Religion, (Ed. Roland Robertson), New York.
- Demirci, E. (2014). *Ahlaki Olgunluk ve Dindarlık Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Depaola, S. J., Griffin M., Young J. R. & Neimeyer R. (2003). Death Anxiety Toward The Elderly Among Older Adults: The Role Of Gender And Ethnicity. *Death Studies* .27: 335-354.
- Dickstein, L. S. ve Blatt, S.J. (1966). Death Concern, Futurity And Anticipation. *Journal Of Consulting Psychology*, 30, 11-17.
- Dilmaç, B. (1999). *İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi ve*

Ahlaki Olgunluk Ölçeği ile Eğitimin Sınanması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi EBE.

Dreger, R.M. (1952), Some Personality Correlates Of Religious Attitudes As Determined By Projective Techniques, *İN: Psychological Monographs* 66.

Drumm, R., Laurie C. and Seifert M. (2014). God Just Brought Me Through It: Spiritual Coping Strategies for Resilience Among Intimate Partner Violence Survivors. *Clinical Social Work Journal*, 42 (4), 385-394.

Durkheim E. (1969). *The Elementary Forms of the Religious Life*, New York: The Free Press.

Egemen, B. Z. (1963). Ölüm Üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11, 31-34.

Ekşi, H. (2001). *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.

----- (2006). *Din Eğitimi Gençlik ve Kişilik*. (H. Hökelekli, Ed.), Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları. İstanbul, 181-216.

Ekşioğlu, H. (2011). *İnanç veya Dünya Görüşüne Sahip Olma Tarzıyla Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi SBE.

Ellis, A. (1980). Psychotherapy And Atheistic Values: A Response to A. E. Bergin's "Psychotherapy and Human Values". *Journal Of Consulting And Clinical Psychology*, 48, 635-639.

----- (1983), *The case against religiosity*. New York: Institute for Rational-Emotive Therapy.

Eşer, H. (2006). *Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi*. (H. Hökelekli, Ed.). Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, Değerler Eğitimi Merkezi Yay. İstanbul, 491-528.

Erdoğdu, M. Y. ve Özkan M. (2007). Farklı Dini İnanışlardaki Bireylerin Ölüm Kaygıları ile Ruhsal Belirtiler ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler, *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*: 14(3): 171-179.

Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. Sosyal Yayınları, 4. Basım,

İstanbul.

Eyüpoğlu, S. Ö. (2009). *Depresif Yakınmaları Olan Hastaların Depresyon ile Ölüm Kaygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Falkenberg, A.W. (2010). An İnternational Perspective on The Moral Maturity of Marketers. *Australasian Marketing Journal*. 18, 186-189.

Forsyth, J. (2017). Psikolojik Din Kuramları. (Çev. Ed. Mustafa Ulu). Kayseri: Kimlik Yayınları.

Fortner, B. V., Neimeyer R. A. (1999). Death Anxiety İn Older Adults: A Quantitative Review. *Death Studies*; 23:387-411.

Frankl, V. E. (1973). *The Doctor&The Soul: From Psychotherapy to Logotherapy*, New York: Vintage Books.

Freud, S. (1982). Compulsions and Religious Exercises, in: ders. *Study edition*, 7 Frankfurt a. M: Fischer.

----- (1995). *Uygarlık Din ve Toplum*. Ankara: Öteki Yayınları.

----- (1999). *Uygarlık, din ve toplum* (4. Baskı). (Çev. S. Budak). Ankara: Öteki Yayınları.

----- (2011). *Bir Yanılsamanın Geleceği*. (Çev. H. İlhan) Ankara: Alter Yayıncılık.

----- (2003). *Totem ve Tabu*. (Çev. A. Kanat) İzmir: İlya Yayınevi.

Fromm, E. (1972). *Psychoanalysis and Religion*, New York: Bantam Books.

----- (1997). *Sahip olmak ya da Olmak*. (Çev. Aydın Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınevi.

----- (2003). *Sahip Olmak Ya Da Olmamak*. Çev. Aydın Arıtan, Arıtan Kitapevi, İstanbul.

----- (2017). *Psikanaliz ve Din*. (Çev. E. Erten) İstanbul: Say Yayınları.

Fukuyama, F. (1998). Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması (3. Baskı) (Çev. A. Buğdaycı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Furseth, I. Repstad, P. (2006). *An Introduction To The Sociology Of Religion Classical*

- and Contemporary Perspectives*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Galt, C.P., Hayslip, B. (1998). Age Differences In Levels Of Overt And Covert Death Anxiety. *Omega: Journal Of Death And Dying*. 37(3): 187-202.
- Gander, M. J. and Gardiner, H. W. (1998). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gartner, J. (1996). *Religious commitment mental health and prosocial behavior: A review of the empirical literature*. In: E. P. Shafranske (Ed.), *Religion and the Clinical Practice of Psychology* (pp. 187-214). Washington: American Psychological Association.
- Gazali, E.H.M. (1970). *Amellerin Ölçüsü*, (Çev. R. Barışık). Ankara: Kılıçaslan Yayınları.
- (1970). *El-Munkızu Mine'd-Dalal*. İstanbul: Çağaloğlu Yayınları.
- (1975). *İhyau 'Ulumi'd – Din*. (Çev. Ahmet Serdaroğlu), I, II, III, IV, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- (1998). *Mearicü'l-Kuds-Hakikat Bilgisine Yükseliş*. (Çev. S. Özburun), İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Gençtan, E. (1990). *Varoluş ve Psikiyatri*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Gibbs, H. W. Achterberg, J. (1998). Spritual values and death anxiety: Implications for counseling with terminal cancer patients. *Journal of Counseling Psychology*, 25(6), 563-569.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. E. Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.3. baskı.
- Gill, C.S., Minton, C.A.B., Myers, F.E. (2010). Spirituality and Religiosity: Factors Affecting Wellness; Among Low-Income, Rural Women. *American Counseling Association*, 88, 293-302.
- Glynn, P. (2004). *Post- Seküler Bir Dünyada İnanç ve Bilimin Uzlaşması*. İstanbul: Kanıt, Gelenek Yay. 1. basım.
- Göcen, G. (2012). *Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi: Ankara.

- Gökcan, S. (2003). *Duanın Sırrı*. <https://www.xing.com/communities/posts/duanin-sirri-1001976908>.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, Erzurum Kitaplığı.
- Güngör, E. (1997). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* (2.Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gürses, İ.ve Klavuz, M. A. (2016). Kuşakların ahlaki değerleri birlikte öğrenmesi: Kohlberg* in ahlaki gelişim kuramı açısından bir değerlendirme. *Uludağ üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi* 25(1), 97-117.
- Gürsu, O. (2015). Ergenlik Dönemi Dindarlığı ile Ruh Sağlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (34), 49-75.
- Güven, H. (2008). *Depresyon ve Dindarlık İlişkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Habermas, J. (1982). *A Reply to my Critics*. In: Thompson J.B., Held D. (Eds) Habermas. *Contemporary Social Theory*. Palgrave, London.
- Hackney, C. H., & Sanders, G. S. (2003). Religiosity And Mental Health: A Meta-Analysis Of Recent Studies. *Journal For The Scientific Study Of Religion*, 42, 43-55.
- (1990). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Harding, S. R., Flannelly, K. J., Weaver, A. J., & Costa, K. G. (2005). The influence of religion on death anxiety and death acceptance. *Mental Health, Religion & Culture*, 8(4), 253-261.
- Hardy, S. A., Walker, L. J., Olsen, J. A., Skalski, J.E. & Basinger, J. C. (2011). Adolescent Naturalistic Conceptions of Moral Maturity, Social Development. 20.3, 562-586.
- Haque, A. (2004). Religion and Mental Health: The Case of American Muslims. *Journal of Religion and Health*, 43 (1), 45-58.
- Hatunoğlu, A. G. (2003). *Farklı Ahlaki Gelişim Düzeylerinde Bulunan Üniversite Öğrencilerinin Kendilerinin ve Toplumun Ahlak Düzeyini Değerlendirmeleri ve Psikolojik Belirti Düzeylerinin Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Hayta, A. (2000). U. Ü. ilahiyat fakültesi öğrencilerinin ibadet ve ruh sağlığı (Psikososyal uyum) ilişkisi üzerine bir inceleme, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), Bursa.

----- (2006), "İbadetler ve Ruh Sağlığı Dini Pratikler ile Psiko-Soyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", Hayati Hökelekli (Ed.), Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, Değerler Eğitimi Merkezi Yay. İstanbul, ss. 137-179.

Hedstrand, N. (2007). *Maturity as a Guide to Morals*, Dissertation, LMU München: Fakultät für Philosophie.

Heidegger, M. (2004). Varlık ve Zaman. (Aziz Yardımlı Ed.) İstanbul: İdea Yayınları, (51).

Horney, K. (1998). Çağımızın Nevrotik Kişiliği, (Çev. Selçuk Budak), Ankara: Öteki Yayınları. 3. Basım.

Hökelekli, H. (1991a). Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1).

----- (1991b). Ölümle İlgili Tutumlar ve Dini Davranış. *İslami Araştırmalar Dergisi*; 2:83- 91.

----- (1992). Ölümle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma I. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1).

----- (1993). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Diyanet Yayınları.

----- (1996). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Diyanet Yayınları Vakfı Yayınları, 2. Baskı.

----- (2005). *Din Psikolojisi* (6.Baskı). Ankara: T.D.V. Yayıncılık.

----- (2008). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*. 1. Baskı. İstanbul: DEM Yayınları.

----- (2010) *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.

Hüsameddin, E. (2003). *Ahlak Felsefesi*. Hü-Er Yayınları, Konya.

İçli, G. (2010). Yaşlılar ve yaşlılığın değerlendirilmesi: Denizli İli Üzerine Niteliksel Bir Araştırma. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 3(1-2), 1- 13.

- Johnson, B. R. Tompkins, R. B. & Webb, D. (2002). Objective hope assessing the effectiveness of faith-based organizations: A review of the literature. Center for Research on Religion and Urban Civil Society. (http://www.manhattan-institute.org/pdf/crrucs_objective_hope.pdf).
- Jonas, E., & Fischer, P. (2006). Terror management and religion: Evidence that intrinsic religiousness mitigates worldview defense following mortality salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 553–567
- Jones, J. W. (2004). Religion, Health and the Psychology of Religion: How the Research on Religion and Health Helps Us Understand Religion. *Journal of Religion and Health*, 43 (4), 317-328.
- Jung, C. G. (1999). *Keşfedilmemiş Benlik*. (Çev. Barış İlhan ve Canan Ener Sılay) İstanbul: İlhan Yayınevi ve Danışmanlık
- (1997). *Ruh ve Ölüm*. (Çev. Ender Gürol). Analitik Psikoloji, İstanbul: Payel Yayınevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). The autonomous-relational self: A new synthesis. *Eur Psychol*, 1, 180-186.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- (2001). *Psiko-Sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dinî Hayat*. İstanbul: Bil Yayınları, İstanbul.
- (2015). *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Karaca, F. ve Yıldız, M. (2001). Thorson-Powell Ölüm Kaygısı Ölçeğinin Türkçe çevirisinin normal popülasyonda geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Tabula-Rasa*, 1, 43- 55.
- Karacoşkun, M. D. (2012). *Erich Fromm ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- (2015). *Din Psikolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karakavak- Çırak, G. (2006). *Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yetenekleri ve Ahlaki Yargı Yetenekleri ile Kendini Gerçekleştirme Düzeylerinin Karşılaştırılması*. (Yüksek Lisans Tezi).
- Karashahin, H. (2007). *Dinî hayat, Gördes Örneği*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Kardaş, S. (2013). *6. Sınıf Öğrencilerinin Demokratik Tutumları ile Ahlaki Olgunluk*

- Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Kadıköy İlçesi Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi.
- Kartopu, S. (2012). Lise Öğrencileri ve Öğretmenlerinin Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Kahramanmaraş Örneği), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 147-170.
- Kaya, M. (1993). *Bazı Değişkenlere Göre Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Yargıları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. On dokuz Mayıs Üniversitesi. Samsun.
- Kaya, Ş. ve Uysal, V. (2015). Günümüzde Dindarlık ve Toplumsal Cinsiyet Algıları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (36), 646-662.
- Ka-Yh, V., Bond M. H. & Wing Ng T.S. (1979). General Beliefs About The World As Defensive Mechanisms Against Death Anxiety.- Chinese University Of Hong Kong.
- Kayıklık, H. (1988). *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- (2003). *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi.
- Keller, J. W., Sherry, D. & Piotrowski, C. (1984). Perspectives On Death: A Developmental Study. *The Journal of Psychology*. 116:137-142.
- Kılıç, R. (2012). *Ahlakın Dinî Temeli* (7. Baskı). Ankara: TDV Yayınları.
- Kızılgeçit, M. (2011). *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum.
- Kimter, N. (2006). *Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Hayati Hökelekli (Ed.), Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi, Değerler Eğitimi. İstanbul: Mermezi Yayınları.
- Kimter, N. ve Köftegöl, Ö. (2017). Yetişkinlerde Ölüm Kaygısı ile Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36).
- Koçanoğlu, A. (2005). *Personal Meanings of Death And Religiosity As Predictors of Death Anxiety And Death Fear Of University Students*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koenig, H. G. (1998). *Hand Book of Religion and Mental Health*. California: Academic Press.

- Koenig, H.G. and Larson, D. B. (2001), Religion And Mental Health: Evidence For an Association, *in: International Review of Psychiatry* 13.
- Kohlberg, L. (1980). *Kohlberg on Moral Development and Moral Education*: B. Munsey (Ed.), Moral Development, Moral Education and Kohlberg: Basic Issues in Philosophy, Psychology, Religion, and Education, 15-100, Alabama, Religious Education Press.
- Kohlberg, L. and Hersh, R. H. (1977). *Moral Development: A Review of the Theory. Theory Into Practise*.
- Kohlberg, L. and Wasserman, E. R. (1980). The cognitive-developmental approach the practicing counselor: An opportunity for counselors to rethink their roles. *Personnel and Guidance Journal*, 58(9), 559-567.
- Köse, A. (2005). *Freud ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Köse, A. ve Aytan, A. (2014). *Din psikolojisi* (4. basım). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye’de Dini Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kula, M. N. (2001), *Kimlik ve Din. Ergenler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- (2005). *Bedensel Engellilik ve Dinî Başa Çıkma*. İstanbul: D.E.M.
- Kulaksızoğlu, A. (2004). *Ergenlik Psikolojisi*. 4. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi. Yayınları.
- Kurt, Abdurrahman (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 1-26.
- Kurt-Magrebi, T. ve Akçay, S. (2019). Huzurevinde Kalan Yaşlıların Ölüm Kaygısı ve Ölüme İlişkin Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Lakşe, E. (2012). *Psikoloji kitabı* (1.Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Lawrence, K. (1973). *Continuities in Childhood and Adult Moral Development Revisited*. In P. B. Baltes and K. W. Schaie (eds.) *Life-span Developmental Psychology: Personality and Socialization*. Academic Press. New York.187-196.
- Lazar A. & Jeffrey P.B. (2016). *Religious Support And Psychological Well-Being*:

- Gender Differences Among Religious Jewish Israelis, *Mental Health, Religion & Culture*, 19:4, 393-407.
- Lester, D., Templer, D.I. & Abdel-Khalek, A. (2007). A Cross-Cultural Comparison of Death Anxiety: A Brief Note. *Omega: Journal of Death&Dying*. 54 (3) 255-260.
- Levitt, S. D. (1995). The Effect of Prison Population Size on Crime Rates: Evidence From Prison Overcrowding Litigation. National Bureau of Economic Research. N.p., May.
- Lickona, T. E. (1991). *Educating for Character: How Our Schools can Teach Respect and Responsibility*. Bantam Books. New York.
- Lupton, D. (2002). *Duygusal Yaşantı: Sosyokültürel Bir İnceleme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Madnawat, A.V.S. & Kachhawa P. S. (2007). Department of Psychology, University of Rajasthan, Jaipur, India Age, Gender, And Living Circumstances: Discriminating Older Adults On Death Anxiety. *Death Studies*. 31: 763-769.
- Mann, J.R., McKeown, R. E., Bacon, J., Vesselinov R. and Bush F. (2008). Religiosity, Spirituality and Antenatal Anxiety in Southern U.S. Women. *Arch Womens Mental Health*. 11, 19–26.
- Mehmedoğlu, A.U. (2011). *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yay.
- (2004). *Kişilik ve Din*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Michael F. H. (1976). Effects of Moral Maturity and Essay Structure on Moral Persuasion. *Journal of Personality*.44:3. Blackwell Publishing. San Francisco.452-460.
- Morgan, C. T. (1991). *Psikolojiye Giriş* (Çev: Hüsni Aracı) 8. Baskı, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları Yayın No:1.
- Nardi, P. M. and Tsujimoto, R. N. (1979). The Relationship of Moral Maturity and Ethical Attitude. *Journal of Personality*, 47(2).
- Nelson, L.D. (1979). Structural Conduciveness, Personality Characteristics And Death Anxiety. *Omega*,10: 123-133.
- Okumuş, E. (2006). “Gösterişçi Dindarlık”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI, 2: 17-35.

- Onur, B. (1991). Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm. Ankara: Verso Yayınları.
- Öner, N. (1998). *A. Le Compte, Süreksiz Durumluk / Sürekli Kaygı Envanteri el Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Öngider, N. ve Özışık-Eyüpoğlu, S. (2012). Depresyon Tanısı Almış Hastalarda Ölüm Kaygısının Araştırılması. *Klinik Psikiyatri*, 16, 34-46.
- Özalp, H. (2017). İslam Felsefesinin 100'ü (1. Baskı). İstanbul: Otto Yayıncılık.
- Özdalga, E. (1989). Din Din Midir Yoksa Başka Bir Şey Midir? Fenomenleri İndirgeyici (Redüksiyonist) Yaklaşımların Bir Ön Eleştirisi. *İslami Araştırmalar* 3(2): 29-39.
- Özen, D.(2008). *Huzurevinde Yasayan Yaşlılarda Ölüm Kaygısının Günlük Yaşam İşlevlerine Etkisi*. Yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özer, H. (2018). Kadının Toplumsal Cinsiyet Roller ve Toplumsal Cinsiyet Roller Açısından Kadın Emeginin Değerlendirilmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 11 (37) -2, 295-333.
- Öztürk, İ. (2015). *Gordon Allport 'un Din Anlayışı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Öztürk, R. (2004). *Kur'an Penceresinden İnsan ve Mutluluk Yolları*. Bayrak Matbaa, İstanbul 2004.
- Öztürk, Z., Karakuş, G. ve Tamam, L. (2011). Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 37-43.
- Paloutzian, R. F. & Park C. L. (2013). *Din ve Maneviyat Psikolojisi*. (Çev. Ed. İhsan Çapcıoğlu ve Ali Ayten). Ankara: Phoenix Kitap.
- Pargament, K. I. (2005). Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme. (Çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu), *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 279-313.
- Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child*. (M. Gabain, Trans.) London: Routledge & Kegan Paul. (Original work published 1932).
- Pierce, J.D., Cohen, A.B., Chambers, J.A., & Meade, R.M. (2007). Gender differences

- in death anxiety and religious orientation among US high school and college students. *Mental Health Religion & Culture*, 10(2), 143-150.
- Plotnik, R. (2009). *Psikolojiye giriş* (1. Baskı). (Çev: Tamer Geniş), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Raudvere, C. (2003). *Çağdaş İstanbul'da Sufi Kadınlar*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Reimer, K. S., Goudebeck, B. D. and Walker, L. J. (2009). Developing Conceptions of Moral Maturity: Traits and Identity in Adolescent Personality, *The Journal of Positive Psychology*, 4.5, 372-388.
- Rew, L. & Wong Y. J. (2006). A Systematic Review Of Associations Among Religiosity / Spirituality and Adolescent Health Attitudes And Behaviors. *Journal Of Adolescent Health* 38 (4) 433-442.
- Russac, R.J., Gatliff, C., Reece, M. & Spootswood D. (2007). Death Anxiety Across The Adult Years: An Examination Of Age And Gender Effects. *Death Studies*,31(6): 549-561.
- Sabwah, M & Khalek, M. A. (2006). Religiosity and Death Distress in Arabic College Students. *Death Studies*, 30.
- Santrock, J. W. (2012). *Adolescence – Ergenlik* (Çev. M. D. Siyez,). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Sapp, G. L. & Logan, J. (1986). Religious Orientation and Moral Judgment. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 25 (2).
- Sarikaya Y. (2013). *Ölüm kaygısı ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması*. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, PDR Bilim Dalı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Saygılı, S. (2011). *Yaşlılık Psikolojisi*, İstanbul: Türdav Yayın Grubu.
- Saylağ, Ş. (2001). *Liselerin Birinci Sınıflarında Öğrenim Gören Çocukların Ahlaki Değerleri Algılama Düzeylerinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Schwalter, M. and Murken, S. (2003), *Religion und psychische Gesundheit- empirische Zusammenhänge komplexer Konstrukte*. Einführung in die Religionspsychologie, Christian Henning, Sebastian Murken, Erich Nestler (Hg.), Schöningh UTB, Paderborn.

- Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: kuramdan uygulamaya*. (21. Baskı) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Schultz, P. D. ve Schultz, S. E. (2007). *Modern Psikoloji Tarihi*. (Çev. Yasemin Aslay). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Schumaker J. F., Barraclough R.A. & Vagg L.M. Death anxiety in Malaysian and Australian university students. *Journal of Social Psychology*,128:41–47.
- Senemoğlu, N. (2010), *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*. Pegem Akademi, 18.Baskı. Ankara.
- Seyrek, D. Ö. (2014). *Akademik Personelin Ahlaki Olgunluk Düzeylerine Göre Duyarlılık Durumu* (Yüksek Lisans tezi).
- Sina, İ. (1942). *Risale fi Def'i Gam'il-mevt*. (Çev. M. Hazmi Tura). İstanbul: Burhanettin Matbaası.
- Singh, A., Singh, D. & Nizamie, S. H. (2003). Death and Dying. *Mental Health Reviews*. (<http://www.psypexus.com/excl/death.html>).
- Skinner, B. F. (1976). "A Case History in Scientific Method". *Psychological Research: The inside Story*. (Ed: M. H Siegel). New York
- Sorenson, A.M., Grindstaff, C.F. & Turner, R.J. (1995), Religious Involvementamong Unmarried Adolescent Mothers: A Source Of Emotional Support, *İN: Sociology Of Religion* 56.
- Spilka, B., R.W. Hood, and R.L. Gorsuch (1985). *The Psychology of Religion: an Empirical Approach*. New Jersey: Prentice-Hall Inc. Englewood Cliffs.
- Stevens, S.J., Cooper, P.E. & Thomas, L. E. (1980). Age norms for Templer's Death Anxiety Scale. *Psychological Reports*,46: 205-206.
- Suhail, K. & Arkam, S. (2002). Correlates of death anxiety in Pakistan. *Death Studies*,26: 39-50.
- Swanson, J. L. & Byrd K.R. (1998). Death Anxiety İn Young Adults As A Function of Religious Orientation, Guilt, And Separation-İndividuation Conflict. *Death Studies*. 22: 257-269.
- Şengün, M. (2008). *Lise Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk Düzeylerinin Bazı Kişisel*

- Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Şenol, C. (1989). *Ankara İlinde Kurumlarda Yaşayan Yaşlılarda Ölüm İlişkin Kaygı ve Korkular*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Steffen, P. R. (2011). Pirituality and Severity of Menopausal Symptoms in a Sample of Religious Women. *Journal of Religion Health*. 50: 721–729.
- Strawbridge, W.J., Shema, S.J., Balfour, J.L., Higby, H.R. and Kaplan, G.A. (1998). Antecedents of frailty over three decades in an older cohOrt. *The Journals of Gerontology* 53B: S9-16.
- Skinner, B. F. (1945). An operational analysis of psychological terms. *Psychological Review*, 52, 270-277.
- Tanhan, F. (2007). *Ölüm Kaygısıyla Baş Etme Eğitiminin Ölüm Kaygısı Ve Psikolojik İyi Olma Düzeyine Etkisi*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara,192.
- Tanhan, F. ve Arı, F. (2006). Üniversite Öğrencilerinin Ölüm Verdikleri Anlam ve Öğrenim Gördükleri Program Açısından Ölüm Kaygısı Düzeyleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi: (III-II): 44-55 (45)*.
- Taplamacıoğlu, M. (1962). Yaşlara Göre Dinî Yaşayışların Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10.
- Thorson, J. (1998). *Religion and Anxiety: Which Anxiety? Which Religion*. Handbook of Religion and Mental Health, (Ed. H. G. Koenig), Academic Press, Newyork.
- Thorson, J.A. & Powell, F. C. (1992). A revised death anxiety scale. *Death Studies*, 16, 507-521.
- Tiliouine, H., Cummins, R. A., & Davern, M. (2009). Islamic religiosity, subjective wellbeing, and health. *Mental Health, Religion & Culture*, 12 (1), 55-74.
- Tillich, P. (1952). *The Courage To Be*, Yale University Press, New Haven.
- Tomer, A. & Eliason G. T. (2007). *Existentialism and Death Attitudes*. Existential and Spiritual Issues in Death Attitudes (Ed. A. Tomer- G. Eliason ve P. T. Wong), Lawrence Erlbaum Associates Publishers, London.

- Turgay, M. (2003). *Ölüm korkusu ve kişilik yapısı arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tüzün, E. (2007). *Kanseri Duanın ve İnancınızın Gücüyle Yenin*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/gunaydin/tuzun/arsiv?getall=true>.
- Uysal, V. (2015). *Genç Yetişkinlerde Affetme Eğilimleri ve Dinî Yönelim/Dindarlık*. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- (2006). *Geleneksel- Çağdaşlık Bağlamında Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Ünal, G. (2016). *Küçük Şehirlerde ve Mega Kentlerde Yaşayan Bireylerin Ahlaki Olgunluk Düzeyi, Yaşam Kalitesi ve Umutluluk Düzeyi Açısından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi).
- Ünver, S. (1938). *İstanbul halkının ölüm karşısındaki duyguları*. *Yeni Türk*, İstanbul, 68:312- 321.
- Üstüner-Top, F., Saraç, A. ve Yaşar, G. (2010). Huzurevinde Yaşayan Bireylerde Depresyon Düzeyi, Ölüm Kaygısı ve Günlük Yaşam İşlevlerinin Belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 13:1422.
- Vahia, I. V., Depp C. A., Palmer B. W., Fellows I., Golshan S., Thompson W., Allison M. and Jeste D. V., (2011). Correlates of Spirituality in Older Women. *Aging & Mental Health*, 15 (1), 97–102.
- Viktor, F. (2014). *Psikoterapi ve Din*. (Çev. Z. Taşkın) İstanbul: Say Yayınları.
- White, R. D., Jr. (1999). Are Women More Ethical? Recent Findings On The Effects of Gender Upon Moral Development. *Journal Of Public Administration Research and Theory: J-PART*, 9(3), 459-471.
- Wong, Y. J. Rew, L. & Slaikeu, K. D. (2006). A systematic review of recent research on adolescent religiosity/spirituality and mental health. *Issues in Mental HealthNursing* 27 (2), 161-183.
- Yalom, I. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.
- (1999). *Varoluşçu Psikoterapi*. (Çev. Z. Babayiğit İyidoğan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

- Yaparel, R. (1987). *Yirmi-Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yaparel, R. ve Yıldız, M. (1998). Ölümle İlişkin Depresyon Ölçeğinin Türkçe Çevirisinin Normal Popülasyonda Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*. 900:198-204.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yapıcı, A. ve Hasan, K. (2005). Dindarlıkta Ön Yargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (1): 413-426.
- Yapıcı, A. ve Zengin, Z. (2003). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (4), 173-206.
- (2012). Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi. Fırat Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 1-34.
- Yeşilkayalı, E. (2014). *Ebeveynlerin Çocuk Haklarına Yönelik Tutumları ile İlköğretim Öğrencilerinin Ahlaki Olgunluk ve Hoşgörü Eğilimleri Arasındaki İlişki* (Doktora Tezi).
- Yıldız, M. (1996). Ölümle ilgili genel tutumlar. *Akademik Araştırmalar*, 1(3), 178-188.
- (1998). *Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine bir Araştırma* Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- (2001). Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma. *Tabula Rasa Felsefe&Teoloji Dergisi*, (1), 19-42.
- (2006), *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- (2014), *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayıncılık.

EKLER

Ek 1- Bilgilendirilmiş Onam ve Kişisel Bilgi Formu

Ek 2- Dindarlık Tipolojileri Belirleme Ölçeği

Ek 3- Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Ek 4- Thorson-Powel Ölüm Kaygısı Ölçeği

EK 1: Bilgilendirilmiş Onam ve Kişisel Bilgi Formu

Sizi İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı öğrencisi Aişe Hümevra ÇAKMAK' ın Prof. Dr. Mustafa BİLİCİ danışmanlığında yürütülen araştırmasına davet ediyorum. Mevcut çalışmada, yetişkinlerdeki dindarlık ahlaki olgunluk ve ölüm olgusu ele alınmaktadır. Çalışmada bu kavramların birbirleriyle olan ilişkisinin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu form ile bu araştırma için veri toplanması amaçlanmış olup araştırmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Cevaplarınız 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve ilgili mevzuat uyarınca gizli tutulacaktır ve sadece araştırmacı tarafından değerlendirilereklerdir. Ayrıca araştırma sonunda elde edilecek bilgiler bilimsel yayınlar kapsamında kullanılacaktır. Araştırmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda araştırmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Araştırma hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız ve e-posta adresleri üzerinden iletişime geçebilirsiniz. Değerli katkılarınız için teşekkür ederim

Aişe Hümevra ÇAKMAK

Prof. Dr. Mustafa BİLİCİ

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

(Danışman)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji

Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

Cinsiyetiniz: Kadın () Erkek ()

Yaşınız:

Medeni Durumunuz: Evli () Bekar ()

Eğitim Durumunuz: İlkokul-Ortaokul ()

Lise ()

Üniversite ()

Lisansüstü ()

Ek 2. Dindarlık Tipolojileri Belirleme Ölçeği

No	Madde	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
1	Birileri dini konularda konuşmaya başladıklarında, bir şeyler öğrenmek amacıyla onları dinliyorum.					
2	Ahret günü ile ilgili dini bilgilerden çok, bu dünyada işime yarayan bilgilerle ilgileniyorum.					
3	Dini emir ve yasaklara uygun bir yaşam sürmekten dolayı çok mutluyum					
4	Kurban adıyla kesilen hayvanların boş yere öldürüldüklerini düşünüyorum.					
5	Akrabalarımın yaşadığı dini hayatı kendime örnek alıyorum.					
6	Cennete gidebilmek için ibadet etmek gerektiğini bildiğim için ibadet ediyorum.					
7	Dine zaman ayırmaktansa, eğlenerek hayattan zevk almayı tercih ediyorum					
8	Yaptığım bütün ibadetleri, sadece Allah'ın rızasını kazanabilmek için yapıyorum.					
9	İnançlı insanlara “Selamün Aleyküm” diyerek, diğer insanlara ise “merhaba” diyerek selam veriyorum.					
10	Daha iyi ibadet edebilmek için devamlı dini kitapları okumaya					

	çalışıyorum					
11	İnanan bir insanın eğlence dünyasına katılmasının, dinen uygun olmadığını bildiğim için, eğlence yerlerinden uzak duruyorum.					
12	Başkalarının niçin daha iyi şartlarda, benim ise niçin daha kötü şartlarda yaşadığımı anlamıyorum.					
13	İnsanları dinen kötü olan davranışlardan uzak tutmaya çalıştığım gibi, onları devamlı iyiliğe davet ediyorum.					
14	Din adına çalışanlardan nefret ediyorum					
15	Çocukluğumda öğrendiğim tüm dini ibadetleri yerine getirmeye çalışıyorum.					
16	Dini konularda başkaları ne yaparsa, ben de onları yapmaya çalışıyorum					
17	Dinin ne dediği umrumda bile olmadan, bana kazanç sağla- yacak her şeyi yaparım					
18	Din adına yaptığım her şeyden büyük bir zevk alıyorum.					
19	Abdest almak bana çok zor geldiği için namaz kılmıyorum.					
20	Toto, loto, piyango, at yarışları, vb. şans oyunları oynamanın dinen yasak olduğunu bildiğim için, şans oyunları oynamıyorum.					
21	Eğer günahlardan korunup, güzel ahlak sahibi olmazsam öbür dünyada ceza çekeceğimi biliyorum.					

22	Allah, niçin bana devamlı bela ve musibet veriyor anlamıyorum.					
23	Allah'tan tüm insanlara, devamlı rahmet ve merhamet diliyorum.					
24	Kur'an-ı Kerim dinlemenin insanı rahatlattığını söyleseler de, ben dinlemekten hiç hoşlanmıyorum.					
25	Çevremdeki insanların haram / günah dedikleri davranışlardan kaçınıyorum.					
26	Çevremdeki insanların yerine getirdikleri dini davranışları yerine getirmeye çalışıyorum.					
27	Hacca gitmektense, Avrupa veya Amerika'ya tatile gitmenin daha iyi olacağını düşünüyorum					
28	Ahlaklı yaşama konusunda kendime, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) ve büyük İslam alimlerini örnek alıyorum.					
29	Özellikle yatsı ve sabah namazlarını kılamıyorum.					
30	Davet edildiğim ortamlarda yenilip-içilenlerin, helal olup olmadıklarını mümkün olduğunca araştırıyorum					
31	Dini konuları daha iyi öğrenebilmek için, önemli din adamlarının vaazlarını dinliyorum.					
32	İbadet etmekte zorlandığım için, hiç ibadet etmiyorum.					
33	Allah'a verdiği nimetler için devamlı şükrediyorum.					
34	Evrensel değerlerin, dini değerlerden daha önemli olduklarına inanıyorum.					
35	Çevremdeki insanlar gibi ben de					

	ibadet etmeye çalışıyorum.					
36	Fırsat buldukça, camide verilen vaazları dinlerim ve hocaların söylediklerini yapmaya çalışırım.					
37	İnsanın akıl ve mantığının, dinin esaretinden kurtulması gerektiğine inanıyorum.					
38	Bir işe başlarken “Bismillah” diyerek başlıyorum ve yapılması gereken her şeyi yaptıktan sonra, başarılı olup olmamayı Allah’ın takdirine bırakıyorum.					
39	Kazandıklarımın zekat veya sadaka vermek zorunda kalınca, bana faydası olan insanlara veriyorum.					
40	Daha dindar bir insan olabilmek için, dindar insanları kendime dost ve arkadaş olarak seçiyorum.					
41	Dini hizmetlerde bulunmanın insana sevap kazandırdığını biliyorum ve dini hizmetlerde bulunuyorum.					
42	İnanan insanların yanında menfaatim icabı inanırım, diğer zamanlarda ise, canımın istediği gibi yaşarım.					
43	İbadetlerimi yaparken sadece ve sadece Allah’ın rızasını gözetiyorum. Başka herhangi bir nedenle yaptığım ibadetimi kesinlikle kaza ediyorum.					
44	Din gibi eski zamanlara ait inanışların, bu gün hiçbir geçerliliklerinin kalmadığını düşünüyorum.					
45	Yaptığım ibadetler sayesinde, cennette iyi bir yerde olacağımı düşünüyorum.					

46	Çocukluğumda öğrendiğim dini bilgilerimin doğruluğunu her ortamda savunuyorum.					
47	Bu dünyadan zevk almak için, ne yapabilirsem yanıma kar kalacağına inanıyorum.					
48	Bilmeyerek günaha girmiş olma ihtimaline karşılık, sık sık tövbe ediyorum.					
49	Başıma bir iş gelmemesi için, dindar insanların yanında din- dar görünmeye gayret ediyorum.					
50	“İbadetlerimi nasıl güzelleştirebilirim” diye devamlı araştırma yapıyorum.					
51	Çocukluğumda öğrendiğim bazı dini bilgilerin yetersiz olduğunu, okuduğum dini kitaplar sayesinde öğreniyorum.					
52	Akraba ve dostlarımdan bana faydası olanları daha çok ziyaret ediyorum.					
53	Allah’ı çok anan insanlarla birlikte olmaya özen gösteriyorum.					
54	Hayatımı nasıl yönlendireceğime, dini emir ve yasaklar değil, sadece ben karar veriyorum.					
55	Babamdan ve diğer aile büyüklerimden gördüğüm gibi ibadet ediyorum.					

Ek 3. Ahlaki Olgunluk Ölçeği

Ahlaki Olgunluk Ölçeğinin Maddeleri	Evet, her zaman	Çoğu zaman	Ara sıra	Çok nadir	Hayır, hiçbir zaman
1. İnsanları severim.					
2. Kötü davrandığımda vicdanım rahatsız olur.					
3. Çevremdeki insanlar bana güvenirler.					
4. Bana yapılan kötülüğün intikamını alırım.					
5. Yardıma muhtaç insanlara yardım ederim.					
6. Başkalarının mutlu olması için çaba gösteririm.					
7. Başkalarıyla sık kavga ederim.					
8. Başkalarının bana yaptığı iyilikleri önemserim.					
9. Hatalı davrandığım zaman özür dilerim.					
10. Başkalarının haklarına saygı gösteririm.					
11. Eşyalarımı başkalarıyla paylaşıyorum.					
12. Küçüklere sevgimi göstermekten çekinmem.					
13. Sabırlı bir kişiyim.					
14. Beni eleştirenlere karşı hoşgörülü davranırım.					
15. Çevremdekilerle alay ederim.					
16. Başkalarının saflığını, kendi çıkarlarım için kullanırım.					
17. Başkalarının mutluluğunu kıskanırım.					
18. Çıkarlarımı korumak için doğru olmayan yolları da denerim.					
19. Kötü davranışlarımı kontrol altında tutarım.					
20. Bana karşı saygısızlık yapanlara aynı şekilde davranmam.					
21. Duygularımı kontrol altında tutabilirim.					
22. Başkalarının hislerine karşı duyarlıyım.					

ben de üzülürüm.					
24. Çevremi temiz tutarım.					
25. Başkalarına iftira atmam.					
26. Kötü işlere ortak olmam.					
27. Başkalarının inançlarına saygı gösteririm.					
28. Doğaya zarar vermem.					
29. İnsanların gizli konuşmalarını merak eder, kulak kabartırım.					
30. Söz verdiğimde, sözümde dururum.					
31. Borçlarımı zamanında öderim.					
32. İnsanları incitmekten çekinirim.					
33. Kendi çıkarlarımı ön planda tutarım.					
34. Büyüklere saygılı davranırım.					
35. Doğruluk ve adaletten asla taviz vermem, adil bir kişiyim.					
36. Kibir ve gururdan sakınırım.					
37. Müstehcen (açık-saçık) yayınları okurum veya seyrederim.					
38. Cahil insanları aşağılarım.					
39. Alçak gönüllü birisiyim.					
40. Başkalarıyla olan problemlerime uzlaşma ve barış çerçevesinde çözüm ararım.					
41. Çevremdeki iyi insanları kendime örnek alırım.					
42. İsraftan kaçınırım.					
43. Sorumluluklarımı yerine getirmeye dikkat ederim.					
44. İnanduğım değerleri yaşamaya çalışırım.					
45. Anne-babama karşı gelirim.					
46. Kendimi, başkalarının yerine koyarak onları anlamaya çalışırım.					
47. Büyüklerimin öğütlerini uygulamaya çalışırım.					
48. Kalp kırmamaya dikkat ederim.					

49. Kötülük yapanlara engel olmaya çalışırım.					
50. Küskünleri barıştırmaya çalışırım.					
51. Zayıf ve güçsüzlere merhamet ederim.					
52. Aşırı arzu ve isteklerime engel olmaya çalışırım.					
53. Davranışlarımda tutarlı ve dengeli olmaya çalışırım.					
54. Çevremdekilere anlayışlı ve hoşgörülü davranırım.					
55. Kimseye hakaret etmem.					
56. Başkalarının sırlarını öğrenmeye çalışmam.					
57. Davranışlarım hakkında düşünürüm ve yanlış davranışlarımı düzeltmeye çalışırım.					
58. İyice araştırmadan ve anlamadan karar vermem.					
59. Kesin ve doğru bilgilerle hareket ederim.					
60. Çevremdekilere ikramlarda bulunurum.					
61. Komşularıyla iyi geçinirim.					
62. İnsanların zayıflıklarından faydalanırım.					
63. Kendim için istediğim bir şeyi, başkası için de isterim.					
64. Kabalık yapmam.					
65. Çevremdekilere kötü adlar takarım.					
66. Şımarık birisiyim.					

Ek 4: Thorson- Powel Ölüm Kaygısı Ölçeği

Fikrime Çok Uygun (0)

Fikrime Uygun (1)

Karasızım (2)

Fikrime Aykırı (3)

Fikrime Çok Aykırı (4)

		0	1	2	3	4
1	Acı çekerek ölmekten korkarım.					
2	Öbür dünyanın nasıl bir yer olduğunu bilmemek beni tedirgin eder.					
3	Öldükten sonra bir daha düşünmemek fikri beni dehşete düşürür.					
4	Gömüldükten sonra cesedime ne olacağı konusu beni hiç kaygılandırmıyor.					
5	Tabutlar beni huzursuz eder.					
6	Öldükten sonra işlerim üzerindeki kontrolü kaybedeceğim düşüncesinden nefret ederim.					
7	Ölüm sonrası tamamen hareketsiz kalmak beni kaygılandırır.					
8	Ameliyat olacağımı düşündüğümde çok korkarım.					
9	Ölümden sonraki hayat beni oldukça kaygılandırıyor					
10	Yavaş ve uzun süren bir ölümden (canımın yavaş yavaş çıkmasından) korkmuyorum.					

11	Öldüğüm zaman bir tabuta kapatılacak olmam düşüncesi benim için sorun değil.					
12	Öldükten sonra tamamen aciz bir durumda olacağım fikri beni huzursuz eder.					
13	Öldükten sonra başka bir hayatın olup olmamasıyla hiç ilgilenmiyorum.					
14	Öldükten sonra asla tekrar bir şey hissedememek beni huzursuz eder.					
15	Ölürken çekilen ızdırap beni kaygılandırıyor.					
16	Öldükten sonra yeni bir hayatın olmamasını çok istiyorum					
17	Ebediyen aciz olmaktan endişe duymuyorum					
18	Cesedimin mezarda çürüyeceği düşüncesi beni dehşete düşürüyor.					
19	Öldükten sonra dünyalık birçok şeyden mahrum kalacağım düşüncesi beni rahatsız eder					
20	Öldükten sonra bize ne olacağı konusunda çok kaygılanıyorum					
21	Dünyevi şeyleri elde etmek ve onları kontrol altında tutmak benim için önemli değildir.					
22	Ölümün insani her şeyden ayıracak olması beni dehşete düşürüyor					
23	Kansere yakalanmaktan özel bir korku duymuyorum					
24	Öldükten sonra yapılması gerekenlerle ilgili teferruatlı bir vasiyet bırakacağım.					
25	Öldükten sonra vücuduma ne olacağı umurumda değil.					

ÖZGEÇMİŞ

Aişe Hümevra ÇAKMAK

A. EĞİTİM

Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Psikoloji,2019, İstanbul

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi. Psikoloji Anabilim Dalı
Klinik Psikoloji Bölümü,2021, İstanbul

B. MESLEKİ DENEYİM

2019: Mavikuş Anaokulu İdarecilik

2019-2021: Yunus Emre Anaokulu İdarecilik

C. PROJELERİ:

Çeşitli Madde Bağımlılığı Önleme Çalışmalarında Proje Ortaklığı